

Catalunya i Espanya (II)

Xavier Pons Ràfols, Joan Vintró Castells, M. Carme Junyent,
Albert Branchadell, Francesc Xavier Vila, Antoni Tort i Bardolet,
Juli Palou, Belén Tascón, Josep M. Vallès, Astrid Barrio

Pròleg de Maite Vilalta

Catalunya i Espanya (II)

Catalunya i Espanya (II)

Xavier Pons Ràfols, Joan Vintró Castells,
M. Carme Junyent, Albert Branchadell,
Francesc Xavier Vila, Antoni Tort i Bardolet,
Juli Palou, Belén Tascón, Josep M. Vallès, Astrid Barrio

Pròleg de Maite Vilalta

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Debats UB

És rigorosament prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada, transmesa o utilitzada per cap mitjà o sistema, sense l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

Sumari

Pròleg, <i>per Maite Vilalta</i>	9
--	---

TERCERA SESSIÓ. CONSTITUCIÓ I ORGANITZACIÓ TERRITORIAL

Autodeterminació, democràcia i secessió: la perspectiva des del dret internacional	15
XAVIER PONS RÀFOLS	
Algunes reflexions constitucionals sobre el conflicte polític Catalunya-Espanya (2010-2018)	41
JOAN VINTRÓ CASTELLS	

QUARTA SESSIÓ. LLENGUA I IDENTITAT

Llengua i identitat	63
M. CARMÉ JUNYENT	
La separació entre llengua i identitat nacional	75
ALBERT BRANCHADELL	
L'insult com a finestra a la ideologia nacionalista	89
FRANCESC XAVIER VILA	

CINQUENA SESSIÓ.
EL MODEL D'ESCOLA CATALANA

L'educació a Catalunya: reptes, processos i dificultats.....	107
ANTONI TORT I BARDOLET	
L'escola a Catalunya. Una mirada cap al futur.....	121
JULI PALOU	
Model d'escola catalana. Reptes i amenaces de l'escola pública catalana.....	135
BELÉN TASCÓN	

SISENA SESSIÓ.
LA POLÍTICA: L'ESPAI DE RESOLUCIÓ DE CONFLICTES

Buscant la sortida de l'atzucac. La política: l'espai de resolució de conflictes	153
JOSEP M. VALLÈS	
La responsabilitat de les elits polítiques i el procés sobiranista.....	169
ASTRID BARRIO	

Pròleg

El cicle Debats UB va començar el 5 de juny del 2018 al Paranimf de l'Edifici Històric. Va donar el tret de sortida el nostre rector, el Dr. Joan Elias, i el president de la Conferència de Rectors de les Universitats Espanyoles, el Dr. Roberto Fernández; va pronunciar la conferència inaugural el Dr. Daniel Innerarity, de la Universitat del País Basc, que va parlar del compromís del pensament amb la política en les societats plurals tot fent una reflexió sobre el conflicte català. L'acte va ser conduït pel periodista Xavier Graset.

Després es van celebrar sis sessions en què es va debatre sobre els temes següents:

1. El 21 de juny, a l'Aula Magna de la Facultat de Geografia i Història, es van tractar els *aspectes històrics* del conflicte en una conferència del professor Jordi Casassas (UB) i la posterior taula rodona amb els professors Joaquim Albareda (Universitat Pompeu Fabra, UPF), Xavier Gil (UB) i Ismael Saz (Universitat de València, UdV), conduïts pel periodista Martí Gómez (*El País*).
2. El 20 de setembre, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, es va debatre sobre els *aspectes econòmics i financers* en una conferència pronunciada pel professor Antoni Castells (UB) i la posterior taula rodona amb els professors Josep Vicent Boira (UdV), Albert Carreras (UPF), Jesús Ruiz-Huerta (Universitat Rey Juan Carlos de Madrid) i Jaume Ventura (UPF), conduïts per la periodista Marisa Anglés (*Expansión*).

3. El 18 d'octubre, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, es va parlar de *la Constitució i l'organització territorial* en una conferència pronunciada per Antoni Bayona (que va ser lletrat major del Parlament de Catalunya) i la posterior taula rodona amb els professors de la Universitat de Barcelona Eliseo Aja, Xavier Arbós, Xavier Pons i Joan Vintró.
4. El 22 de novembre, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, es va debatre sobre *llengua i identitat* en una conferència de la professora Carme Junyent (UB) i la posterior taula rodona amb els professors Albert Branchadell i Teresa Cabré (Universitat Autònoma de Barcelona, UAB), i el professor Francesc Xavier Vila (UB), conduïts pel periodista Magí Camps (*La Vanguardia*).
5. El 13 de desembre, a l'Aula Ramon y Cajal de l'Edifici Històric, es va parlar sobre el *model d'escola catalana* en una conferència del professor Joan Mateo (UB) i la posterior taula rodona amb els professors Igone Azpiroz (Institut Lizardi de Zarautz), Juli Palou (UB) i Antoni Tort (Universitat de Vic), i les senyores Pilar Gargallo (presidenta de la Federació de Moviments de Renovació Pedagògica de Catalunya) i Belén Tascón (presidenta de la Federació d'Associacions de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya), conduïts per la periodista Maria Jesús Ibáñez (*El Periódico*).
6. El 17 de gener, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, per cloure la primera fase del cicle, es va tractar el tema de *la política com a espai de resolució dels conflictes* en la conferència del professor Josep Maria Vallès (UAB) i la posterior taula rodona amb els professors Lluís Orriols (Universitat Carlos III de Madrid), Josep Maria Reniu (UB), Sonia Andolz (UB) i Astrid Barrios (UdV), conduïts per la periodista Maite Gutiérrez (*La Vanguardia*).

La publicació que teniu a les mans conté els textos corresponents a la tercera, quarta, cinquena i sisena sessió. El primer volum, que aplegava les anteriors, es va publicar al novembre del 2019. És evident que encara ens queden moltes altres qüestions per discutir (el paper dels mitjans, el dels moviments socials, els problemes de convivència i de cohesió social, la mirada internacional del conflicte, els aspectes penals del conflicte, etc.). És per això que al novembre del 2019 es va iniciar una segona fase del cicle, de la qual també es publicaran les aportacions recollides i que formaran part del tercer volum de la col·lecció.

Voldria acabar aquest escrit donant les gràcies a totes les persones que han treballat per fer possible el cicle Debats UB: als membres del comitè organitzador, al personal dels diferents vicerectorats implicats, al personal de Comunicació, de Protocol i d'Edicions de la UB. I dono les gràcies també al públic que ha assistit als Debats: la seva presència i participació ens han demostrat que el país té necessitat d'informació, de coneixement i de reflexió. Ens mantindrem sempre al seu servei.

MAITE VILALTA
Vicerectora d'Igualtat i Acció Social
de la Universitat de Barcelona

TERCERA SESSIÓ

CONSTITUCIÓ
I ORGANITZACIÓ TERRITORIAL

Autodeterminació, democràcia i secessió: la perspectiva des del dret internacional

XAVIER PONS RÀFOLS

Universitat de Barcelona

En el context del cicle «Debats UB: Catalunya i Espanya» i en el marc de la jornada «Constitució i organització territorial», em correspon abordar la manera en què el dret internacional considera una situació com la que estem vivint actualment a Catalunya: en una part del territori d'un estat existent —Espanya— tenen lloc importants tensions secessionistes —que es pretenen fonamentar, a més, en el dret d'autodeterminació i en la democràcia i el seu reconeixement en l'ordenament jurídic internacional— que han conduït a una crisi política i territorial de gran magnitud.¹ Per poder-ho fer, he d'establir, primerament, algunes consideracions inicials sobre el dret internacional i la seva interacció amb els ordenaments interns dels estats (1). Tot seguit m'ocuparé de tres dimensions, al meu entendre, essencials i que, com dic, han estat utilitzades amb profusió —i, segons el meu parer, de manera abusiva i amb excessiva confusió— en els darrers temps en el debat polític i mediàtic a Catalunya: d'una banda, en relació amb l'abast i el contingut del principi de la lliure determinació dels pobles reconegut per les Nacions Unides (2); de

1 Argumentacions des de la perspectiva del dret internacional que he desenvolupat més àmpliament en el llibre *Cataluña: Derecho a decidir y Derecho internacional*. Madrid: Reus, 2015.

l'altra, respecte de la significació dels drets humans i del principi democràtic en l'ordenament jurídic internacional (3); i, finalment, sobre l'aproximació del dret internacional a la secessió unilateral i als seus efectes (4).

EL DRET INTERNACIONAL I ELS ORDENAMENTS INTERNS DELS ESTATS: IDEES INICIALS PRÈVIES

Per tal de poder abordar amb claredat la perspectiva del dret internacional sobre situacions com les tensions secessionistes que convulsionen intensament la política catalana i espanyola, convé indicar, en primer lloc, que el dret internacional no entra en cap cas en la precisa organització territorial que tingui establerta cada estat. En la mesura que es tracta d'un ordenament jurídic creat pels mateixos estats, cadascun d'ells es reserva, en virtut del principi fonamental de la seva sobirania, la decisió sobre com s'organitza territorialment i com estableix la seva governança multinivell. En altres paraules, podríem dir que al dret internacional li resulta absolutament indiferent si un estat és més o menys federal, més o menys autonòmic, més o menys descentralitzat o, contràriament, si és més o menys centralista. Tot això —és a dir, el model concret d'estat en termes territorials— correspon definir-ho a les normes bàsiques internes de cada estat, començant per les seves normes constitucionals. En definitiva, el dret internacional ho remet als ordenaments interns dels estats.

Ara bé, també és cert que, principalment des de la fi de la Segona Guerra Mundial i amb l'empenta de les Nacions Unides i l'afirmació en el pla internacional dels drets humans, moltes normes internacionals de caràcter fonamental han anat reconeixent tant la rellevància dels drets humans i la necessitat de l'impuls del caràcter democràtic dels sistemes juridicopolítics interns com, de manera especial pel que a nosaltres ens interessa, el dret de tots els ciutadans.

dans a la participació política, directa o indirecta.² Podríem dir que, malgrat que la realitat internacional continua sent en aquest sentit —dissortadament— excessivament tossuda, el respecte dels drets humans s’ha acabat configurant com una obligació internacional, i s’està reconeixent i està emergint en el dret internacional el que podríem anomenar un principi democràtic, que ens pot portar a afirmar que aquest ordenament jurídic prefereix sistemes polítics democràtics, respectuosos amb les obligacions internacionals en matèria de drets humans. Tanmateix, també cal indicar que l’ordenament internacional no obliga els estats a adoptar cap sistema polític concret, ni estableix cap model concret de democràcia o de sistema democràtic, ni privilegia tampoc cap mecanisme específic de participació política, per bé que reconegui aquest dret. És a dir, si bé el dret internacional, cada cop més, els prefereix democràtics, els estats poden tenir —i, de fet, tenen— les més variades organitzacions politicoconstitucionals, els més diferents sistemes electorals o els més diversos mecanismes de participació política, incloent-hi o no els referèndums; i el dret internacional no privilegia ni els uns ni els altres. En definitiva, de nou, el dret internacional remet també aquesta regulació als ordenaments interns dels estats.

Des d’aquesta perspectiva i per entendre tot el que diré després, crec que també cal subratllar que el dret internacional no és un ordenament aliè als estats, que es troba al marge de la seva voluntat i que lliurement es pot decidir si s’aplica o no s’aplica o què és el que s’aplica o el que no s’aplica. En la mesura que són els mateixos estats els que participen en la seva creació i, per tant, manifesten el seu consentiment amb el dret internacional, aquest obliga els estats i aquests

2 N’hi ha prou amb destacar l’ample cos normatiu, universal i regional, en matèria de drets humans, que té com a punt de partida en el pla internacional la Declaració Universal de Drets Humans adoptada per l’Assemblea General de les Nacions Unides el 10 de desembre de 1948 mitjançant la Resolució 217 A (III).

han d'incorporar-lo en el seu ordenament intern i han d'ajustar-se a les seves prescripcions normatives, ja que, en cas contrari, podrien contraure la corresponent responsabilitat internacional per incompliment de les seves obligacions internacionals. Això abasta també, òbviament, els principis essencials o estructurals de l'ordenament jurídic internacional, incorporats en tractats internacionals, en costums internacionals o en principis generals del dret, que són les diverses fonts formals d'aquest sistema jurídic.

En aquest sentit, val a dir que, d'una banda, Espanya és, en termes generals, plenament respectuosa amb les seves obligacions internacionals, com ho són, també en general, els estats europeus del nostre entorn. Tots ells són estats democràtics i plenament atents i deferents amb les normes i els mecanismes internacionals en matèria de drets humans, tant si són del sistema de les Nacions Unides com si són del sistema regional europeu de protecció dels drets humans.³ Tots ells són també membres de la Unió Europea, que reconeix els valors fonamentals de la llibertat, els drets humans, la democràcia i l'estat de dret.⁴ Així, el que en l'àmbit universal es pot considerar —com deia— un principi emergent de caràcter democràtic, resulta en l'àmbit europeu una clara obligació jurídica per part dels estats, que pot condicionar, fins i tot, la seva participació en

3 Que pivota entorn del Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals, signat a Roma el 4 de novembre de 1950 (*Boletín Oficial del Estado* [BOE], 10 d'octubre de 1979) i que, com se sap, ha establert un sistema de protecció i garantia institucional al voltant del Tribunal Europeu de Drets Humans.

4 L'article 2 del Tractat de la Unió Europea (TUE) estableix que «[l]a Unió es fonamenta en els valors del respecte a la dignitat humana, de la llibertat, de la democràcia, de la igualtat, de l'estat de dret i del respecte als drets humans, incloent-hi els drets de les persones pertanyents a minories. Aquests valors són comuns als estats membres en una societat caracteritzada pel pluralisme, la no-discriminació, la tolerància, la justícia, la solidaritat i la igualtat entre dones i homes».

la Unió Europea.⁵ D'altra banda, el fet de subratllar que l'ordenament internacional és obra i expressió del consentiment dels estats també explica que un dels seus principis fonamentals sigui, com ja he apuntat, el de la igualtat sobirana dels estats, que té una clara translació en l'obligació fonamental del respecte de la integritat territorial de cada estat, segons la qual es prohibeix l'ús o l'amenaça de la força contra aquesta integritat territorial i es prohibeix la intervenció dels estats en els afers interns dels altres estats.⁶

En conseqüència, resulta quasi una obvietat subratllar que si els estats són els creadors del dret internacional, difícilment estaran disposats a adoptar o establir normes internacionals que puguin conduir —ni tan sols hipotèticament— a la seva desaparició o desintegració. Ans al contrari, un dels fonaments que porta els estats a acordar i consentir les obligacions internacionals és, precisament, el de salvaguardar la seva sobirania i la seva pròpia existència i continuïtat com a estats independents. Respecte d'aquest argument, es podrà dir que és un plantejament indiscutible en el marc de les relacions internacionals i que no s'aplica als processos de separació o secessió d'estats —mantenint-se o no l'estat predecessor—, però resulta evident, llavors —almenys al meu entendre—, que el que no es pot fer és pretendre fonamentar o justificar els plantejaments secessionistes en la legalitat internacional. Tanmateix, en els darrers anys s'ha invocat reiteradament el dret internacional per tal de justificar i fona-

5 Per ser membre de la Unió Europea s'han de respectar els seus valors (tal com estableix l'article 49 del TUE) i també per poder-hi romandre, atès el mecanisme previst en l'article 7 TUE respecte de l'acció davant els riscos de violació greu i persistent dels valors de la Unió.

6 Aquests són alguns dels principis fonamentals continguts en l'article 2 de la Carta de les Nacions Unides i en la Resolució 2625 (XXV) de l'Assemblea General, de 24 d'octubre de 1970, que conté la important *Declaració sobre els principis de dret internacional referents a les relacions d'amistat i a la cooperació entre els estats de conformitat amb la Carta de les Nacions Unides*.

mentar la pretensió secessionista a Catalunya.⁷ Així, s'ha parlat del principi de la lliure determinació, de la virtualitat del principi democràtic⁸ o, fins i tot, hi ha qui ha pretès sostenir que l'opinió consultiva de la Cort Internacional de Justícia del 2010 en relació amb la declaració unilateral d'independència de Kosovo⁹ fonamentava la legalitat internacional d'una hipotètica declaració unilateral d'independència, cosa, segons la meua opinió, completament errònia. Em sembla més aviat que s'ha abusat, de manera molt simple i descontextualitzada, del pronunciament de la Cort Internacional de Justícia sense analitzar a fons el contingut de l'opinió consultiva, igual que tampoc no s'ha prestat l'atenció requerida als profunds i interessants raonaments jurídics empleats pel Tribunal Suprem canadenc en el seu dictamen respecte de l'assumpte del Quebec.¹⁰

El que pretenc, doncs, en les properes pàgines, és intentar clarificar quina és, al meu entendre, la perspectiva del dret internacional sobre les tensions secessionistes a l'interior d'un estat democràtic. I ho intentaré fer no d'una manera apriorística, sinó fonamentant jurídicament els meus arguments en la mateixa normativa i la pràctica inter-

7 Epítom d'això és el mateix preàmbul de la Llei 19/2017, de 6 de setembre, del referèndum d'autodeterminació, on de manera molt apressant es pretén fonamentar el referèndum amb la invocació de normes internacionals; cosa que, al meu entendre, era i és un absolut error per manca de fonamentació.

8 Amb eslògans de connotacions internacionals molt simples, però tremendament efectius, com els de «dret a decidir», «això va de democràcia», «votar no és delictes» o «l'autodeterminació és un dret».

9 *Vid.* l'opinió consultiva de la Cort Internacional de Justícia, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, *Advisory Opinion*, de 22 de juliol de 2010, *ICJ Reports*, 2010. L'opinió consultiva, en la seva versió en castellà i amb les declaracions i opinions dissidents i separades, es troba reproduïda en el Document de l'Assemblea General A/64/881/Add.1.

10 El dictamen de 20 d'agost de 1998 (*Reference Re Secession of Quebec* [1998], 161 D.L.R. [4th] 385) està disponible a <http://scc.lexum.org/decisia-scc-csc/scc-csc/scc-csc/en/item/1643/index.do> (consulta: 20 abril 2019).

nacional. Respecte del que no hi ha dubte és que el fenomen de la secessió d'estats, és a dir, que parts del territori d'un estat existent s'acabin convertint en nous estats independents, tampoc no és nou. Ha tingut els seus diferents moments històrics i, més enllà dels processos viscuts a l'Europa central i oriental amb la fi de la guerra freda als anys noranta del segle passat, ens trobem ara que s'estan plantejant també importants tensions secessionistes en estats democràtics membres de la Unió Europea. Els supòsits d'Escòcia i de Catalunya en són dos clars exemples, però no són els únics, i, segons com evolucionin, diversos països membres de la Unió Europea podrien veure's immersos en aquestes tensions. Tensions polítiques que, en contextos democràtics com el nostre, han de poder canalitzar-se de manera pacífica i democràtica, amb ple respecte dels ordenaments interns i l'organització política i territorial que en cada ordenament s'estableixi. Aquesta remissió als ordenaments interns és també, com estic dient, la resposta primigènia del dret internacional a les tensions secessionistes.

EL PRINCIPI DE LA LLIURE DETERMINACIÓ EN EL DRET INTERNACIONAL: ABAST I CONTINGUT

El principi de la lliure determinació dels pobles s'ha desenvolupat en el dret internacional essencialment en l'àmbit de les Nacions Unides i té la seva expressió fonamental l'any 1960 amb l'adopció de la *Declaració sobre la concessió de la independència als països i pobles colonials*, que constitueix la carta magna de la descolonització.¹¹ El principi en qüestió es trobava mencionat en la mateixa Carta de les Nacions Unides de 1945,¹² però és en aquesta declaració i, sobretot, en la *Declaració sobre els principis de dret internacional referents a les relacions*

11 Resolució 1514 (XV) de l'Assemblea General, de 14 de desembre de 1960.

12 Articles 1.2 i 55 de la Carta de les Nacions Unides.

d'amistat i a la cooperació entre els estats de conformitat amb la Carta de les Nacions Unides, adoptada l'any 1970,¹³ quan queda formulat clarament en el dret internacional el principi de la lliure determinació dels pobles, que comporta, com ara veurem, el reconeixement del dret a l'autodeterminació.

De fet, les limitades previsions de la mateixa Carta de les Nacions Unides en relació amb els anomenats territoris no autònoms¹⁴ van permetre que l'Assemblea General anés impulsant l'acceleració del procés de descolonització, que, com és sabut, va experimentar el seu moment àlgid als anys seixanta i principis dels setanta del segle passat. És en aquest context que es proclama el principi de la lliure determinació dels pobles, orientat, des de la perspectiva de les Nacions Unides, exclusivament als pobles dels territoris sotmesos a dominació colonial o ocupació estrangera, els anomenats territoris no autònoms.¹⁵ Per a aquests pobles, el principi implica que tenen el dret a l'autodeterminació i, en virtut d'aquest dret, poden determinar lliurement la seva condició política i perseguir el seu desenvolupament econòmic, social i cultural. En altres paraules, això podia significar —com va passar a bastament durant el període de descolonització— la creació d'estats independents o l'adopció de qualsevol altra condició política; s'exercia així el que, doctrinalment, s'ha anomenat la dimensió externa de la lliure determinació.

En aquest sentit, resulta clar i pacífic, al meu entendre, que el principi de la lliure determinació dels pobles, tal com està enunciat en els

13 Adoptada mitjançant la ja esmentada Resolució 2625 (XXV), de 24 d'octubre de 1970.

14 Articles 73 i 74 de la Carta de les Nacions Unides.

15 La resolució 1541 (XV) de l'Assemblea General, de 15 de desembre de 1960, establia, com a criteris bàsics per identificar els territoris no autònoms, la separació geogràfica amb l'estat que l'administra i la diferenciació en els seus aspectes ètnics i culturals, així com altres elements de caràcter administratiu, polític, jurídic, econòmic o històric.

instruments de les Nacions Unides, s'orienta cap als pobles sotmesos a dominació colonial o ocupació estrangera, i no resulta —en absolut— pertinent a les tensions secessionistes en estats democràtics membres de la Unió Europea. Des del punt de vista del dret internacional, tal com reconeixia el mateix Consell Assessor per a la Transició Nacional establert pel Govern de la Generalitat, una secessió unilateral només és considerada en els supòsits de descolonització i d'exercici del principi de la lliure determinació dels pobles.¹⁶ Però ha d'indicar-se que, en termes estrictament jurídics, aquest supòsit tampoc no es tracta d'una secessió, atès que en el dret internacional es considera que el territori sotmès a dominació colonial té una condició jurídica diferent de la de l'estat colonitzador.¹⁷ En conseqüència i estrictament per aquest motiu, es pot afirmar que entre el principi fonamental de la integritat territorial dels estats i el principi de la lliure determinació no existeix cap contradicció aparent, ja que el primer cedeix —exclusivament en aquest cas— perquè es tracta d'un supòsit de descolonització i d'exercici de la lliure determinació.

En aquest ordre d'idees, la pràctica internacional de l'exercici de la lliure determinació ha comportat també una certa encapsulació de grups ètnics minoritaris en els nous estats independents, cosa que els ha deixat sense el possible recurs a l'exercici del dret d'autodeterminació, ja que el dret internacional estableix una presumpció en favor de la sobirania dels nous estats independents, del reconeixement de les seves fronteres internacionals i, per tant, de la defensa de

¹⁶ *Vid.* l'informe número 4 del Consell Assessor per a la Transició Nacional, *Internacionalització de la consulta i del procés d'autodeterminació de Catalunya*, Barcelona, 20 de desembre de 2013, pàg. 12.

¹⁷ La declaració continguda en la Resolució 2625 (XXV), ja esmentada, estableix que el «territori d'una colònia o altre territori no autònom té, en virtut de la Carta, una condició jurídica distinta i separada de la del territori de l'estat que l'administra».

la seva integritat territorial davant de noves pretensions secessionistes internes de caràcter recursiu. Així ho afirmava el llavors secretari general de les Nacions Unides, U Thant, en relació amb el cas de Biafra, quan assenyalava que «les Nacions Unides, com a organització internacional, mai han acceptat, ni accepten, ni crec que acceptaran, el principi de la separació d'una part d'un estat membre».¹⁸ En altres paraules, des de les Nacions Unides s'ha impulsat la liquidació del colonialisme, cosa que en gran mesura s'ha assolit i desenes de territoris colonials van obtenir la independència als anys seixanta i setanta del segle passat —amb els importants canvis quantitius i qualitatius en la societat internacional contemporània que això va significar—, però es mostra reticent al reconeixement d'un pretès dret de secessió que, en tot cas, s'hauria d'enfrontar a la reacció, supòsit a supòsit, de l'estat matriu i dels altres tercers estats responen als seus propis interessos polítics.

Per completar l'argumentació convé afegir també que en l'àmbit del dret internacional l'enunciació del principi de la lliure determinació va acompanyada del que anomenem la «clàusula democràtica» o del govern representatiu, que es configura també com un límit a l'exercici de la lliure determinació. Aquesta clàusula reconeix que l'esmentat principi «no pot menyscar, totalment o parcialment, la integritat territorial d'estats sobirans i independents que es comportin de conformitat amb el principi de la igualtat de drets i de la lliure determinació dels pobles i estiguin, per tant, dotats d'un govern representatiu que representi la totalitat del poble pertanyent al territori, sense distinció per motius de raca, creença o color».¹⁹ En conseqüència —insisteixo—, és evident, al meu entendre, que en estats democràtics, amb governs representatius, democràticament elegits,

¹⁸ Entrevista al secretari general U Thant a *ONU Crònica Mensual*, vol. VII, núm. 2 (febrer 1970), pàg. 38.

¹⁹ Tal com recull la declaració continguda en la Resolució 2625 (XXV).

no resulta en cap cas aplicable el principi de la lliure determinació en la seva dimensió externa —en la dimensió de constituir un nou estat independent—, dimensió que només és aplicable als pobles dels territoris sotmesos a dominació colonial o ocupació estrangera.²⁰

Així ho va afirmar, per la seva banda, el Tribunal Suprem del Canadà en ocasió del ja esmentat dictamen de 1998 sobre el Quebec quan va indicar que una hipotètica secessió d'aquesta província no estava fonamentada ni en el dret intern canadenc ni en el dret internacional, però si se sotmetia la població quebequesa a una pregunta clara i una àmplia majoria contestava afirmativament, es generaria llavors l'obligació juridicoconstitucional de negociar, per part de les autoritats federals i de les autoritats de la província, la modificació constitucional del pacte federatiu. La base jurídica d'aquest plantejament no la situava el Tribunal Suprem canadenc en el principi de la lliure determinació dels pobles —ja que no el considerava aplicable—, sinó en quatre principis constitucionals de l'ordenament intern del país que s'havien d'articular degudament i que en constituïen el fonament i el límit: el federalisme, la democràcia, el constitucionalisme i l'estat de dret, i el respecte de les minories.²¹ Ho remetia, per tant, a principis jurídics estrictament de dret intern i establia que cap dels principis, ni tan sols el principi democràtic, podia imposar-se als altres com a valor absolut.²²

En definitiva, que el principi de la lliure determinació dels pobles reconegut internacionalment no sigui aplicable al cas català és, al meu

20 *Vid.* també, respecte a aquesta qüestió, en general, TORROJA MATEU, H., «Libre determinación de los pueblos *versus* secesión», a *Cursos de Derecho Internacional y Relaciones Internacionales de Vitoria-Gasteiz* 2018. Cizur Menor: Aranzadi, 2019.

21 Paràgrafs 32 i 90 del dictamen del Tribunal Suprem del Canadà ja esmentat.

22 Així ho reconeix BAYONA ROCAMORA, A. «El dret a decidir i els valors fundacionals de la Unió Europea», *Revista d'Estudis Autonòmics i Federals*, núm. 20, 2014, pàg. 140.

entendre, una conclusió suficientment pacífica i reconeguda. El que no vol dir invalidar qualsevol ideologia política independentista, totes elles plenament legítimes, per bé que en cap cas es pot pretendre fonamentar en el dret internacional el que és, simplement, una determinada ideologia política. Alguns autors clau de l'independentisme català ho han reconegut també en considerar l'afortunada i reeixida expressió «dret a decidir» com una evolució del dret a l'autodeterminació que resulta més adequada per satisfer reivindicacions nacionalistes en estats democràtics, que no poden aspirar a ser considerades potencials casos d'aplicació del dret a l'autodeterminació, de conformitat amb la definició originària i internacionalment acceptada.²³

LA SIGNIFICACIÓ DEL PRINCIPÍ DEMOCRÀTIC I DEL RESPECTE DELS DRETS HUMANS EN EL DRET INTERNACIONAL

La reflexió que estic fent sobre el principi de la lliure determinació s'ha d'acompanyar també d'una referència a la indiscutible connexió entre la lliure determinació dels pobles, el respecte dels drets humans i el principi democràtic. Aquesta connexió té el seu fonament en l'article 21.3 de la Declaració Universal dels Drets Humans, que reconeixia que «la voluntat del poble és la base de l'autoritat del poder polític», cosa que projectava clarament —ja en aquell moment— una idea primigènia de democràcia. A partir d'aquesta Declaració Universal, ha tingut lloc en el dret internacional un ampli desenvolupament normatiu, amb nombrosos tractats internacionals en ma-

23 *Vid.* en aquest sentit LÓPEZ HERNÁNDEZ, J. *Del dret a l'autodeterminació al dret a decidir. Un possible canvi de paradigma en la reivindicació dels drets de les nacions sense estat*, *Quaderns de Recerca*, núm. 4, novembre de 2011, Centre Unesco de Catalunya, Barcelona, 2011, pàg. 8 i seg.

tèria de drets humans, tant de caràcter universal com de caràcter regional i tant de caràcter general com de caràcter específic, en relació amb drets concrets o amb la protecció de sectors de població especialment vulnerables. Aquesta evolució va experimentar un salt qualitatiu encara més rellevant amb la fi de la guerra freda i el canvi en els escenaris polítics que això va representar als anys noranta del segle passat.

En relació amb el que ara ens interessa, tot això s'ha d'associar al que, doctrinalment i per contrast amb la dimensió externa, s'ha anomenat la dimensió interna de la lliure determinació dels pobles, vinculada al respecte dels drets humans i al principi democràtic.²⁴ En aquest sentit, els pactes internacionals de Drets Civils i Polítics i de Drets Econòmics, Socials i Culturals, de 1966, recollien en el seu article 1.1, comú als dos textos, que «tots els pobles tenen el dret de lliure determinació. En virtut d'aquest dret estableixen lliurement la seva condició política i proveeixen així mateix el seu desenvolupament econòmic, social i cultural».²⁵ S'establia així, clarament —i ja als anys seixanta—, una relació conceptual i sistemàtica entre lliure determinació i drets humans. La lliure determinació es convertia en un dret col·lectiu, que es distingia dels altres drets individuals, figurava privilegiadament abans de l'enunciació dels altres drets i era proclamat un dret universal i perpetu, vinculat estretament a la de-

24 *Vid.*, en particular i entre molts altres, CASSESSE, A. (1995). *Self-Determination of Peoples. A legal Reappraisal*. Cambridge: Cambridge University Press; ROSAS, A. (1993). «Internal Self-Determination», a: TOMUSCHAT, Ch. (ed.). *Modern Law of Self-Determination*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, pàg. 225-252, i ANDRÉS SÁENZ DE SANTA MARÍA, P. (1997). «La libre determinación de los pueblos en la nueva sociedad internacional», a: *Cursos Euromediterráneos Bancaja de Derecho Internacional*, vol. 1. Cizur Menor: Thomson Reuters Aranzadi, pàg. 113-203.

25 Els pactes foren aprovats mitjançant la Resolució 2200 A (XXI), de 16 de desembre de 1966, de l'Assemblea General de les Nacions Unides (BOE, 30 abril 1977).

mocràcia.²⁶ En efecte, en aquesta connexió entre lliure determinació i drets humans es posaven i es posen en valor qüestions tan rellevants com el principi democràtic, l'existència de governs representatius, la participació de tothom en els afers públics i el respecte dels drets dels grups i de les minories.

Dit en altres paraules, en aquesta dimensió interna, el principi de la lliure determinació dels pobles significa la llibertat de tots els pobles per triar la seva forma política de govern, el seu sistema econòmic i social, així com la manera de prosseguir lliurement el seu desenvolupament polític, econòmic, social i cultural, en el marc d'un estat existent. Aquesta dimensió interna de la lliure determinació, a diferència de la dimensió externa, no s'esgota amb l'exercici de la lliure determinació, sinó que ha de mantenir la seva pertinència i preeminència de manera continuada i indefinida.²⁷ En definitiva, des d'aquesta perspectiva, el dret internacional es remet també a les diferents respostes dels ordenaments interns sobre el caràcter multinacional o no d'alguns estats, sobre l'abast i el contingut dels seus pactes federals o confederals, o sobre l'opció de reconèixer constitucionalment o no la possibilitat de la secessió per part d'algunes de les seves unitats internes subestatals.

En un segon ordre d'idees, des de la fi de la guerra freda s'ha fet més palès en el pla internacional un plantejament, present ja en la Declaració Universal de Drets Humans, respecte del fet que la tasca de promoció, protecció i garantia dels drets humans està íntimament relacionada amb la democràcia i l'estat de dret. Tal com s'ha reconegut internacionalment, aquestes tres nocions s'han de conce-

26 Com reconeixia el mateix Comitè de Drets Humans establert en el Pacte de Dret Civils i Polítics, en la seva observació general núm. 12, adoptada el 1984, Document HRI/GEN/1/Rev.9 (vol. 1).

27 *Vid.*, per exemple, ROLDÁN BARBERO, J. (1994). *Democracia y derecho internacional*. Civitas: Madrid.

bre com a «conceptes interdependents, vinculats entre si, que es reforcen mútuament i que es troben entre els valors i principis fonamentals universals i indivisibles de les Nacions Unides».²⁸ De tal manera que no es poden entendre els drets humans sense l'existència d'un sistema democràtic; no es pot entendre la democràcia sense el respecte dels drets humans; i no es poden entendre els drets humans i la democràcia sense un estat de dret, que es configura, així, com l'autèntic eix vertebrador que estableix les garanties jurídiques dels uns i de l'altra i, per tant, com l'únic mecanisme possible per fer-los realitzables. En aquest sentit, crec que es pot afirmar, d'una banda, l'existència, en el dret internacional, del que constitueix una tríada indissociable entre drets humans, democràcia i estat de dret; i, de l'altra, la progressiva emergència, també en el dret internacional, juntament amb uns drets humans universals i indivisibles, dels valors universals de la democràcia i l'estat de dret.

Tanmateix, continua plenament assentat en el dret internacional el criteri que correspon a cada estat sobirà determinar lliurement el seu desenvolupament polític, econòmic i social, de manera que no hi ha un únic model de sistema polític democràtic adequat per a tots els estats i hi ha, així mateix, una gran diversitat d'experiències nacionals en l'àmbit de l'estat de dret.²⁹ Aquesta reflexió es tradueix, per exemple, en la mateixa manca d'un concepte internacionalment acceptat tant de democràcia com d'estat de dret. Respecte d'aquest

28 Així s'afirma ja inicialment a *Declaración y Programa de Acción de Viena. Conferencia Mundial de Derechos Humanos*, Viena, 14-25 de juny de 1993, Document A/CONF.157/23; i, particularment, en el document final de la cimera mundial de l'any 2005, Resolució 60/1, de l'Assemblea General, de 16 de setembre de 2005.

29 Com es reconeix en la *Declaració sobre l'estat de dret en els plans nacional i internacional*, adoptada en una reunió d'alt nivell de l'Assemblea General de les Nacions Unides mitjançant la Resolució 67/1, de 24 de setembre de 2012.

darrer i polièdric concepte, la Comissió de Venècia³⁰ ha subratllat la seva cabdal importància i ha formulat el que podríem anomenar els seus elements essencials, que comencen a ser acceptats també com a tals en altres àmbits institucionals, com la mateixa Unió Europea.³¹ Aquests elements essencials són el principi de legalitat, la seguretat jurídica, la prohibició de l'arbitrarietat, l'existència de tribunals independents i imparcials, la revisió judicial efectiva i la igualtat davant la llei.³² Estem parlant, doncs, d'un estat de dret, i no simplement d'un estat «amb» dret, i això, en definitiva, em porta a afirmar taxativament que, en democràcia, totes les opcions polítiques poden ser legítimes, però el seu exercici i la consecució dels objectius polítics que pretenen s'han de canalitzar jurídicament, la qual cosa significa que ha de respectar-se sempre la legalitat vigent, a la qual tots, ciutadans i poders públics, han d'estar sotmesos.

A partir d'aquestes idees resulta adequat subratllar també que en el dret internacional, com deia al principi d'aquest estudi, s'ha reconegut el dret a la participació política. Ho fan l'article 21 de la Declaració Universal de Drets Humans i, d'una manera més desenvol-

30 Creada pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa mitjançant la Resolució (90) 6, de 10 de maig de 1990, com a òrgan consultiu amb el camp d'acció específic d'analitzar i enfortir «les garanties ofertes pel dret al servei de la democràcia». La denominació oficial de la Comissió de Venècia expressa clarament el concepte essencial de la llei com a garantia de la democràcia i l'íntima vinculació que posa de manifest, ja que s'anomena Comissió per a la Democràcia a través del Dret.

31 Assumint aquest plantejament, la Comissió Europea va presentar i activar l'any 2014 «Un nou marc de la Unió Europea per enfortir l'estat de dret», comunicació de la Comissió al Parlament Europeu i al Consell», document COM(2014) 158 final, d'11 de març de 2014.

32 *Vid. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011)*, CDL-AD(2011)003rev, *Study No. 512/2009* (4 abril 2011), disponible a [www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e) (consulta: 25 abril 2019).

lupada, l'article 25 del ja esmentat Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics. Aquest instrument internacional reconeix fonamentalment —a l'efecte que aquí ens interessa— dues dimensions de drets de participació política: en primer lloc, el dret a la participació en la direcció dels afers públics, que es pot exercir directament —és a dir, o bé amb mecanismes de participació directa, tipus referèndum o consulta, o bé actuant com a titulars de mandats representatius electius o com a titulars de càrrecs públics en el poder executiu— o bé indirectament —mitjançant representants lliurement escollits; i, en segon lloc, el dret a votar i ser elegit en eleccions periòdiques, autèntiques, secretes i amb vot universal.

Tal com ha reconegut el Comitè de Drets Humans creat en aquest Pacte, l'exercici d'aquests drets de participació política ha d'estar previst legalment i establert, per tant, en la constitució o en les lleis, que en són la seva garantia.³³ En aquest sentit, m'interessa subratllar, pel que fa a la primera dimensió, que aquest dret a la participació en els afers públics —o bé directament o bé de manera indirecta— es remet també als ordenaments interns a l'efecte de concretar quins poden ser, en cada cas, els possibles mecanismes de participació directa. És a dir, un ordenament intern es pot ajustar perfectament a l'obligació internacional i al dret de participació política reconegut internacionalment tant si és més o menys participatiu, tant si preveu la possibilitat de referèndum o altres formes de consulta popular com si no les preveu, i tant si té un sistema electoral majoritari com si el té proporcional, ja que tot això —com deia al principi d'aquestes pàgines— correspon establir-ho a les normes internes, començant per les mateixes constitucions estatals.

Completant aquesta argumentació, cal indicar també que la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans sobre l'article 3 del

33 Observació general núm. 25 del Comitè de Drets Humans, de 12 de juliol de 1996, document CCPR/C/21/Rev.1/Add.7, paràgrafs 5 i 9.

Protocol adicional número 1 al ja esmentat Conveni Europeu de 1950, ha precisat clarament que el dret a celebrar i participar en unes eleccions lliures és un dret subjectiu dels ciutadans i una obligació internacional per part dels estats. Ara bé, aquesta mateixa jurisprudència ha subratllat també que els processos referendaris no entren en el seu àmbit d'aplicació, ja que ni el Conveni ni el Protocol adicional número 1 estableixen cap obligació per als estats de consultar la seva població. És a dir, si bé en l'àmbit europeu existeix l'obligació de celebrar periòdicament processos electorals per a l'elecció de les cambres legislatives, no existeix cap obligació internacional de celebració de referèndums o consultes, ni un dret subjectiu dels ciutadans respecte a aquesta qüestió, ja que no es garanteix, en cap cas, un dret general de consulta a la població que pugui tenir empara internacional.³⁴

Val a dir, finalment, que la pràctica internacional recent ha posat de manifest que hi ha diferents formes o models d'abordar les tensions secessionistes en els estats democràtics. En alguns, de manera excepcional, s'han permès opcions referendàries, com han estat els casos del Quebec i d'Escòcia;³⁵ en d'altres, simplement, sentències dels respectius tribunals constitucionals han declarat la inconstitucionalitat dels referèndums d'independència i les tensions secessionistes s'han reconduït políticament, com és el cas d'Itàlia i el pretès referèndum d'independència de la regió del Vèneto;³⁶ i en d'altres, com a Bèl-

34 *Vid.* més àmpliament PONS RÀFOLS, X. «The right to political participation in International Law, independence referendums, and international good practice», *Spanish Yearbook of International Law*, núm. 22 (2018), pàg. 218 i seg.

35 Amb situacions jurídiques diferents, cal recordar aquí els dos referèndums celebrats al Quebec, el 1980 i el 1995, i el referèndum celebrat a Escòcia el setembre de 2014.

36 La Llei regional 16/2014, de 12 de juny de 2014, de celebració d'un referèndum consultiu sobre la independència a la regió del Vèneto, fou declarada inconstitucional mitjançant la Sentència del Tribunal Constitucional italià 118/2015, de 24 d'abril de 2015, que va considerar aquell pretès referèndum «radicalment

gica, successives reformes constitucionals poden acabar conduint a un model de confederació, amb la progressiva disminució fins al mínim, per la via constitucional, de les competències estatals. Aquests diversos possibles models o opcions politicojurídiques contrasten absolutament amb el «no-model» del cas de les tensions secessionistes a Catalunya, on hi ha hagut de tot del que no hauria hagut d'haver-hi mai, però, sobretot, on hi ha hagut un immens fracàs de la política.³⁷

LES DERIVES UNILATERALS
DE LES TENSIONS SECESSIONISTES I ELS SEUS EFECTES
EN EL DRET INTERNACIONAL

En estreta vinculació amb el que acabo de desenvolupar, he de plantejar ara la posició del dret internacional davant la secessió d'una part del territori d'un estat i, més concretament, la compatibilitat

incompatible amb els principis fonamentals de la unitat i indivisibilitat de la República» (disponible a www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2015&numero=118 [consulta: 27 abril 2015]). De manera semblant es va pronunciar el Tribunal Constitucional alemany en la seva Decisió 2 BvR 349/16, de 16 de desembre de 2016.

37 Un «no-model» en el qual hi ha hagut, entre altres coses, una reiterada desobediència per part de poders públics constituïts, de les sentències del Tribunal Constitucional; on hi ha hagut un referèndum declarat il·legal i finalment celebrat l'1 d'octubre de 2017, i un procés participatiu, també suspès i també celebrat el 9 de novembre de 2014; on hi ha hagut una adopció de lleis que vulneren manifestament la Constitució i l'Estatut d'autonomia; on hi ha hagut una violència desproporcionada en la desastrosa jornada de l'1 d'octubre; on hi ha hagut un plantejament exclusivament judicial d'un problema polític; on hi ha hagut una continuada mobilització, il·lusionada i quimèrica, de més de dos milions de persones; on hi ha hagut una muntanya russa d'esdeveniments i vaivens polítics, amb molts moments d'autèntic vodevil, però també de profund desassossec davant l'absència de perspectives de trobar una sortida política a l'atzucac en el qual ens trobem des de fa temps.

amb aquest ordenament jurídic d'una declaració unilateral d'independència. Això, com ja he dit, es planteja fonamentalment a partir de l'opinió consultiva de la Cort Internacional de Justícia sobre el cas de Kosovo, que ha estat utilitzada profusament en el discurs polític i mediàtic a Catalunya. A Kosovo, arran del conflicte de 1999, es va produir una intervenció internacional excepcional, finalment avalada pel Consell de Seguretat de les Nacions Unides mitjançant la Resolució 1244 (1999), d'1 de juny, que establia una administració internacional del territori i deixava les autoritats sèrbies sense el control efectiu de la província. Sota aquesta administració internacional, l'Assemblea Provisional de Kosovo va aprovar una declaració unilateral d'independència el 17 de febrer de 2008, que va començar a ser reconeguda internacionalment per altres estats influents, com els Estats Units i alguns estats membres de la Unió Europea.³⁸

Plantejada per l'Assemblea General una pregunta a la Cort Internacional de Justícia sobre la legalitat d'aquesta declaració unilateral d'independència, la Cort va considerar que la declaració no violava el dret internacional, cosa que no significava, però, que estigués autoritzada. Encara més, d'una manera molt limitada, la Cort va indicar que la qüestió plantejada no l'obligava «a assumir una posició sobre si el dret internacional conferia a Kosovo un dret positiu a declarar unilateralment la seva independència ni, *a fortiori*, sobre

38 Cosa que, al meu entendre, evidencia també que, més que la legitimitat de la causa, el que resulta determinant és el conjunt de les consideracions geopolítiques i els interessos dels diferents estats i, en especial, de les grans potències. A títol merament il·lustratiu i sense voluntat d'exhaustivitat, n'hi ha prou amb recordar supòsits com els del Tibet, Katanga, Biafra, el Caixmir, el Punjab Est, els estats de Karen i Shan, el Tàmil Elan, Somalilàndia, Bougainville, el Kurdistan, la República Srpska, Anjou, Irian Occidental, Aceh, Eslavònia Oriental, Azawad, Puntlàndia, Mindanao i Palawam, o les diverses situacions de l'antic espai postsoviètic, com Nagorno-Karabakh, Transnístria, Txetxènia, Daguestan, Ingúixia, Ossètia del Nord i del Sud, Abkhàzia o Crimea i el Donbass Oriental a Ucraïna, més recentment.

si el dret internacional atorgava en general un dret a entitats situades dintre d'un estat a separar-se unilateralment d'aquest». En aquest sentit, la Cort no va considerar necessari pronunciar-se sobre la qüestió de «si, fora del context dels territoris no autònoms i dels pobles sotmesos a subjugació, dominació i explotació estrangeres, el dret internacional en matèria de lliure determinació confereix a una part de la població d'un estat existent un dret a separar-se d'aquest estat». És a dir, la Cort va deixar sense resposta la qüestió central de si Kosovo, en les especials circumstàncies que concorrien en aquell cas, tenia dret a l'autodeterminació externa en el sentit de tenir dret a la secessió, ni que fos per la via de la secessió com a remei de darrer recurs —la «remedial secession»— davant d'una situació de violació greu dels drets humans.³⁹

En altres paraules, crec que l'opinió de la Cort no podia fonamentar en cap cas, com s'ha volgut interpretar a bastament a Catalunya, una lectura favorable a una declaració unilateral d'independència des de la perspectiva del dret internacional. En tot cas, la Cort va considerar que, en determinats supòsits, el dret internacional condemnava declaracions unilaterals d'independència, com les de Rhodèsia del Sud, Xipre septentrional o la República Srpska, però «la il·legalitat atribuïda a aquestes declaracions d'independència no provenia del caràcter unilateral d'aquestes, sinó del fet que estaven o havien estat connectades amb l'ús il·legítim de la força o altres flagrants violacions de normes de dret internacional general, en par-

39 La Cort va considerar, limitadament, que no era «necessari resoldre aquestes qüestions en el present cas» (paràgraf 83 de l'opinió consultiva). Les discrepàncies entre els estats sobre la presència en el dret internacional d'aquesta «secessió com a remei» són tan abundants que alguns autors consideren que ens trobem davant un «mite legal» (per exemple, MAR, K. DEL [2013]. «The myth of remedial secession», a: FRENCH, D. [ed.]. *Statehood and Self-Determination. Reconciling Tradition and Modernity in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, pàg. 79).

ticular les de caràcter imperatiu (*jus cogens*)».⁴⁰ I això em porta a una consideració al meu entendre fonamental, en el sentit que, excepcionalment, es podria admetre en el dret internacional una secessió com a remei de darrer recurs davant la violació greu i sistemàtica dels drets humans i la inexistència d'un govern democràtic i representatiu; i també excepcionalment, en un sentit diferent, determinades pretensions secessionistes serien rebutjades pel dret internacional per la violació de normes fonamentals d'aquest ordenament jurídic. L'ampli espectre restant entre aquests dos plantejaments excepcionals roman en el dret internacional de resultes del que estableixin els ordenaments jurídics interns i del que es derivi, si escau, de les situacions polítiques fàctiques.

Dit d'una altra manera, més enllà dels supòsits de descolonització, el dret internacional considera els processos de secessió i d'aparició de nous estats com a fenòmens fàctics o «prejurídics». És a dir, en el dret internacional no existeixen normes i principis que permetin fonamentar un dret unilateral a la secessió i, per tant, emparar en aquest ordenament jurídic la legalitat d'una eventual declaració unilateral d'independència d'una part del territori d'un estat existent. Des de la perspectiva de la legalitat internacional, la secessió d'una part del territori d'un estat no és una qüestió que sigui, *per se*, ni legal ni il·legal, ni legítima ni il·legítima, perquè l'única cosa que li importa al dret internacional és si té èxit. Podem dir, doncs, que el dret internacional ni autoritza ni prohibeix les declaracions unilaterals d'independència, perquè les entén com un fet aliè a aquest ordenament, ja que es tracta d'un supòsit de caràcter intern, i es limita tan sols a reconèixer, si escau, els efectes o les conseqüències jurídiques internacionals que puguin derivar-se d'unes determinades realitats polítiques existents i efectives. Si el supòsit que es presentés fos el d'una secessió pacífica i acordada, el dret internacional atendria les

40 Paràgraf 81 de l'opinió consultiva.

conseqüències de l'existència d'un nou estat i la resta dels estats podrien o no procedir al seu reconeixement. Si la secessió no és pacífica i acordada, són uns altres els principis pertinents, com el de la no-intervenció dels estats en els assumptes interns d'un altre estat o el de la prohibició de l'ús o l'amenaça de la força o el del respecte dels drets humans.

L'actitud del dret internacional és, per tant, una posició de ni autoritzar ni prohibir la secessió i, simplement, reconèixer les efectivitats fàctiques que es presentin, atès que ho considera una qüestió de dret intern. És a dir, el dret internacional estableix mecanismes per protegir els estats, tant de la intervenció de tercers estats com de la seva ruptura i el seu desmembrament, però si es donen determinades situacions *de facto* en relació amb l'aparició d'un nou estat, el dret internacional es limita a atendre les conseqüències jurídiques d'aquestes situacions. En aquest sentit, si bé hem de convenir que no existeix un dret a la secessió en el dret internacional, també hem de reconèixer que el dret internacional no prohibeix que un moviment polític o una entitat dintre d'un estat pretengui la secessió per mitjans pacífics i democràtics, en exercici dels drets i les llibertats fonamentals i, per tant, atenent estrictament al compliment de la legalitat en estats democràtics i modificant-la, si escau, seguint els procediments legalment establerts.

En tot cas, no pot excloure's un dret de separació de l'estat a les comunitats territorials la identitat ètnica, religiosa, lingüística o cultural de les quals és perseguida reiteradament per les institucions centrals i els seus agents perifèrics, o els membres de les quals són objecte de discriminació greu i sistemàtica en l'exercici dels seus drets civils i polítics, de manera que es produeixen violacions generalitzades dels drets humans fonamentals dels individus i dels pobles. Però aquest no és el cas de Catalunya. En definitiva, podem dir que, d'una banda, potser, excepcionalment, el dret internacional pot reconèixer i emparar una secessió unilateral si es justifica com a últim recurs

—una secessió com a remei— davant una situació de violació greu dels drets humans i del mateix principi de la lliure determinació en la seva dimensió interna, com el cas de Kosovo il·lustra clarament. D'altra banda, també excepcionalment, el dret internacional rebutja determinades declaracions unilaterals d'independència no pel seu caràcter unilateral, sinó per la seva connexió amb la violació de normes i principis essencials d'aquest ordenament jurídic, com també el cas de Crimea il·lustra clarament.

CONSIDERACIONS FINALS

A títol de conclusió de tot el que he exposat, entenc clarament que el principi de la lliure determinació dels pobles formulat i reconegut en el dret internacional s'orienta exclusivament cap als pobles sotmesos a dominació colonial o ocupació estrangera i no resulta en cap cas pertinent a la situació catalana des de la dimensió externa del principi. En canvi, en la seva dimensió interna, com a premissa col·lectiva per a l'exercici dels drets humans en una societat democràtica, el principi resulta absolutament pertinent a Catalunya i a Espanya, ja que implica l'existència de governs democràtics i representatius, la legitimitat popular com a base de l'autoritat del poder públic, l'autogovern i el lliure desenvolupament polític, econòmic, social i cultural en el marc d'un estat. En aquest sentit, i per molt que així s'hagi fet en el cas de Catalunya, no crec que es pugui defensar la reclamació de la independència com a exercici d'un dret fonamental inalienable, reconegut internacionalment i del qual gaudim els catalans com a poble. El projecte independentista és tan sols un projecte polític, tan legítim com qualsevol altre, però és sols això, un projecte polític, i no l'exercici d'un dret fonamental.

Tanmateix, erròniament o de manera interessada, al meu entendre, s'ha pretès identificar l'aspiració política de la independència de

Catalunya com l'exercici d'un dret fonamental inalienable, que s'ha traduït en l'afortunada expressió «dret a decidir». Clarament no és això i, com he indicat, el dret a la participació política en els afers públics reconegut internacionalment empara qualsevol sistema polític democràtic, sigui quin sigui el seu sistema electoral i permeti o no les consultes populars o els referèndums. Dit d'una altra manera, el dret internacional no serveix per pretendre fonamentar ni la independència ni els referèndums com a forma especialment privilegiada de participació política. En definitiva, no existeixen en el dret internacional un dret a la secessió unilateral d'una part del territori d'un estat i un dret de consulta general a la població sobre una possible independència; per al dret internacional, l'únic ordenament jurídic que resulta aplicable en aquest sentit és l'ordenament jurídic intern.

Ara bé, no hi ha dubte que el dret internacional està assistint a l'emergència de la democràcia i l'estat de dret com a principis o valors de caràcter universal. És cert que, potser, no constitueixen encara una obligació jurídica en l'àmbit universal, però ho són sens dubte en l'àmbit europeu, i la recent evolució del dret internacional ha manifestat clarament el caràcter indissociable de les nocions de democràcia, drets humans i estat de dret. En un estat democràtic i de dret —i Espanya ho és—, ni la legalitat ha de xocar o estar per damunt de la legitimitat, ni la legitimitat ha de xocar amb la legalitat, ja que es tracta d'aspectes que també resulten inescindibles, de tal manera que la legalitat ha de passar sempre el test de legitimitat democràtica. És per això que entenc que en un context democràtic —com el nostre— totes les aspiracions polítiques han de poder canalitzar-se en el respecte de l'estat de dret, base sobre la qual es construeixen societats justes i equitatives.

Així ho va palesar el Tribunal Constitucional quan en la seva Sentència 42/2014, sobre la «Declaració de sobirania i del dret a decidir del poble de Catalunya» aprovada pel Parlament de Catalunya el 23 de gener de 2013, va indicar que s'han de seguir sempre les vies

constitucionalment establertes per traduir qualsevol voluntat política en una realitat jurídica. Més concretament, tot afirmant que en el nostre ordenament jurídic no té cabuda una «democràcia militant» i que hi tenen cabuda totes les idees que es vulguin defensar, el Tribunal Constitucional va indicar que l'anomenat «dret a decidir» dels ciutadans de Catalunya «no apareix proclamat com una manifestació d'un dret a l'autodeterminació no reconegut en la Constitució, o com una atribució de sobirania no reconeguda en ella, sinó com una aspiració política, a la qual només es pot arribar mitjançant un procés ajustat a la legalitat constitucional, amb respecte als principis de legitimitat democràtica, pluralisme i legalitat».⁴¹ És a dir, dret a decidir en el sentit d'expressió democràtica de la voluntat dels ciutadans i de formulació de les seves aspiracions polítiques sí, òbviament, però això sols és factible en el marc legal d'un estat de dret, que és la garantia jurídica de la democràcia i dels drets humans.

En efecte, els drets humans i la democràcia es configuren cada cop més com obligacions internacionals, però des de la perspectiva del dret internacional només resulten operatius en el marc d'un estat de dret, ajustant-se als marcs legals establerts o canviant-los de conformitat amb els procediments legalment establerts. En aquest sentit, des de la perspectiva del dret internacional, entenc que una actuació unilateral secessionista resulta absolutament inconsistent en un context de caràcter democràtic i difícilment tindrà reconeixements internacionals. Per sortir de l'atzucac en el qual ens trobem i en una situació tan polaritzada com l'actual, potser caldria pensar en enfocaments més inclusius i transversals, sobre la base dels consensos més amplis i majoritaris possibles. Però això ja és política interna, i no dret internacional.

41 Fonament jurídic tercer de la Sentència del Tribunal Constitucional 42/2014, de 25 de març de 2014.

*Algunes reflexions constitucionals
sobre el conflicte polític Catalunya-Espanya
(2010-2018)*

JOAN VINTRÓ CASTELLS
Universitat de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Aquest article recull de manera més ordenada i elaborada la intervenció desenvolupada en la sessió «Constitució i Organització Territorial», que va tenir lloc l'octubre del 2018. És un text, per tant, que es refereix únicament a fets, normes, jurisprudència i altres documents produïts fins a la data esmentada i sense prendre en consideració cap tipus d'esdeveniment posterior.

Fet aquest primer advertiment, cal dir també, a nivell introductori, que les pàgines següents simplement pretenen, en l'espai del qual es disposa, presentar unes breus reflexions constitucionals sobre alguns dels fets més rellevants del conflicte polític entre Catalunya i Espanya dels darrers anys. Es parteix, doncs, de la constatació que hi ha un conflicte polític. No sembla que es pugui descriure d'una altra manera el fenomen de la negativa de l'Estat espanyol a atendre l'aspiració de les institucions de la Generalitat, recolzada en clares majories parlamentàries i en massives mobilitzacions ciutadanes, de celebrar un referèndum sobre la independència de Catalunya. També es vol assenyalar d'entrada que les reflexions constitucionals sobre el conflicte polític es fan defensant la Constitució espanyola de 1978, un text susceptible d'interpretacions més obertes que les efectuades

per les institucions estatals espanyoles i que haurien pogut permetre conduir els esdeveniments de manera diferent.

L'ORIGEN DEL CONFLICTE: LA STC 31/2010
SOBRE L'ESTATUT DEL 2006

*Els pactes constitucional i estatutari del 1978-1979
i el desplegament de l'autogovern català*

Les forces polítiques catalanes de l'època (socialistes, comunistes, nacionalistes, centristes), amb l'excepció de la llavors molt minoritària ERC, van formar part, de manera fonamental i decisiva, del pacte constitucional de 1978 amb els principals partits estatals (UCD, PSOE i PCE). En l'àmbit de l'organització territorial de l'Estat, aquest pacte suposava el reconeixement del dret a l'autonomia de nacionalitats i regions, la cooficialitat amb el castellà de les altres llengües existents a Espanya i la previsió per a Catalunya d'una via ràpida d'accés a l'autonomia política amb el màxim sostre competencial previst per la Constitució. El pacte estatutari del 1979 va aplegar les mateixes forces polítiques catalanes i estatals, va comptar fins i tot amb el suport final d'ERC i va ser aprovat en referèndum pels ciutadans de Catalunya. L'Estatut del 1979 va comportar el reconeixement de Catalunya com a nacionalitat, la consideració del català com a llengua pròpia i cooficial, l'establiment del sistema institucional de la Generalitat (Parlament, president i Govern), l'atribució de competències (exclusives, compartides i executives) sobre un ampli ventall d'àmbits i la previsió d'instruments de finançament.

Quan a començament del 2004 s'iniciaren els treballs que més de dos anys després van portar a l'aprovació del nou Estatut del 2006, l'Estatut del 1979 tenia pràcticament vint-i-cinc anys de vigència ininterrompuda. Aquesta dada posa en relleu que, mitjançant aquest

instrument normatiu, Catalunya havia gaudit d'una manera estable del període d'autogovern més llarg des del 1714. Les institucions polítiques catalanes van funcionar amb normalitat durant sis legislatures i es va produir l'alternança en la presidència i en el Govern de la Generalitat, ja que, després dels successius executius de CiU presidits per Jordi Pujol, el 2003 es va passar a un Govern de tres forces polítiques (PSC-ERC-ICV) encapçalat pel socialista Pasqual Maragall.

El pacte estatutari del 2006: l'intent d'aprofundir l'autogovern català dins el marc constitucional del 1978

Malgrat la consolidació de l'autogovern català anteriorment assenyalada, hi havia un punt de vista compartit per la major part de les forces polítiques (CiU, PSC, ERC, ICV) segons el qual l'autonomia política de Catalunya patia diverses limitacions i aquest fet portava al plantejament de la reforma estatutària. En aquest sentit, aquesta reforma responia a una preocupació comuna de les esmentades formacions polítiques i que es pot resumir en els termes següents: la necessitat de l'aprofundiment de l'autogovern de Catalunya i de l'adequació del text estatutari a les noves realitats socials i polítiques del principi del segle XXI en qüestions com les definicions identitàries, la posició de la llengua catalana, el reconeixement de drets, el perfeccionament institucional, l'adaptació de l'Administració de justícia al marc autonòmic, l'increment de les competències, la millora de les finances i l'articulació amb l'Estat, la Unió Europea i l'acció exterior. No ha de sorprendre, per tant, que aquestes quatre forces polítiques es presentessin a les eleccions catalanes del novembre del 2003 incloent en els programes respectius la reforma de l'Estatut com un dels objectius de la legislatura següent. El PPC era l'únic partit parlamentari que era contrari a la reforma estatutària.

Els resultats electorals van configurar la composició del Parlament de la manera següent: CiU 46 diputats; PSC 42 diputats; ERC 23 diputats; PPC 15 diputats i ICV 9 diputats. Dit en altres termes, els partits favorables a la reforma de l'Estatut van obtenir 120 escons d'un total de 135. Va ser coherent, en conseqüència, que les quatre formacions polítiques partidàries de la reforma estatutària i el Govern tripartit d'esquerra (PSC, ERC i ICV, presidit per Pasqual Maragall) impulsessin d'ençà de l'inici de la nova legislatura el procés d'elaboració i aprovació d'un nou Estatut.

La reforma de l'Estatut es va tramitar i aprovar amb ple respecte amb el procediment legal i, per tant, amb l'assoliment dels consensos polítics exigibles (majoria de dos terços al Parlament de Catalunya, majoria absoluta al Congrés dels Diputats i pronunciament favorable dels ciutadans catalans mitjançant referèndum). Al mateix temps, i de manera molt clara en la tramitació i aprovació definitiva a les Corts Generals, es va vetllar especialment per encaixar el contingut material de la reforma estatutària dins el marc de la Constitució del 1978. En l'aprovació inicial al Parlament de Catalunya, el pacte estatutari va aplegar CiU, PSC, ERC i ICV. En l'aprovació definitiva a les Corts Generals, el pacte estatutari va comptar amb el suport, entre les forces polítiques catalanes, de CiU, PSC i ICV, i, entre les formacions polítiques d'àmbit estatal, de PSOE i IU. Es pot observar que el PP va estar en tot moment fora del pacte estatutari i que ERC se'n va desmarcar al final, ja que va considerar excessives les retallades patides per l'Estatut durant el seu pas pel Parlament espanyol. Finalment, quant al requisit del referèndum ciutadà, es pot constatar que l'Estatut va rebre un indiscutible pronunciament favorable (el 73,2% dels vots), si bé amb una participació baixa (el 48,9% dels electors).

A grans trets es pot afirmar, en primer lloc, que el text final de l'Estatut del 2006 partia d'una interpretació oberta del marc constitucional i de les potencialitats jurídiques de la norma estatutària

com a instrument d'aprofundiment de l'autogovern. Al mateix temps, s'ha de subratllar que l'Estatut era una llei orgànica estatal que reflectia normativament un compromís polític del Parlament de Catalunya i de les Corts Generals, ratificat pels ciutadans catalans. Finalment, cal destacar que l'Estatut del 2006 perseguia, entre d'altres, quatre objectius fonamentals: el reconeixement de Catalunya com a nació i dels símbols nacionals; l'elevació a rang estatutari del model lingüístic; l'increment i la major garantia de les competències, i un sistema de finançament amb suficiència de recursos i amb condicionants a la solidaritat interterritorial.

La STC 31/2010: la frustració dels objectius de l'Estatut del 2006

La STC 31/2010, de 28 de juny, va deixar sense efecte les pretensions de millora de l'autogovern català que es podien derivar de l'Estatut del 2006. Per comprovar-ho cal examinar, ni que sigui sintèticament, els pronunciaments jurisprudencials sobre cadascun dels quatre objectius principals de la reforma estatutària suara enunciat.

Pel que fa a la definició de Catalunya com a nació, present en el preàmbul de l'Estatut, i la qualificació dels símbols catalans (bandera, festa i himne) com a nacionals, el Tribunal Constitucional accepta aquesta terminologia. Ara bé, precisa, amb una notable càrrega retòrica de nacionalisme espanyol, que des del punt de vista constitucional l'única nació sobirana és la nació espanyola i devalua l'abast del reconeixement de Catalunya com a nació quan declara que el preàmbul estatutari manca totalment d'eficàcia jurídica interpretativa.

Quant al terreny lingüístic, els preceptes clau de l'Estatut del 2006 eren els que consagraven a nivell estatutari, és a dir, al màxim rang normatiu, els dos pilars essencials del model català recollits fins

a aquell moment en la legislació ordinària: d'una banda, l'ús normal i *preferent* del català, com a llengua pròpia de Catalunya, per part de les administracions públiques i dels mitjans de comunicació públics de Catalunya; d'altra banda, la consideració del català com a llengua normalment utilitzada com a vehicular en l'ensenyament. Sobre el primer aspecte, la sentència declara la inconstitucionalitat del terme preferent, afirmant que hi ha d'haver un equilibri inexcusable entre les dues llengües oficials en els àmbits afectats. Sobre el reconeixement estatutari de la immersió lingüística en l'ensenyament, el Tribunal declara que la consideració del català com a centre de gravetat del model lingüístic en l'ensenyament és constitucional amb la condició que el castellà també sigui llengua vehicular. Malgrat aquesta declaració de conformitat constitucional, la insistència i l'ambigüitat amb la qual la STC 31/2010 afirma que el castellà ha de ser també llengua vehicular de l'ensenyament a Catalunya han anat propiciant posteriorment el sorgiment de diversos conflictes i de pronunciaments judicials tendents a incrementar el bilingüisme en el desenvolupament de la pràctica educativa a Catalunya i a erosionar la competència exclusiva de la Generalitat per establir el règim de les llengües vehiculars a l'ensenyament.

En relació amb les competències, l'Estatut, amb la finalitat d'ampliar-les i de dotar-les de majors garanties, incorporava una determinació precisa i detallada de les matèries competencials i de l'abast de les potestats de la Generalitat sobre cadascuna d'elles. La STC 31/2010 invalida o desactiva aquesta pretensió estatutària de contribuir a la delimitació de l'abast funcional i material de les competències autonòmiques (i indirectament de les estatals), tot negant a l'Estatut la capacitat d'entrar en aquest tipus de regulació o d'atribuir-li caràcter normatiu vinculant. El Tribunal Constitucional proclama, en definitiva, que la delimitació competencial es troba substancialment en la Constitució i que li correspon únicament al mateix Tribunal, i no a l'Estatut, resoldre els problemes interpretatius subsegüents.

Sobre el finançament de la Generalitat, l'Estatut del 2006 pretenia l'establiment d'un sistema amb suficiència de recursos i amb condicionants a la contribució de Catalunya a la solidaritat interterritorial. Amb aquesta finalitat, les disposicions estatutàries preveïen, d'una banda, la cessió de determinats impostos a la Generalitat i el percentatge de cessió del seu respectiu rendiment i, de l'altra, introduïen uns criteris condicionants de la contribució a la solidaritat interterritorial (el requisit de l'esforç fiscal similar i el principi d'ordinalitat). La sentència 31/2010 desactiva l'aspiració estatutària, ja que considera que li correspon al legislador estatal portar a terme el desplegament de les disposicions constitucionals en la matèria mitjançant la Llei orgànica de finançament de les comunitats autònomes (LOFCA). Amb aquesta jurisprudència queda invalidada, en conseqüència, la pretensió estatutària de redefinir el sistema de fonts en matèria de finançament autonòmic que significava una revaloració del paper dels Estatuts davant la LOFCA i la legislació ordinària estatal.

Amb el que s'acaba d'assenyalar es pot concloure, en termes col·loquials, que el Tribunal Constitucional, en la Sentència 31/2010, es va carregar les potencialitats innovadores de l'Estatut de 2006 en tots els seus elements nuclears, més enllà que el nombre d'articles concrets declarats inconstitucionals fos relativament reduït. Aquesta decisió va frustrar una solució viable i estable per al sempre complex problema polític de l'articulació de Catalunya en si de l'Estat espanyol que hauria pogut durar com a mínim una generació. Certament, algunes de les formulacions estatutàries podien ser jurídicament discutibles, però no és menys cert que van ser elaborades amb la voluntat expressa de trobar encaix en la Constitució i van ser aprovades amb un ampli consens polític i ciutadà. En aquest context, el Tribunal Constitucional, en lloc de ser deferent amb un legislador tan especial (Parlament de Catalunya, Corts Generals i ciutadania de Catalunya), va donar la raó al recurs d'inconstitucionalitat pre-

sentat pel PP. Les conseqüències d'això tindrien una gran transcendència en el futur polític de Catalunya i d'Espanya.

EL DESENVOLUPAMENT DEL CONFLICTE (2010-2018)

Les reaccions immediates a la STC 31/2010 i l'aparició de nous horitzons polítics

La mobilització ciutadana contra la sentència va ser immediata i massiva. El dia 10 de juliol de 2010, centenars de milers de persones van desfilar pels carrers de Barcelona en la que va ser qualificada com la manifestació més gran de la història de la democràcia a Catalunya. Cal destacar que en aquesta mobilització, que, malgrat que anava encapçalada pel president d'un nou Govern tripartit d'esquerres sorgit des de les eleccions de 2006 (José Montilla, del PSC) i que comptava amb una presència àmplia i plural de les forces polítiques (amb l'excepció del PP i de Ciutadans) i d'actors socials de tota mena (incloent-hi la patronal), les consignes a favor de la independència de Catalunya i les banderes independentistes van superar les expressions de mer rebuig a la decisió del TC i a les banderes oficials.

En el terreny parlamentari, la resposta a la sentència es va concretar en la Resolució 750/VIII del Parlament de Catalunya, aprovada el 16 de juliol de 2010. Aquesta Resolució va ser un acord de mínims que es limitava a expressar la disconformitat amb la sentència del TC i a reproduir el preàmbul de l'Estatut a manera de recordatori que Catalunya, com a nació, no renunciava a assolir majors cotes d'autogovern. Les divergències entre les forces polítiques entorn de l'estratègia més adequada després de la sentència, i més a molt pocs mesos de les eleccions autonòmiques de 2010, expliquen la incapacitat del Parlament per aprovar un text amb un contingut més substantiu. El debat parlamentari va ser molt il·lustratiu d'això. Així,

mentre el president Montilla i el PSC advocaven per un nou pacte amb l'Estat que permetés, per mitjà de reformes legals, assolir els objectius estatutaris, CiU constatava que el pacte constitucional estava esgotat i proposava un horitzó sense límits i sense majors precisions, ERC es reafirmava en l'opció independentista i ICV propugnava una reforma en sentit federal de la Constitució.

Els intents no reeixits de reconduir els efectes de la STC 31/2010 mitjançant reformes legals: la proposta de pacte fiscal de 2012

El president José Montilla, seguint les conclusions d'una comissió d'experts creada per acord del Govern de la Generalitat i amb el suport dels partits impulsors de la reforma estatutària de 2006, va fer l'intent d'explorar amb l'executiu espanyol la reforma de determinades lleis estatals per tractar d'assolir alguns objectius de l'Estatut. Aquesta iniciativa no va donar cap resultat.

El president Artur Mas, elegit després de les eleccions de 2010 amb victòria per majoria relativa de CiU, va continuar amb el plantejament anterior i va formular una proposta més concreta i ambiciosa: el pacte fiscal. Aquest pacte, aprovat al Parlament de Catalunya l'octubre del 2011 mitjançant l'informe final d'una comissió d'estudi, propugnava un nou sistema de finançament per a Catalunya inspirat en el concert econòmic basc, si bé incorporant una contribució superior a la solidaritat interterritorial. L'articulació normativa del pacte fiscal tenia com a fonament constitucional l'afirmació de la STC 31/2010 segons la qual la LOFCA és la font del dret fonamental del sistema de finançament autonòmic. En aquesta línia, el pacte fiscal hauria requerit una reforma de la LOFCA i una llei estatal específica per tal d'establir els nous elements del sistema de finançament de Catalunya. En una entrevista celebrada a la Moncloa el 20 de setembre de 2012, el president Artur Mas va formular personalment al presi-

dent Mariano Rajoy la demanda del pacte fiscal. La resposta del president del Govern espanyol, elegit després de les eleccions generals de 2011 amb victòria per majoria absoluta del PP, va ser totalment negativa, sense acceptar ni tan sols estudiar-la.

El contundent rebuig de la proposta de pacte fiscal i els ecos de la multitudinària manifestació del dia 11 de setembre de 2012, en la qual la simbologia i la reivindicació independentista varen ser majoritàries, van portar el president Mas a dissoldre anticipadament el Parlament i convocar eleccions per tal d'obrir una nova etapa amb plantejaments polítics diferents.

Una gran oportunitat perduda: la negativa de l'Estat a un referèndum pactat (gener 2013-abril 2014)

Les eleccions de novembre de 2012, guanyades per CiU i que donen lloc a un Govern monocolor d'aquesta formació presidit per Artur Mas i recolzat per ERC, permeten constatar que els diputats independentistes (ERC i CUP) passen de 14 a 24 i que els parlamentaris inequívocament partidaris del dret a decidir o, el que és el mateix, de fer una consulta sobiranista (CiU, ERC, ICV, CUP), assoleixen una clara majoria al Parlament (87 sobre 135).

En aquest context polític, el Govern i el Parlament es fixaran com a objectiu arribar a un pacte amb l'Estat per a la celebració d'un referèndum sobiranista a Catalunya. El punt de partida seria la Resolució del Parlament 5/X, de 23 de gener de 2013, mitjançant la qual s'expressa la voluntat d'exercir el dret a decidir en el marc de la legalitat vigent. Avalarien aquesta opció els plantejaments doctrinals d'un gran constitucionalista espanyol i antic vicepresident del Tribunal Constitucional (Francisco Rubio Llorente, *El País*, 8/10-2012), els precedents del Quebec (1980 i 1995) i Escòcia (acord de 2012 per fer un referèndum el 2014), la posició del Tribunal Suprem del Ca-

nada en el seu conegut Dictamen de 1998 i els informes del Consell Assessor per a la Transició Nacional creat pel Govern de la Generalitat a inicis de 2013.

Exposat sintèticament, el principal fonament jurídic que empararia aquesta iniciativa no seria el dret a l'autodeterminació, vinculat pel dret internacional a situacions colonials, sinó el principi democràtic present en l'article 1.1 de la Constitució espanyola. En aquest punt, els antecedents del Canadà-Quebec i Regne Unit-Escòcia són especialment valuosos. En efecte, en ambdós casos es donen tres rellevants elements comuns: el no-reconeixement en l'ordenament intern del dret a la secessió territorial; l'admissibilitat política i jurídica, fonamentada en el principi democràtic, de la celebració de referèndums sobre la independència del Quebec i d'Escòcia, i el compromís de respectar el resultat de la votació i de desplegar-lo de conformitat amb les corresponents normes constitucionals. El marc constitucional espanyol, sense ser idèntic al canadenc o britànic, no presenta diferències significatives en els punts essencials, ja que està presidit pel principi democràtic i no reconeix el dret a la secessió territorial. De la Constitució espanyola de 1978 convé subratllar tres aspectes: l'afirmació del principi democràtic (art. 1.1), l'atribució de la sobirania nacional al poble espanyol (art. 1.2) i la possibilitat de fer referèndums consultius sobre assumptes de transcendència especial convocats per l'Estat (art. 92 i 149.132). Fins i tot va semblar que la STC 42/2014 no tancava la porta a la possibilitat d'un referèndum consultiu i acordat amb l'Estat sobre el futur polític de Catalunya.

L'oportunitat per portar aquest plantejament a la pràctica es va donar en el debat i la votació que es van celebrar al Congrés dels Diputats espanyol el 8 d'abril de 2014. En aquesta sessió parlamentària es va discutir i votar una proposició de llei, presentada pel Parlament de Catalunya amb el suport de 87 diputats, per acordar amb l'Estat els termes i els efectes, en el marc de la legalitat vigent, d'un referèn-

dum consultiu sobre el futur polític de Catalunya. La proposta catalana va ser rebutjada per 299 vots en contra, 47 a favor i 1 abstenció. Cal destacar que el partit del Govern (PP) i el principal partit de l'oposició (PSOE) van coincidir en el seu vot negatiu. Amb aquesta decisió, l'Estat espanyol iniciava el seu capteniment contrari a la celebració d'un referèndum sobiranista a Catalunya i refusava el camí que altres estats democràtics contemporanis havien seguit per encarrilar satisfactòriament reptes polítics substancialment semblants.

Les alternatives insatisfactòries al referèndum: el procés participatiu del 9N de 2014 i les eleccions plebiscitàries de 2015

La impossibilitat de fer un referèndum acordat amb l'Estat va portar les institucions catalanes a buscar alternatives que permetessin conèixer la voluntat de la ciutadania de Catalunya sobre el seu futur polític.

La primera d'aquestes alternatives va ser la convocatòria d'una consulta no referendària per al dia 9 de novembre de 2014 amb una doble pregunta: «Vol que Catalunya esdevingui un Estat? En cas afirmatiu, vol que aquest Estat sigui independent?». El marc normatiu d'aquesta consulta era la Llei catalana 10/2014 i el Decret 129/2014 que s'aprovaven en exercici de la competència de l'article 122 de l'Estatut. La llei va rebre la conformitat constitucional del Consell de Garanties Estatutàries de la Generalitat mitjançant el Dictamen 19/2014. Es tractava d'un instrument participatiu de caràcter consultiu que es diferenciava dels referèndums per l'abast més ampli dels possibles participants (no limitat al cens electoral) i per l'establiment d'unes garanties pròpies sense intervenció de les regulades per la llei electoral espanyola. Tanmateix, el Tribunal Constitucional, a instàncies del Govern central, va suspendre de forma immediata tant la llei com el decret.

El Govern català va acatar la suspensió de la consulta no referendària però va decidir reconvertir-la en un procés participatiu a celebrar en la mateixa data i amb la mateixa pregunta. El procés participatiu del 9N de 2014 va tenir unes característiques molt singulars: una escarida fonamentació i formalització jurídiques, una intervenció important del Govern de la Generalitat i dels ajuntaments en l'organització general, una execució material a càrrec de 40.000 voluntaris i un registre de participants no previ sinó configurat a mesura que els votants accedien al lloc de votació. El Tribunal Constitucional va suspendre també el procés participatiu, però el Govern no el va aturar atès que el Tribunal Constitucional no va incloure un requeriment exprés al president de la Generalitat ni va aclarir quines actuacions quedaven suspeses. El fet és que el procés participatiu es va desenvolupar amb normalitat i va tenir una participació de 2.344.828 persones (un 37% dels potencials votants segons les previsions de la normativa de la consulta no referendària desconvocada), de les quals un 80% va triar l'opció independentista. Tots aquests elements permeten afirmar que el procés participatiu, tot i fer palesa una significativa mobilització política en favor del dret a decidir, no podia tenir el mateix valor que un referèndum o una consulta no referendària.

Els episodis del 9N de 2014 són rellevants, així mateix, perquè permeten constatar que l'única resposta de l'Estat al plantejament de les institucions de la Generalitat de fer una consulta sobiranista a Catalunya va ser des del primer moment la judicialització del problema polític mitjançant el recurs al Tribunal Constitucional i als tribunals ordinaris. En relació amb aquest darrer aspecte, cal recordar que els anys 2017 i 2018, el president Mas i altres membres del seu Govern van ser condemnats pel Tribunal Superior de Justícia de Catalunya i pel Tribunal Suprem a penes d'inhabilitació com a conseqüència d'haver impulsat el procés participatiu del 9N.

Barrada la via del referèndum pactat o la de la consulta no referendària i ateses les limitacions de l'expressió política del 9N de 2014,

els partits independentistes van donar a les eleccions catalanes de setembre de 2015 el caràcter de políticament plebiscitàries. En altres paraules, es tractava de convertir en termes polítics aquests comicis en un plebiscit sobre la independència de Catalunya. Certament, en aquella conjuntura era l'únic instrument disponible per verificar el grau de suport de l'independentisme a Catalunya, però no és menys cert que inevitablement en unes eleccions hi incideixen altres elements i que els resultats, si no són molt clars, poden donar lloc a interpretacions diverses. Aquest darrer fenomen és el que es va produir: amb una participació del 74,9%, les forces independentistes (la coalició Junts pel Sí entre CiU i ERC més la CUP) van obtenir el 47,8% dels vots i 72 diputats de 135, és a dir, van obtenir majoria absoluta en escons però no en vots. Cal assenyalar també que, si a aquests resultats s'hi sumen els escons i vots assolits per Catalunya Sí que es Pot (coalició d'ICV i Podem), el total de diputats favorables al dret a decidir és de 83, amb el 56,7% dels vots. En definitiva, l'alternativa de les eleccions plebiscitàries no va servir per aclarir gaire les coses.

La negativa de l'Estat al darrer intent de referèndum pactat i l'opció de la Generalitat per la via unilateral (2015-2017)

La lectura inicial que les formacions independentistes van fer dels resultats electorals de setembre de 2015 va ser que la majoria parlamentària obtinguda legitimava posar en marxa un full de ruta cap a la independència de Catalunya. Això es va formalitzar mitjançant la Resolució del Parlament 1/XI, de 9 de novembre de 2015. Aquest capteniment va ser abandonat el 2016 i es va retornar a l'opció pel referèndum sobiranista, que era més respectuosa amb l'expressió majoritària de les urnes. En aquesta línia, el desembre del 2016 es va crear el Pacte Nacional pel Referèndum, que agrupava, a més dels

partits independentistes, forces polítiques i entitats favorables al dret a decidir. En el mateix sentit, el Parlament i el Govern de la Generalitat, integrat per membres de la coalició Junts pel Sí i presidit per Carles Puigdemont des del gener de 2016, van adoptar diverses iniciatives com, entre d'altres, la Resolució 306/XI, de 6 d'octubre de 2016; la Moció 122/XI, de 18 de maig de 2017, i la carta adreçada el 24 de maig de 2017 pel president Puigdemont al president Rajoy. En aquesta missiva s'expressava la voluntat de les institucions catalanes d'acordar amb l'Estat un referèndum sobre el futur polític de Catalunya. La resposta immediata del president del Govern espanyol va ser una rotunda negativa a considerar la proposta catalana.

La reacció governamental espanyola no va ser una sorpresa, ja que des del 2013 l'executiu estatal no va acceptar dialogar amb la Generalitat sobre la celebració d'un referèndum sobiranista a Catalunya i va portar al Tribunal Constitucional totes les iniciatives catalanes en aquesta direcció. És, per tant, de la màxima rellevància la posició del Tribunal Constitucional en relació amb aquest problema polític, que es troba recollida, entre d'altres, en les sentències 31, 138 i 259 de 2015 i en les interlocutòries 141 i 170 de 2016, i 24 de 2017. En síntesi, es pot afirmar que la jurisprudència constitucional, d'una banda, acull una interpretació extremament restrictiva de la Constitució, no compartida ni molt menys per tots els constitucionalistes, segons la qual el text constitucional, si no és reformat prèviament, no permet fer referèndums com el reclamat des de Catalunya; de l'altra, no es limita a declarar la suspensió i la nul·litat de les resolucions o disposicions relatives al referèndum, sinó que imposa a les institucions catalanes, amb especial afectació als membres de la Mesa del Parlament, l'obligació d'abstenir-se de tramitar-ne de noves en el mateix sentit amb el risc, ja confirmat posteriorment, de suspensió immediata de les seves decisions i d'incórrer en responsabilitats penals en cas d'incompliment. Queda clar, doncs, que la jurisprudència constitucional, renunciant a desplegar la funció integradora de tota Cons-

titució democràtica, va situar el procés sobiranista català en la illegalitat i a més va impedir el lliure exercici de quelcom tan essencial en una democràcia com és el lliure debat parlamentari.

En les circumstàncies descrites a mitjan 2017, les institucions catalanes tenien políticament dues opcions: o bé acatar les decisions del Tribunal Constitucional i renunciar a fer el referèndum, o bé respectar els pronunciaments de la majoria del Parlament i continuar amb l'objectiu de celebrar-lo. L'opció triada va ser la segona, és a dir, la regulació i l'organització unilateral del referèndum. La inclinació per la unilateralitat va reduir políticament els suports a la consulta estrictament als partits independentistes i es van desactivar les iniciatives transversals com el Pacte Nacional pel Referèndum. En canvi, les entitats socials clarament identificades amb l'independentisme com Òmnium Cultural i l'Assemblea Nacional Catalana van col·laborar plenament en l'organització. En el terreny jurídic, la unilateralitat es va formalitzar mitjançant la Llei 19/2017, de 6 de setembre; la Llei 20/2017, de 8 de setembre, i el Decret 139/2017, de 6 de setembre. Aquestes disposicions regulaven, amb invocació de les normes internacionals sobre drets humans, la celebració i els efectes vinculants d'un referèndum d'autodeterminació sobre la independència de Catalunya previst per al dia 1 d'octubre de 2017. A la vista del marc constitucional espanyol anteriorment descrit es pot afirmar que la normativa catalana sobre el referèndum no respectava materialment la Constitució espanyola ni la jurisprudència del Tribunal Constitucional. A més, des del punt de vista formal, la tramitació de les lleis, per tal d'evitar la suspensió del procediment per part del Tribunal Constitucional, es va desenvolupar de manera molt accelerada amb limitacions als drets dels diputats i sense permetre la possible intervenció del Consell de Garanties Estatutàries de la Generalitat.

Malgrat que la normativa reguladora estava suspesa pel Tribunal Constitucional i que el Govern de l'Estat i el poder judicial van des-

plegar tota mena de mesures (incloent-hi l'actuació policial violenta el dia 1 d'octubre contra els votants) per impedir la celebració del referèndum, aquest va tenir lloc en la data prevista, si bé en unes condicions totalment adverses que no van permetre l'aplicació de les garanties establertes per la mateixa legislació catalana. Segons dades del Govern català, van participar en el referèndum 2.286.217 persones (43 % del cens), de les quals un 90% van votar a favor de la independència de Catalunya i un 9,8% en contra.

Atesos els elements suara esmentats del desenvolupament del referèndum, fins i tot si hom se cenyeix exclusivament al marc legal aprovat pel Parlament de Catalunya, no sembla que se'n pugui derivar un mandat democràtic per anar cap a la independència. No ho va entendre així el president Puigdemont, que el 10 d'octubre va declarar verbalment la independència de Catalunya davant el Parlament. Tanmateix, en el mateix discurs va suspendre la virtualitat de l'esmentada declaració. Amb aquest capteniment, el president Puigdemont buscava una negociació amb l'Estat o una mediació d'instàncies internacionals per trobar una fórmula per sortir del conflicte polític. Ni l'Estat ni els organismes internacionals van entrar en aquest camí, i el 27 d'octubre el Parlament va culminar la via unilateral amb l'aprovació d'una Declaració d'Independència de Catalunya purament simbòlica que no va tenir cap tipus de desplegament.

*La resposta de l'Estat: l'aplicació de l'article 155 CE
i la causa penal contra dirigents independentistes (2017-2018)*

L'Estat va respondre als esdeveniments polítics de setembre-octubre de 2017 a Catalunya amb dos tipus de resposta. D'una banda, la que es podria denominar juridicoconstitucional mitjançant l'aplicació de l'article 155 CE. De l'altra, la reacció per la via penal amb diverses querelles de la Fiscalia General de l'Estat contra dirigents

independentistes, com ara membres del Govern, membres de la Mesa del Parlament i responsables d'entitats socials.

L'aplicació de l'article 155 CE, instrumentada a través de l'acord del Senat del 27 d'octubre de 2017, no es pot considerar en principi un recurs extemporani davant la situació descrita anteriorment. En efecte, la celebració d'un referèndum unilateral d'autodeterminació de Catalunya i les posteriors declaracions d'independència poden encaixar amb els supòsits d'incompliment de les lleis i d'atemptat a l'interès general d'Espanya establertes pel precepte constitucional esmentat. Tanmateix, l'aplicació concreta de l'article 155 que es va portar a terme planteja problemes de constitucionalitat. Des del punt de vista procedimental, perquè manca coherència entre el requeriment efectuat al president de la Generalitat i els motius i les mesures continguts en l'acord d'aplicació. Des del punt de vista material, perquè l'abast de les mesures (dissolució del Parlament, cessament del president de la Generalitat i del Govern, sotmetiment de tota l'Administració catalana a l'autoritat de l'Estat durant un període mínim de tres mesos i màxim de nou) no sembla compatible amb el manteniment del sistema polític autonòmic i és desproporcionat en relació amb la finalitat perseguida de restaurar l'ordre constitucional.

Pel que fa a la resposta penal, en aquestes pàgines només cal deixar constància de la desmesura de la petició de la Fiscalia i de la seva acceptació per part del jutge del Tribunal Suprem que va ser instructor de la causa durant l'any 2018. En aquest sentit, correspon recordar que el processament per delictes de rebel·lió de membres del Govern de la Generalitat, de la presidenta del Parlament i de dirigents d'entitats socials no encaixa amb el tipus de l'article 472 del Codi Penal, atès que cap dels processats va portar a terme un aixecament públic i violent.

*Les eleccions de desembre de 2017: victòria de l'independentisme
i continuïtat del conflicte polític*

Cal reconèixer al Govern de l'Estat la seva voluntat de no allargar el període d'aplicació de l'article 155 CE i de retornar amb certa celeritat la normalitat institucional a Catalunya. En aquest sentit és revelador que, fent ús de les potestats atorgades per l'article 155 CE, convoqués eleccions al Parlament per al dia 21 de desembre de 2017, és a dir, menys de dos mesos després de l'entrada en vigor de l'acord del Senat.

Amb una participació rècord (79%), la suma dels partits independentistes (Junts per Catalunya, ERC i CUP) va assolir la majoria absoluta en escons (70) i va obtenir el 47,5% dels vots. Si a aquestes dades se sumen els resultats de Catalunya en Comú-Podem, el total de diputats favorables al dret a decidir és de 78, amb el 54,9% dels vots. En definitiva, els resultats electorals són substancialment iguals als de l'any 2015 i, per tant, els elements bàsics del conflicte polític romanen inalterables.

CONCLUSIÓ: LA NECESSITAT DE RECUPERAR
LA FUNCIO INTEGRADORA DE LA CONSTITUCIÓ

Com s'assenyalava en la introducció, hi ha un conflicte polític entre Catalunya i Espanya. Els fets exposats en les pàgines anteriors ho posen en relleu. L'element bàsic és que més de dos milions de catalans, que representen més del 50% de l'electorat, volen decidir democràticament mitjançant un referèndum el futur polític de Catalunya. Aquest repte de fer un referèndum sobiranista no ha estat acceptat per les institucions de l'Estat ni pels partits d'abast estatal, amb l'excepció de Podemos. El rebuig pretén fonamentar-se jurídi-

cament en una interpretació restrictiva de la Constitució encunyada pel Tribunal Constitucional que a més ha tingut com a derivada la prohibició de debatre sobre el tema del referèndum al Parlament de Catalunya. Una Constitució democràtica, com ho és la Constitució espanyola, no s'ha d'erigir com un mur davant un problema polític profundament arrelat a la societat, sinó que ha d'exercir una funció integradora tot permetent el lliure debat parlamentari de totes les iniciatives polítiques i fent possible l'expressió democràtica dels ciutadans per decidir el tipus d'articulació política que desitgen.

QUARTA SESSIÓ

LLENGUA I IDENTITAT

Llengua i identitat

M. CARME JUNYENT

Universitat de Barcelona

A LA RECERCA DE LA IDENTITAT

Fa vint anys, en aquesta mateixa aula magna, el Dr. Francesc Queixalós explicava que, feia poc, s'havien posat en contacte amb ell els taino de Nova York. Li volien demanar què podien fer per recuperar la llengua. Els taino són les primeres persones que va trobar Colom quan va arribar a Amèrica. La seva llengua ja va desaparèixer durant el segle XVII i només ens n'han quedat algunes paraules: barbacoa, hamaca o huracà, entre d'altres.

Fa uns anys, a la llibreria L'Harmattan, de París, vaig topar amb un poema d'un aborigen australiana. En ell, hi demanava perdó als seus fills per no poder-los transmetre la llengua perquè ella també l'havia d'aprendre. La poeta pertanyia a les «generacions robades» d'Austràlia. Era una víctima de la política governamental que, entre el 1910 i el 1970, va separar milers de criatures de les seves famílies per tal d'assimilar-los a la cultura blanca.

En la reunió d'experts per preparar el projecte Sustaining Minoritized Languages in Europe, que la Smithsonian Institution, en associació amb el Grup d'Estudi de Llengües Amenaçades (GELA) de la UB, ha dut a terme en els darrers anys, una experta de Frísia va comentar que la gran dificultat en la revitalització de la llengua era

aconseguir nous parlants. Tal com ho va expressar, «jo només parlo la llengua si és la meva».

He triat aquests exemples, ben allunyats geogràficament, per mostrar un fet essencial: per més que ens diguin que la llengua és un sistema de comunicació, la realitat ens mostra que no és *tan sols* un sistema de comunicació. En els casos que he mencionat, l'objectiu no és aconseguir un sistema de comunicació, sinó un sistema d'identificació. Un tret identitari —si es vol— que, fonamentalment, ens diu quin és el nostre lloc al món.

Encara que sembli estrany, la lingüística va trigar molt a preocupar-se per la mort de les llengües i, quan ho feia, era més per lamentar la pèrdua de dades per a la recerca que no per demanar-se com podia afectar els parlants. No va ser fins pràcticament acabat el segle xx que la substitució lingüística es va convertir en una línia de recerca i que es va constatar de manera generalitzada que la mort de la llengua repercutia en els parlants més enllà de les seves possibilitats de comunicació. Aquesta observació va portar ràpidament als projectes de revitalització i ara en trobem arreu del món.

L'any 2017, el GELA, juntament amb la Universitat d'Indiana i la Universitat de Vic – Central de Catalunya, va organitzar el Primer Congrés Internacional de Revitalització de Llengües Indígenes i Minoritzades. Un congrés que ha tingut continuïtat l'any 2019 a Brasília i que se celebrarà el 2021 a les universitats de Girona i Perpinyà. Tot i ser un àmbit de recerca tan recent, al congrés de Barcelona hi van assistir persones de gairebé cinquanta països dels cinc continents, més de cent quaranta universitats i una cinquantena d'organismes d'arreu del món. De les aportacions a aquell congrés es despenia clarament que el focus de la recerca no era pas la comunicació, sinó, més aviat, un ampli espectre d'elements relacionats amb el benestar i, més clarament, amb la identitat. Perquè el que es vol amb la revitalització no és restaurar un sistema de comunicació, sinó tot el que aquell sistema implicava i que s'ha acabat trobant a faltar.

IDENTITAT I CANVI LINGÜÍSTIC

La lingüística històrica és la branca de la lingüística que estudia el canvi lingüístic. Tots sabem que totes les llengües canvien tant per contacte amb altres llengües com per la mateixa dinàmica tant en el temps com en l'espai. Actualment, la hipòtesi més plausible és que hi ha un origen únic per a totes les llengües, les quals, a partir d'aquest origen, s'han anat diversificant. Aquest fet, que és prou conegut, genera, però, un dels grans interrogants de la història de les llengües: els humans hem estat capaços de crear un sistema de comunicació espectacular. Comparat amb qualsevol altre, natural o artificial, no n'hi ha cap d'equiparable ni en eficàcia, ni en versatilitat, ni en adaptabilitat. Aleshores, si el sistema és tan perfecte, per què li restem eficàcia diversificant-lo? Les respostes a aquesta pregunta passen inevitablement per la identitat. La llengua, doncs, a més d'un sistema de comunicació i representació, és també un sistema d'identificació. Com diu John E. Joseph:

If communication were the only function of Language, we could expect all mother-tongue speakers of English or any other language to sound more or less the same. The differences in regional and social-class dialects can only be obstacles to efficient conveyance of a message. But dialect differences exist everywhere —so it is rational to suppose that this is not a «design error» in human Language. The differences too fulfil a function. They signal social belonging (Joseph 2010: 9).

La relació entre la identitat i la llengua va molt més enllà, però, de la simple pertinença social. Tal com explica Nettle, en els orígens, la identificació s'atribueix a la necessitat de garantir la supervivència del grup. En el moment en què els recursos són escassos i la sobreexplotació és una autoamenança, identificar qui és membre del grup és vital per poder mesurar el que és necessari, i la llengua, com

a sistema d'identificació tangible i que no pot ser adquirit fàcilment, esdevé un sistema eficaç. Però la identificació no tanca el grup, sinó que, ben al contrari, garanteix les possibilitats d'intercanvi, i perquè hi hagi intercanvi, hi ha d'haver diversitat. Al capdavant, si tots tinguéssim les mateixes necessitats, tots tindríem la mateixa impossibilitat de satisfer-les.

IDENTITAT I LLENGUA

La identitat tant pot ser un fenomen individual —segons Maalouf (1999: 18), la «identitat és el que fa que jo no sigui idèntic a ningú més»— com grupal, i aquí podem recordar la proposta d'un dels autors que més va influir en la sociolingüística, Henri Tajfel, el qual defineix la identitat social com «that part of an individual self-concept which derives from his knowledge of his membership of a social group (or groups) together with the value and emotional significance attached to this membership» (Tajfel 1978: 63). Finalment, una de les accepcions del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC) ens diu que, en l'antropologia i la sociologia, la identitat és el «conjunt de característiques que fan que una persona o una comunitat sigui ella mateixa».

La definició de Tajfel fa una precisió remarcable en la seva definició: la pertinença a un grup (o grups) socials. Tots sabem que les identitats no són úniques i que tots podem participar en més d'una. La diferència de la llengua com a tret identitari respecte d'altres és, però, fonamental. Mentre que hi ha trets identitaris excloents, la raça o la religió com els més evidents, la llengua és acumulable. És a dir, no ens cal renunciar a cap llengua per incorporar-ne una altra. On sí que hi ha diferències, però, és en la capacitat d'una llengua de proporcionar identitat. Les llengües que s'han imposat històricament (anglès, francès, espanyol) no són suficients per garantir la per-

tinència al grup si no van acompanyades d'altres trets, bàsicament haver-hi nascut. L'anglès és la llengua que té més parlants que la tenen com a segona llengua o llengua apresada i, en canvi, això no presuposa la pertinença al grup.

CATALUNYA I ESPANYA

Les conseqüències que ha tingut la desaparició de tantes llengües ens han de fer plantejar, per força, si volem o ens podem permetre la desaparició del català, i aquesta és una qüestió fonamental, potser la més fonamental en la relació Catalunya-Espanya. Si hi ha un aspecte que agermana el discurs «oficial» de la Generalitat de Catalunya i el del constitucionalisme, és la negació del procés de substitució que està vivint el català. Francisco Rico, per exemple, afirma que «el catalán está hoy en una situación de privilegio, sin nada que ver con el mísero estado de tantas lenguas regionales», després d'haver afirmat que «vaya por delante que si el catalán estuviera en peligro de extinguirse y si la única solución fuera la independencia del Principado, yo quizá me empadronaría allí para votarla».

Les dades són a la disposició de tothom i la interpretació és força inequívoca. I si, més enllà de les dades de l'Enquesta d'Usos Lingüístics a la Població (EULP), ens n'anem a fa un segle, quan pel cap baix el 90% de la població devia tenir el català com a llengua inicial, ens trobem davant d'una història que ja han viscut altres llengües d'Europa abans que nosaltres i tots podem veure on han acabat. Com diu el Dr. Rico, la situació del català no té res a veure amb el «mísero estado de tantas lenguas regionales», i això també és perquè l'Estat en molts sentits va fer tard, amb l'escolarització obligatòria, per exemple, i potser, fins a cert punt, amb la voluntat dels parlants. De totes maneres, no deixa de ser simptomàtic que compari el català amb «tantas lenguas regionales» i no el compari amb altres llen-

gües europees de demografia similar que no han de patir per la seva supervivència.

Més d'una vegada, en congressos internacionals, m'he trobat que es comenta amb una certa perplexitat l'article 3.1 de la Constitució espanyola: «El castellano es la lengua española oficial del Estado. Todos los españoles tienen el deber de conocerla y el derecho a usarla». La perplexitat la causa la idea que algú té el «deure» de conèixer una llengua, cosa que, des del punt de vista de l'adquisició, no té gaire sentit, però, a més, té unes implicacions certament peculiars, la més òbvia de les quals és que es té el dret d'usar-la, però no el deure. Però també implica que s'aboca els sords a l'oralització o que s'estan posant els fonaments per fer possible la substitució de les llengües que, segons la mateixa Constitució, són «un patrimonio cultural que será objeto de especial respeto y protección».

Tots sabem que la bilingüització d'un grup és la condició indispensable perquè es produeixi un procés de substitució, fenomen que només és possible si hi ha una altra llengua que faci les funcions de la primera. I si no ho sabem tots, ben segur que ho saben els que han volgut fer desaparèixer el català de manera explícita.

El fet que el català sobrevisqués al franquisme és argument suficient per a molts per justificar la idea que no pot morir, però segurament no compten que la indiferència pot ser encara més letal que la persecució, ja que la percepció d'amenaça reforça els comportaments. Al capdavant, el que no podem fer és creure que els catalans són un grup excepcional que no es comporta com tots a l'hora de la veritat. Atès que, de moment, tot ens aboca a la substitució, ens cal trobar noves estratègies si el que volem és donar continuïtat a la llengua.

I no cal dir que l'únic lloc on té sentit donar continuïtat a la llengua és el lloc on s'ha generat. El procés de desterritorialització que culmina amb la globalització ha implicat la desaparició de moltes llengües i, per tant, la supressió de moltes identitats. L'intent de revitalització d'aquestes llengües ha fet aflorar un fet que acostumen

a negar les cultures expansives: que el vincle amb el territori és una part fonamental del procés. Ningú no entendria que intentéssim revitalitzar el sioux al desert del Sàhara o el frisó a les Filipines, però, en canvi, es vol que l'anglès i el francès siguin considerats llengües «africanes». Cal trobar noves maneres de conviure sense renunciar a la diversitat.

IDENTITAT I MULTILINGÜISME

Al món han desaparegut i estan desapareixent tantes llengües que hem tingut l'oportunitat d'aprendre i comprendre els mecanismes del procés: un cop bilingüitzada la societat i amb dues llengües en competència per fer les mateixes funcions, la llengua dominant substitueix la subordinada fins que s'acaba interrompent la transmissió intergeneracional. A partir d'aquest punt, la recuperació és si més no improbable i, en tot cas, el més important és aturar el procés d'homogeneïtzació lingüística mundial.

Ara que ja sabem com moren les llengües, ens podem fer una altra pregunta. Hi ha moltes comunitats lingüístiques al món que han tingut les mateixes pressions que les que han perdut la llengua i, en canvi, no l'han perduda. Aquestes comunitats, com s'ho han fet per donar continuïtat a la llengua? Naturalment, hi ha molts factors que hi intervenen, però, almenys, totes tenen un element en comú: són comunitats molt multilingües. L'explicació més evident és sociolingüística: en una societat acostumada a funcionar en una llengua, quan n'arriba una altra que fa les funcions de l'anterior, la llengua se substitueix. Però en una comunitat multilingüe, quan arriba una llengua dominant, no deixa de ser una més i s'incorpora al sistema ecolingüístic sense alterar gaire els comportaments. Aquest fet, que es pot observar des d'un punt de vista sociològic, també té el seu reflex en el sistema lingüístic.

Sarah Thomason, una de les figures més rellevants en l'estudi del contacte de llengües, descriu el fenomen. La citació és bastant llarga, però val la pena mantenir-la. Marco amb cursiva els fragments més significatius:

One feature that characterizes all well-established linguistic areas is a tendency, in a long-term Sprachbund, toward isomorphism, or convergence, in everything except the phonological shapes of morphemes. But it is important to stress that this does not justify an assumption that *a natural outcome of a long-term Sprachbund is total merger of the grammatical structures of the languages. In fact, there is no evidence whatsoever that such a thing has occurred in any linguistic area anywhere in the world*, so that arguing for it as a realistic possibility seems rash.

One reason, surely, is that although a high level of multilingualism and long-term close contact may lead to a large amount of structural interference, there is still a very long way to go before that adds up to total merger. *The only contact situations that have led to total structural merger, as far as I know, are cases where the speakers of one language are under intense pressure to assimilate to a dominant culture, but are stubbornly determined to avoid total assimilation, and they ultimately borrow more and more from the dominant language until their original grammar is completely replaced. But those amount to a few extraordinary situations, and all are two-language contact situations [...]*. In linguistic areas, what we find more often —perhaps always— is institutionalized bilingualism or multilingualism involving constant but not overwhelming contact with neighbors. *In these situations there are countervailing tendencies: speakers may tend to reduce the degree of separation between their two or more repertoires, but they also tend (as William Foley noted for New Guinea) to maintain cultural and linguistic boundaries* (Thomason: 125).

El concepte de Sprachbund o àrea lingüística, que va ser introduït pel Cercle Lingüístic de Praga, es refereix a zones on conviuen comunitats lingüístiques diverses que, a causa del contacte, arriben

a compartir molts trets estructurals que no es poden atribuir a l'origen comú. A Europa, l'àrea lingüística més coneguda és la dels Balcanes i allà és evident que ningú no ha deixat de parlar la seva llengua malgrat compartir tantes característiques gramaticals. N'hi ha prou amb comparar el romanès amb qualsevol llengua romànica per adonar-se que, malgrat la filiació genètica evident, la gramàtica és molt diferent de la de la resta de llengües. Gerrit Dimmendaal descriu el mateix fenomen de manera més concisa: «Syncretic languages characteristically do not emerge in multilingual context, but instead come about as a result of the integration of two languages or language systems by speakers» (G. J. Dimmendaal: 238).

Atès que el monolingüisme no és un destí desitjable (hi ha lingüistes com ara Tove Skuttnabb-Kangas que afirmen que el monolingüisme és una malaltia que s'hauria d'erradicar) i, a més, és impossible, i que el bilingüisme previsiblement ens porta a l'extinció, quines possibilitats tenim?

LES LLENGÜES DELS CATALANS

El discurs oficial parla de Catalunya com d'una societat bilingüe. Això no és cert ni des del punt de vista oficial, atès que, a Catalunya, també són reconeguts l'aranès i la llengua de signes catalana. Però tampoc no és cert perquè la composició demolingüística del país ha canviat molt i actualment a Catalunya hi ha parlants de més de tres-centes llengües. Segons les dades de l'EULP, al voltant d'un 11% de catalans no té ni el català ni el castellà com a llengua inicial.

Per gestionar aquesta diversitat, cal tenir present que les llengües són acumulables, és a dir, com a tret identitari tangible és clarament inclusiu, atès que no demana la supressió de cap altra llengua. Si, a més, tenim en compte que s'incorporen millor les persones que tenen clars els seus vincles amb la comunitat d'origen, sembla evi-

dent que ignorar aquesta diversitat tindria greus conseqüències socials i personals.

La qüestió que ens queda per resoldre és què passa amb el català en aquest nou context. Si ens atenim a la història de la llengua, és evident que hem de ser molt creatius si el que volem és donar-li continuïtat. Tal com hem dit al començament, no totes les llengües proporcionen identitat, sinó que les llengües imperials el que fan és justament suprimir-la. Hi ha llengües, però, que pel fet d'usar-les ja t'incorporen al grup (aquest és, de fet, el somni de les comunitats parlants de llengües recessives o de «*lenguas regionales en mísero estado*»). Entre les dades més esperançadores dels usos lingüístics a Catalunya hi ha el nombre de persones que tenen el català com a llengua d'identificació. Aquesta xifra sempre és superior a la de persones que el tenen com a oficial i segurament és la millor guia per gestionar la convivència sense renunciar a la diversitat. Volem que el català sigui una llengua per viure i fer-la la llengua de tots.

CLOENDA

I què, si el català desapareix? Moltes persones, alienes al desenvolupament històric de les llengües i a les causes que les porten a l'extinció, consideren que la mort de les llengües és un fet natural al qual totes estan abocades. Més enllà que aquesta ideologia sigui un reflex del determinisme característic del segle XIX, ens podem fer la mateixa pregunta. Hi perdiem alguna cosa?

Més enllà del que és obvi —hi perdiem coneixement—, hi ha una altra conseqüència força inquietant. Durant molts anys vaig assistir al debat sobre la llengua en la literatura africana. El fet que molts autors cerquessin el reconeixement de la metròpoli més que la creació i la consolidació d'una audiència local va acabar provocant una literatura de la diàspora tan aliena a la realitat de la qual supo-

sadament es nodria, que ben aviat es va acabar convertint en una reproducció de tòpics que reforçaven la visió occidental del continent. Vaig descriure aquest fenomen en l'article «La volatilització de la literatura».

Fa temps vaig topar amb un llibre sobre llibreries: *Tafanejar. Llibreries del món*. I dins d'aquest hi vaig trobar un text de l'escriptora kenyana Y. A. Owuor amb un fragment que em va colpir: «La secció que solia ocupar la collecció d'escriptors africans de la Heinemann ha estat conquerida per una nova onada d'escriptors que escriuen sobre Àfrica: Selasi, Mengiste, Lalami, Baingana, Adichie, Cole, Wainaina, Omtita, Mda, Wrong i Gurnah, entre d'altres».

L'escriptor israelià David Grossman ve a dir el mateix: «Em converteixo en part de les “masses” quan renuncio al dret de pensar i de formular les meves pròpies paraules, en la meua llengua, i accepto, automàticament i sense crítiques, les formulacions i el llenguatge dictats pels altres».

Aquest és el preu de la pèrdua de la llengua que ens identifica: ja no parlarem nosaltres, parlaran sobre nosaltres. Ja no parlarem amb les nostres paraules, parlarem el que ens dictin els altres.

BIBLIOGRAFIA

- DIMMENDAAL, G. J. (2011). *Historical Linguistics and the Comparative Study of African Languages*. Amsterdam / Filadèlfia: John Benjamins Publishing Company.
- GROSSMAN, D. (2010). *Escriure en la foscor*. Barcelona: Edicions 62.
- JOSEPH, J. E. (2010). *Identity*. A: LLAMAS, C.; WATT, D. (eds.). *Language and Identities*. Edimburg: Edinburgh University Press, pàg. 9-17.
- MAALOUF, A. (1999). *Les identitats que maten*. Barcelona: La Campana.
- NETTLE, D. (1999). *Language diversity*. Oxford: OUP.
- OWUOR, Y. A. (2017). «La llibreria imprevista de Nairobi». A: HITCHINGS, H. (ed.). *Tafanejar. Llibreries del món*. Barcelona: Més Llibres.

RICO, F. (2018). *Paradojas del independentismo*. Madrid: Visor Libros.

TAJFEL, H. (1978). «Social Categorization, Social Identity and Social Comparison». A: TAJFEL, H. (ed.). *Differentiations between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. Londres: Academic Press, pàg. 61-76.

THOMASON, S. (2001). *Language Contact. An Introduction*. Georgetown (Michigan): Georgetown University Press.

La separació entre llengua i identitat nacional

ALBERT BRANCHADELL

Universitat Autònoma de Barcelona

El meu propòsit en aquesta intervenció és centrar-me en la relació entre els dos conceptes que donen títol a aquesta sessió (llengua i identitat) i debatre aquesta relació en el marc del diàleg que persegueix el cicle «Debats UB: Catalunya i Espanya».

Aclareixo, per començar, que em referiré a un tipus particular d'identitat, que és la identitat *nacional*. Davant de la relació entre llengua i identitat nacional hi ha dues actituds possibles: en un cas, es tracta de mantenir i fins i tot reforçar aquesta relació; en l'altre, es tracta de relaxar-la i fins i tot superar-la. En aquesta intervenció m'agradaria defensar la tesi que en pro del diàleg Catalunya-Espanya, però també del diàleg entre catalans, hem d'abraçar la segona alternativa —sigui quin sigui el projecte polític que defensem per a Catalunya.

La superposició entre llengües i identitats nacionals és característica de la ideologia lingüística que es va configurar en el procés de construcció dels estats nació europeus. S'ha anomenat ideologia de la llengua dominant o de la llengua estàndard. Ja fos com a prerrequisit, ja fos com a conseqüència d'aquest procés, Europa va quedar dividida en comunitats polítiques amb una llengua estàndard dominant imposada a tots els ciutadans en detriment de la diversitat lingüística existent. Aquesta ideologia es pot resumir en el lema «una nació, un estat, una llengua».

La relació que es va establir a Europa entre llengües i identitats nacionals no és una relació necessària. Es podria no haver establert i la prova és que hi ha llocs on no es va establir. A Europa hi ha i hi ha hagut comunitats que no han construït la identitat nacional entorn d'una llengua. La identitat nacional belga (si existeix) no passa per una llengua determinada: es pot articular en francès, en neerlandès i fins i tot en alemany. El mateix es pot dir de la identitat nacional suïssa: es pot ser suís en alemany, en francès, en italià o fins i tot en romanx. Històricament hem tingut altres experiències alienes al patró de l'estat nació. A la Bohèmia d'inicis del segle XIX, Bernard Bolzano defensava un *Landespatritismus* bohemí que no es fonamentés en particularitats ètniques com la llengua o la religió, i l'any 1845 el comte Joseph M. Thun, un membre de la noblesa bohèmia, encara sostenia que ell no era «ni txec, ni alemany, sinó solament bohemí»; en plena guerra de Schleswig entre Dinamarca i Prússia hi va haver nobles i funcionaris que van anteposar la seva lleialtat a l'estat danès a la seva condició de germanòfons.

Si la relació entre llengües i identitats nacionals no és necessària, tampoc no hem de pensar que, un cop establerta, hagi de ser permanent. Una identificació molt estreta entre una llengua i una identitat nacional es pot acabar dissolent, de la mateixa manera que s'han dissolt identificacions anteriors entre religions i identitats polítiques. Algú va dir, per exemple, que Catalunya seria cristiana o no seria, i la realitat d'avui és que Catalunya encara «és» quan més de la meitat de la seva població no és cristiana.

Una particularitat d'aquesta ideologia de la llengua dominant és que ha estat assumida per la majoria de moviments nacionals subestats que han aparegut a Europa del segle XIX ençà, com han assenyalat diferents experts. Un exemple és Kathryn Woolard en el seu article «Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry», en el qual afirma que «movements to save minority languages ironically are often structured, willy-nilly, around the same

received notions of language that have led to their oppression and/or suppression». Els casos són nombrosos: els txecs que s'oposaven a l'alemany com a llengua dominant van impulsar el txec a fer aquest mateix paper a la Txecoslovàquia independent; els mateixos polonesos que van lluitar contra la imposició de l'alemany van imposar el polonès a totes les minories de la Polònia independent, etcètera. El mateix es pot dir del moviment nacional català en la mesura que ha defensat lemes com «un país, una llengua» o «a Catalunya, en català». Un exemple qualificat d'aquesta visió és la resposta de la directora general de Política Lingüística, Ester Franquesa, quan li van demanar el seu parer sobre el règim lingüístic d'un futur estat català (*Vilaweb*, 22 de juliol de 2015): «A mi em sembla que el català s'ha de blindar en el nou estat perquè sigui la llengua de l'estat, la llengua nacional».

LA COINCIDÈNCIA DE PLANTEJAMENTS JERÀRQUICS

Aquí m'agradaria il·lustrar aquesta «coincidència d'ideologies» entre els nacionalismes d'estat i els moviments nacionals subestats a partir d'una frase extreta d'un article del meu col·lega Miquel Àngel Pradilla publicat al *Diari de Tarragona* el dia 23 de maig de 2018 («El model lingüístic educatiu a Catalunya. De l'estabilitat a la resistència (I)»). Segons Pradilla, tant el PP com el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) (llegiu el nacionalisme espanyol) «entenem el respecte i el reconeixement de la diversitat lingüística estatal des d'un plantejament jeràrquic que privilegia la llengua castellana». El meu propòsit és argumentar que tant CiU (i les seves successives reencarnacions) com ERC (llegiu el nacionalisme català estàndard) han entès el respecte i el reconeixement de la diversitat lingüística autonòmica (protoestatal, si voleu) des d'un plantejament jeràrquic que privilegia la llengua *catalana*. En comptes d'intentar una dissertació diguem-ne

filosòfica que escau poc al context d'aquesta intervenció, el que faré és il·lustrar el meu argument amb dos exemples ben concrets.

El plantejament jeràrquic a Espanya

L'Administració de justícia espanyola és un bon exemple de «plantejament jeràrquic que privilegia la llengua castellana». L'article 231 de la Llei orgànica del poder judicial (LOPJ) diu que en totes les actuacions judicials els jutges, magistrats, fiscals, secretaris i tots els altres funcionaris de jutjats i tribunals, *han d'usar* el castellà, llengua oficial de l'Estat, i després diu que en les comunitats autònomes amb dues llengües oficials també *poden* usar la llengua oficial pròpia de la comunitat si cap de les parts s'hi oposa al·legant desconeixement que pugui produir indefensió. Un plantejament no jeràrquic diria que els jutges, magistrats, fiscals, secretaris i tots els altres funcionaris han d'usar la llengua oficial triada pels ciutadans. Naturalment, aquest principi elemental de disponibilitat lingüística implicaria que els jutges, magistrats, fiscals, secretaris i tots els altres funcionaris tinguessin el deure de conèixer totes les llengües oficials de la comunitat autònoma on exerceixen. Sense aquest requisit, l'Administració de justícia continuarà essent una àrea on el Govern no reïx a fer possible l'ús del català. I aquí és on el plantejament jeràrquic espanyol s'ha mantingut impertorbable des de l'aprovació de la LOPJ l'any 1985. Per constatar-ho només cal veure el fracàs reiterat de les iniciatives legislatives per aplicar el requisit lingüístic als jutges. Revisem-ne algunes.

El 13 d'abril de 2004, la Mesa del Congrés dels Diputats va admetre a tràmit una proposició de llei de modificació de la LOPJ presentada pel Parlament de Catalunya «per fer efectius els drets lingüístics dels ciutadans en l'Administració de justícia». Aquesta proposició proposava modificar nombrosos articles de la LOPJ per

introduir el requisit de coneixement de les llengües oficials espanyoles diferents del castellà i també reforçava la posició d'aquestes llengües en l'article 231 LOPJ. L'1 de juny de 2004, aquesta proposició de llei va superar el debat de totalitat per 174 vots a favor (PSOE inclòs) i 130 en contra (PP). Mentre aquesta proposició de llei encara estava pendent de tramitació, el 13 de setembre de 2005 es va debatre al Congrés la presa en consideració d'una proposició de llei presentada pel Grup Mixt (BNG) que havia estat admesa a tràmit el 4 de maig de 2004. Aquesta proposició, sense tocar l'article 231 LOPJ, introduïa el requisit de conèixer aquestes altres llengües en tots els supòsits rellevants de la LOPJ. La presa en consideració d'aquesta proposició de llei va ser *refusada* per 29 vots a favor, 290 en contra i 8 abstencions. Aquesta vegada el PSOE va votar en contra amb l'argument que en la Comissió de Justícia estava pendent de tramitació la proposició de llei de reforma de la LOPJ proposada pel Parlament de Catalunya. (La veritat és que aquella proposició de llei no es va arribar a debatre mai.)

En aquelles dates va començar al Congrés la tramitació del nou Estatut d'autonomia de Catalunya, que entre moltes altres coses plantejava també la introducció d'un requisit de coneixement del català per als jutges. Després d'enunciar de manera genèrica el dret d'opció lingüística dels ciutadans, l'article 33 EAC el projecta a les relacions amb l'Administració de justícia i el vincula amb un deure dels funcionaris:

Per a garantir el dret d'opció lingüística, els jutges i els magistrats, els fiscals, els notaris, els registradors de la propietat i mercantils, els encarregats del Registre Civil i el personal al servei de l'Administració de justícia, per a prestar llurs serveis a Catalunya, han d'acreditar, en la forma que estableixen les lleis, que tenen un nivell de coneixement adequat i suficient de les llengües oficials, que els fa aptes per a complir les funcions pròpies de llur càrrec o de llur lloc de treball.

Doncs bé, la regulació d'aquest deure (reiterat per l'article 102 EAC) ha estat objecte de diverses temptatives fallides. Com hem dit, la proposta de reforma de la LOPJ presentada pel Parlament de Catalunya l'any 2004 va caducar amb el final de la legislatura l'any 2008. Tot seguit revisarem breument alguns dels intents esdevinguts entre el 2010 i el 2016, quan els articles 33 i 102 EAC del 2006 ja havien superat l'exigent escrutini del Tribunal Constitucional espanyol.

El 27 de juny de 2012, una proposició no de llei del Partit Nacionalista Basc (PNB) presentada a la Comissió va ser rebutjada per 7 vots a favor, 24 en contra i 13 abstencions. Lluny de reformar la LOPJ, la proposició només instava el Govern a desenvolupar un mapa lingüístic que identifiqués les zones on el volum de població bilingüe exigís reconèixer el coneixement de les dues llengües oficials com a requisit per a l'accés a la funció jurisdiccional.

L'argumentació que va fer servir el portaveu del PP per votar en contra de la proposició és un bon resum de la posició:

No podemos crear un requisito de observancia obligatoria para el acceso a la función jurisdiccional. Una decisión de esta naturaleza vulneraría el derecho fundamental que tienen los españoles a ser tratados igual ante la ley. No podemos permitir, por ejemplo, que un extremeño que quiera optar a una plaza en el País Vasco no pueda hacerlo porque no hable el euskera. Al contrario de lo que se ha dicho aquí, entendemos que no hay ninguna vulneración de los derechos del proceso, ni por el hecho de que el juez no conozca la lengua oficial de elección de cualquiera de las personas que intervienen en el proceso, ni por el hecho de que, si ello ocurre, el juez o tribunal se sirva de traductor o intérprete. El derecho a la tutela efectiva no contiene en sí mismo un derecho de opción lingüística en los términos que se derivan de la cooficialidad lingüística.

Amb l'objectiu de donar compliment als articles 33 i 102 EAC, l'any 2013 el grup parlamentari de CiU va presentar al Ple del Con-

grés una proposició de llei de reforma de la LOPJ. La proposició de llei no va superar la presa en consideració del dia 24 de setembre perquè va ser refusada per 136 vots a favor (PSOE inclòs) i 178 en contra (PP).

L'any següent, CiU va repetir l'intent amb una proposició no de llei a la Comissió que instava el Govern a modificar la LOPJ per donar compliment a l'EAC (de fet, CiU va presentar el mateix text que en la proposició de llei anterior). El 10 de juny de 2014, la proposta va ser refusada per 5 vots a favor, 24 en contra i 13 abstencions.

L'any 2015 hi va haver el tercer intent català post-Estatut de reformar la LOPJ. Com l'any 2004, aquesta vegada la iniciativa va adoptar la forma d'una proposició de llei del Parlament de Catalunya, amb un text idèntic al dels intents anteriors. El dia 12 de maig, el Congrés va refusar la presa en consideració de la iniciativa per 132 vots a favor (PSOE inclòs) i 171 en contra (PP).

L'argumentació que va fer servir el portaveu d'Unió, Progrés i Democràcia (UPyD, en castellà) per votar en contra de la proposició és una reiteració de la posició que ja coneixem:

Tengo que señalar que mi grupo no puede apoyar esta proposición de modificación de ley orgánica porque nos parece una magnífica representación de la ley del embudo. Es decir, ustedes proponen sobre la base de una teoría de los derechos lingüísticos hacer una legislación que expulsa de la Administración de Justicia en Cataluña a los juristas no catalanohablantes. [...] eso [...] va directamente contra la igualdad y contra la unidad jurisdiccional del Estado, contra la posibilidad de que cualquier ciudadano dentro del territorio de esa ciudadanía tenga igualdad de derechos, porque esto los elimina, no se engañen ustedes.

(El darrer intent del qual tenia constància *at the time of writing* és la proposició no de llei d'Unidos Podemos-En Comú Podem-En Marea, que va ser refusada en la Comissió del 18 d'octubre de 2016.

No cal reproduir l'argumentació de PP i Ciutadans perquè es limita a repetir l'estrofa coneguda.)

El plantejament jeràrquic a Catalunya

L'escola catalana és un bon exemple de «plantejament jeràrquic que privilegia la llengua catalana». Aquí vull oferir una visió panoràmica de l'exclusió *de facto* del castellà com a llengua vehicular a les escoles. Amb això no em refereixo al dret a triar la llengua vehicular de l'ensenyament, sinó a la possible utilització del castellà per impartir determinades matèries en un marc de bilingüisme escolar (o trilingüisme, si hi afegim l'anglès o una altra llengua estrangera).

El Decret 362/1983, sobre l'aplicació de la Llei de normalització a l'ensenyament no universitari, va posar les bases per a l'extensió del català com a llengua vehicular a les escoles a partir del cicle mitjà d'Educació General Bàsica (EGB) (3r, 4t i 5è), és a dir, a partir del moment que deixava de vigir el dret a rebre el «primer ensenyament» en castellà reconegut per la llei:

Article 9

Es farà una extensió progressiva de la llengua catalana com a llengua d'ensenyament a partir del Cicle Mitjà d'E.G.B., per tal d'aconseguir un coneixement de la llengua catalana i castellana ponderat i compensatori en el Cicle Superior i en els nivells d'ensenyament secundari. Reglamentàriament, es determinaran les àrees o assignatures que s'han d'impartir en llengua catalana en els diferents nivells no universitaris.

A requeriment del Govern espanyol, aquest Decret 362/1983 va ser reformat pel Decret 576/1983, que va introduir un segon paràgraf en l'article anterior:

2. Sens perjudici del que preveu la disposició transitòria segona d'aquest Decret, a més de la llengua castellana, s'haurà de professar, almenys, una altra assignatura o àrea en aquest idioma.

En realitat, el requeriment del Govern espanyol era un recordatori del que la mateixa Generalitat ja havia establert en una ordre anterior a la Llei de normalització. Efectivament, l'Ordre de 25 d'agost de 1982 establia amb totes les lletres que en els centres docents de Catalunya de nivell no universitari «s'emprarà com a llengua d'ensenyament la llengua catalana en una o més matèries i en una o més matèries la llengua castellana».

Aquesta obligació d'impartir una o més matèries en castellà no s'ha complert mai. Després del Decret 576/1983 mai més no s'ha fet referència legislativa a l'ús del castellà com a llengua vehicular. Ni la Llei de política lingüística del 1998 ni l'Estatut d'autonomia del 2006 fan referència a aquesta possibilitat. Sens dubte, el cas més espectacular d'exclusió implícita és la Llei d'educació de Catalunya del 2009. La Llei diu que es poden impartir continguts curriculars en llengües estrangeres —però no diu mai que se'n puguin impartir en castellà.

La *possibilitat* d'impartir continguts curriculars en castellà existeix, però és d'aparició molt tardana. Com que no es troba en la legislació, s'ha d'anar a buscar en les instruccions que el Departament d'Ensenyament prepara anualment per als centres docents. Una informació curiosa és que va permetre impartir docència en llengua anglesa *abans* que es permetés fer-ho en castellà.

Les instruccions per al curs 2004-2005 deien taxativament que «a excepció de la de llengua castellana i de la de llengües estrangeres, la resta d'àrees s'impartiran en llengua catalana».

Les instruccions del curs 2005-2006 van introduir la possibilitat d'impartir àrees en llengua estrangera:

Impartir la resta d'àrees en llengua catalana, a excepció de la llengua castellana i de les llengües estrangeres, i d'aquelles àrees en què així estigui establert en els centres que disposin d'un projecte específic per a impartir alguna àrea en llengua estrangera.

I no va ser fins a les instruccions del curs 2006-2007 que va aparèixer la possibilitat d'impartir una àrea en castellà:

Impartir la resta d'àrees en llengua catalana, a excepció de la llengua castellana i de les llengües estrangeres, i, en els centres que ateses les condicions del seu entorn sociolingüístic disposin d'un projecte específic, impartir una altra àrea en llengua castellana, o, en els centres que participin en el pla de llengües estrangeres o disposin d'autorització específica, impartir blocs de continguts o una àrea no lingüística en llengua estrangera.

Fins i tot aquí hi ha hagut rebaixes: a partir del curs 2007-2008 les instruccions no parlen d'impartir «una altra àrea» (sencera) en castellà, sinó d'impartir «continguts d'àrees». Les darreres instruccions publicades *at the time of writing* (curs 2018-2019) ho continuen formulant en aquest sentit: el projecte lingüístic de centre pot preveure, si escau, la necessitat d'impartir «continguts» en llengua castellana.

LA SUPERACIÓ DELS PLANTEJAMENTS JERÀRQUICS

És evident que Espanya s'ha construït històricament sobre un plantejament jeràrquic que privilegia la llengua castellana, i la resistència espanyola a introduir el plurilingüisme a l'Administració de justícia n'és una mostra. Malgrat aquesta resistència, hem d'admetre que a l'Espanya posterior a la Constitució del 1978 la ideologia de la llengua dominant s'ha relaxat respecte a períodes anteriors. Espanya

és un estat que reconeix l'oficialitat regional de les llengües diferents de la llengua estatal, a diferència del que passa a França, Grècia o Turquia. Espanya també és un estat que accepta l'ús d'aquestes altres llengües en institucions estatals. El català es pot fer servir al Senat espanyol i el *Butlletí Oficial de l'Estat* es publica també en català. A Turquia això seria impossible, encara que l'edició en kurd de la *Resmî Gazete* la paguessin a mitges els kurds (que és el que passa a Catalunya). Espanya dona premis nacionals a autors o traductors que treballen en català. Etcètera.

També és evident que el catalanisme s'ha construït històricament sobre un plantejament jeràrquic —de tipus defensiu, si voleu— que privilegia la llengua catalana, i la resistència catalana a introduir l'ús vehicular del castellà a l'escola n'és una mostra. Malgrat aquesta resistència, també hem d'admetre que la ideologia de la llengua dominant s'ha relaxat en els darrers temps, especialment des de l'inici del procés. Jordi Ginebra ho sintetitzava així en una entrevista a *El Punt Avui* (17 de desembre de 2017): «La llengua ha perdut centralitat en el discurs de la identitat nacional catalana». Abans del procés, ja tenim el testimoni de líders sobiranistes que van qüestionar en públic el discurs lingüístic dominant: l'any 1996, Àngel Colom, aleshores secretari general d'ERC, va dir que «algú hauria de reconèixer que el castellà s'està convertint en una llengua territorial de Catalunya». L'any 2007, Josep Lluís Carod-Rovira, aleshores president del partit i conseller de la Vicepresidència, va dir que «el castellà ha esdevingut un element estructural de la societat catalana, és una realitat que tots hem d'assumir». En un històric article del 2012 al diari *Ara* («En castellà també, sisplau»), Eduard Voltas va proposar «assumir el castellà com una cosa pròpia», en el sentit de «convertir-lo en un actiu, tractar-lo com un element definitori de la Catalunya d'avui i de demà». Ja en el marc del procés, el meu col·lega Xavier Vila i Montserrat Sendra tenen un article a la revista *Els Marges* («L'estatus de les llengües a la República Catalana») on identifiquen «la posició clara-

ment secundària dels temes lingüístics en el discurs independentista», que atribueixen a una «mutació» ideològica esdevinguda en l'independentisme al final dels anys 1990 i al principi dels 2000, quan ERC hauria abraçat l'estratègia de construir un independentisme «no nacionalista», que no posava l'èmfasi en l'alliberament de la nació, sinó en la construcció de l'estat com a garantia de benestar i de cohesió social.

No cal dir que tant a Espanya com a Catalunya encara hi ha molt camí per córrer en el procés de desidentificació entre la llengua i la nació i en la incorporació —a l'estil belga o suís— de la idea de plurilingüisme a la identitat nacional.

Arribats a aquest punt, hem de tornar a la qüestió del diàleg en allò que afecta la llengua. Si les dues parts mantenen a ultrança el seu plantejament jeràrquic, no hi ha diàleg possible. En l'entrevista esmentada, Ginebra deia que «l'Estat espanyol, si pogués, faria desaparèixer la llengua catalana». També hi ha independentistes que, si poguessin, esborrarien el castellà de Catalunya o el farien fora de la plaça pública. Naturalment, si *una* part manté el seu plantejament jeràrquic, el diàleg també resulta impossible. A Catalunya hi ha persones que creuen sincerament que Catalunya ha assumit públicament el multilingüisme però Espanya continua perseguint el català. I, a l'inrevés, a Espanya hi ha persones que creuen sincerament que Espanya reconeix el català i les altres llengües diferents del castellà però a Catalunya —i en altres comunitats autònomes— es discrimina obertament el castellà. Naturalment, la possibilitat o no de diàleg s'entrecreu amb el projecte polític de les persones. La insistència d'Espanya en el seu plantejament jeràrquic carrega de raons l'independentisme català. (A la inversa, una Espanya multilingüe a l'estil belga o suís, o com a mínim finès, el descarregaria de raons.) Històricament, els plantejaments jeràrquics que privilegien una llengua han tingut sovint efectes centrífugs en els territoris d'un estat on es parla una llengua no privilegiada. L'Imperi austríac o la Unió

Soviètica, per exemple, són estats que es van dissoldre —en part— pel seu plantejament lingüístic jeràrquic. Però en aquesta discussió hi ha un matís important. La tesi dels efectes centrífugs dels plantejaments jeràrquics també val per a estats més joves creats a partir d'una secessió. Si el «plantejament jeràrquic que privilegiava la llengua russa» és un factor explicatiu de la dissolució de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS) l'any 1991, el «plantejament jeràrquic que privilegia la llengua ucraïnesa» també és un factor explicatiu de la «secessió» de Crimea l'any 2014 (es pensi el que es pensi de l'annexió de Crimea a Rússia, el fet és que la Ucraïna postsoviètica ha fracassat com a estat multinacional i multilingüe). La insistència de Catalunya en el seu plantejament jeràrquic carrega de raons l'antiindependentisme català. (A la inversa, una Catalunya que abraçés el bilingüisme «com a valor identificatiu del projecte de país», en l'expressió d'Eduard Voltas, el descarregaria de raons.) Aquí és on renunciar al plantejament jeràrquic que privilegia la llengua catalana és important per al diàleg entre catalans. Catalunya no pot aplicar a escala catalana la ideologia que rebutja a escala espanyola. Pot ser que Catalunya un dia accedeixi a la independència, però si ho fa amb una clivella lingüística altament polititzada per culpa de plantejaments jeràrquics copiats del model espanyol, la seva supervivència com a estat correrà perill, de la mateixa manera que va córrer perill la Txecoslovàquia d'entreguerres o que corre perill la Ucraïna postsoviètica.

En un article sobre la Txecoslovàquia d'entreguerres («Ethnic diversity, democracy and electoral extremism in interwar Czechoslovakia»), Jeffrey Kopstein i Jason Wittenberg expliquen que després de la Primera Guerra Mundial les elits polítiques del nou estat txecoslovac van afrontar una paradoxa fonamental: «On the one hand, since they viewed their state as a vehicle of national expression and survival, they sought to build a unitary nation-state. On the other hand, this unitary ideal had to confront a deeply multicultural rea-

lity: over one third of the inhabitants of Czechoslovakia were ethnically foreign» (poseu aquest *foreign* entre cometes). Concebre el futur estat català com el vehicle d'expressió d'una identitat nacional vinculada exclusivament al català —en detriment de la realitat profundament bilingüe del país— posa Catalunya en risc d'esdevenir no solament un estat fallit, sinó també una societat fallida.

L'insult com a finestra a la ideologia nacionalista

FRANCESC XAVIER VILA
Universitat de Barcelona

INTRODUCCIÓ

El propòsit del cicle en què es va emmarcar aquesta intervenció era analitzar les vies i els obstacles per a un diàleg entre els diferents actors polítics i socials del procés independentista català. En aquest treball s'explora un d'aquests obstacles: la hipòtesi segons la qual una part substancial de l'unionisme espanyol comparteix una concepció nacionalista essencialista, la qual cosa redueix enormement el marge per al diàleg. Per fer-ho s'analitzen uns elements del discurs unionista, concretament els insults, i se n'estudien les característiques, es reconstrueix la metàfora a partir de la qual es generen i s'emmarquen en el relat més adient per trobar-hi sentit. Entenem que, en la mesura que el que pretenen és ferir l'adversari —segons el DIEC, insultar és «Ofendre amb actes o paraules ultratjosos»—, els insults són un obstacle per al diàleg. En el cas del procés, la pràctica de l'insult ha arribat a cotes tan elevades que fins i tot alguns dels que se n'han servit han arribat a expressar que el nivell assolit era excessiu.¹

1 En són testimoni les paraules de Josep Borrell, alt dirigent del PSOE: «L'insult permanent com a únic argument s'ha de desterrar de la cambra». Feia referèn-

Aquest és un treball merament exploratori i no té una dimensió quantitativa. Les dades que el fonamenten es van recollir bàsicament entre els anys 2017 i 2018 i provenen de fonts diverses: mitjans de comunicació diversos i xarxes socials. El treball no nega en absolut que nombrosos actors del camp independentista català també han utilitzat a bastament els insults cap als seus adversaris, però no pot abordar tots els sectors. Tampoc no afirma de cap manera que tots els actors unionistes s'hagin servit de l'insult. De fet, és probable que la majoria d'actors polítics i socials de tots els bàndols hagin evitat la temptació de l'insult. Si fos així, aquest seria un bon punt de partida per al diàleg.

DE NACIONALISMES I LLENGÜES

Una nació no nacionalista?

A l'Espanya contemporània ha estat hegemònica la idea que el nacionalisme espanyol és un fenomen d'escassa entitat social, que va tenir un pes important sobretot durant el període franquista, però que ha quedat arraconat d'ençà de la Transició (Taibo 2007). De fet, el terme *nacionalista* s'ha associat de manera sistemàtica als moviments de reivindicació *perifèrics*, mentre que, sobretot a partir dels anys noranta, els partits *de àmbit nacional* s'han definit com a *no nacionalistes*.

El tòpic de la nació sense gairebé nacionalisme és compartit amb més estats nació (Billig 1995). En la seva base hi ha tres operacions conceptuals fàcilment detectables (Mira 1984; Cagiao y Conde 2018).

cia a una polèmica que va protagonitzar a les Corts espanyoles. Font: www.ara.cat/politica/Rufian-Borrell-expulsat-hemicicle-Congres_o_2129187163.html.

1. Reduir el terme *nacionalisme*, originàriament un plantejament polític fonamentat en la primacia de la nació com a font de sobirania, a una mena de sentiment, una estimació o un estat d'ànim.
2. Identificar el *nacionalisme* amb la *xenofòbia* i el *xovinisme*, denominacions que expressen realitats clarament diferenciades del primer.
3. Oposar aquest *nacionalisme* sinònim de xovinisme i, per tant, intrínsecament dolent, a un *patriotisme* dibuixat com a moralment bo o, si més no, acceptable.

Aquestes tres operacions deriven d'una estratègia que pretén dos objectius alhora: d'una banda, demonitzar els moviments de reivindicació de les nacions sense estat, descrits com a «nacionalistes» i, per tant, perversos; i de l'altra, amagar que en bona part del món, si no arreu, les principals institucions, des dels governs fins als mitjans de comunicació i des de les seleccions esportives fins a les grans empreses, treballen incansablement per construir la identificació nacional dels ciutadans amb els seus estats, una identificació que s'ha estudiat sota la denominació *nacionalisme banal* (Billig 1995; Cagiao y Conde 2018). Aquesta estratègia amaga el paper crucial del nacionalisme en la construcció de *totes* les societats contemporànies (veg. Thiesse 2010 per a França, per exemple). En tot cas, en aquest treball definirem el nacionalisme com la doctrina política que (a) considera que les nacions existeixen, (b) creu que la millor manera d'organitzar políticament les societats és fent que cada nació tingui el seu estat i (c) considera que la nació és la dipositària de la sobirania (per oposició, per exemple, a l'absolutisme). D'acord amb aquesta definició, entendrem que els qui sostenen que existeix la nació espanyola i consideren que l'ideal polític és que aquesta nació tingui el seu propi estat sobirà, són nacionalistes espanyols.

És sobre aquesta definició que entendrem l'oposició entre *nacionalisme democràtic* i *nacionalisme essencialista* (Cagiao y Conde 2018).

El primer considera que l'existència i els límits de la nació han d'establir-se a partir de procediments democràtics; el segon considera que l'existència i els límits de la nació estan per sobre de la voluntat de les persones implicades, perquè la nació és una entitat que transcendeix la voluntat dels seus individus.

Han estat escasses les veus que han acceptat l'existència del nacionalisme espanyol. Els pocs autors que n'han parlat han tendit a representar-lo en termes eminentment liberals, cívics i de base consensual,² i han maldat per reduir els plantejaments essencialistes i tradicionals a moviments d'extrema dreta (Taibo 2007). Aquesta operació, tanmateix, amaga que moltes de les premisses bàsiques dels presumptes *liberals* tendeixen a coincidir amb les dels *essencialistes* en favor d'aquests darrers. ¿O no són perfectament intercanviables l'eslògan «antes roja que rota», de José Calvo Sotelo, i la frase «antes que consentir campañas nacionalistas que nos desmembrén [...] cedería el paso a Franco [...]», de Juan Negrín (Taibo 2007, 16)? N'és una prova el fet que la mateixa Carta Magna vigent estigui formulada en termes inequívocament essencialistes: «La Constitució es fonamenta en la indissoluble unitat de la Nació espanyola, pàtria comuna i indivisible de tots els espanyols, [...]» (art. 2).³

La llengua com a mitjà i medi de creació de la realitat social

Un dels punts de partida de bona part de les disciplines lingüístiques actuals és que el llenguatge és una eina de definició i, per tant, de creació de la realitat social (Lamuela 1994; Lakoff 2011). La constatació que la llengua condiciona la descripció i la comprensió del món

2 A tall d'exemple, constateu l'aplicació d'aquesta fórmula al polític *no nacionalista* José María Aznar (Sotelo 2004).

3 www.parlament.cat/document/nom/ConstitucioConsolidat.pdf.

es troba a la base d'innombrables línies de recerca, des de la retòrica clàssica i moderna (Perelman i Olbrechts-Tyteca 1958) fins a la lingüística cognitiva (Lakoff i Johnson 1980), passant per l'anàlisi lingüística de les ideologies (Van Dijk 1998) o l'anàlisi crítica del discurs (Fairclough 1995; Climent 2006). Un dels punts centrals d'aquests corrents és la idea que, per als éssers humans, les metàfores i els relats o les narratives tenen un paper fonamental a l'hora tant de capir el món com d'explicar-lo i donar-hi sentit (Lakoff i Johnson 1980). Des d'aquest enfocament, els lingüistes cognitius estudien com els diferents components de la llengua deixen traslluir les metàfores que sostenen els diferents discursos polítics, socials, econòmics, etc., i com aquests s'insereixen en narratives explicatives de la realitat. Per exemple, rere les apel·lacions habituals a un origen biològic, a la pàtria («país dels pares»), la terra dels avantpassats, els *pares* fundadors, l'*oncle* Sam, etc., s'hi amaga una metàfora bàsica segons la qual «la nació és com una família» (Lakoff 2002), que pot declinar-se de maneres diferents, car els sectors conservadors parteixen de la idea dels progenitors autoritaris, mentre que els liberals es decanten pels progenitors nodridors. La metàfora de la família roman, però, compartida. En aquest treball analitzem com els insults, un mecanisme lingüístic carregat d'emotivitat, revela amb les metàfores que el fonamenten el relat que impregna i fonamenta bona part del discurs unionista.

LES DADES

D'insults, en el marc del procés, n'hi ha hagut molts i diferents, i tots els bàndols han tingut els seus sectors *insultadors*, els quals han faltat al respecte a l'adversari en actes públics i en reunions privades, oralment i per escrit, en mítings, en platós televisius, a la ràdio, etc. Per raons d'espai i de practicitat, en aquest treball ens concentrarem en els insults del sector unionista.

L'abundància de les pràctiques ofensives en aquest sector ha estat descrita pel conegut periodista angloespanyol John Carlin: «[a Espanya] s'ha de menysprear absolutament els independentistes, gairebé odiar-los i faltar-los al respecte de manera visible i sistemàtica» (Casulleras Nualart 2018). És impossible saber-ho del cert, però és possible que, ni que sigui per raons demogràfiques, el camp *constitucionalista* hagi insultat quantitativament més que l'independentista. Això és el que mostra, per exemple, l'anàlisi del debat a Twitter sobre la idea de Tabàrnia: en el moment que aquest concepte va guanyar popularitat, després de les eleccions al Parlament de Catalunya el 21-D del 2017, els defensors de la idea no sols van ser els qui més van insultar els seus adversaris independentistes, sinó també els qui més insults van proferir contra ells mateixos, normalment en un context de presumpta citació («ens dieu X i Y») (Morales 2017). Caldria, tanmateix, analitzar la qüestió en termes més generals.

Bona part dels insults emesos en el context del procés han estat previsibles. D'entrada, han abundat els insults que podríem denominar genèrics (*desgraciat -ada*, *gilipollas*,⁴ *radical*), tot sovint relacionats amb la sexualitat (*cabró*, *fill/-a de puta*, *puto/-a*). Molts dels insults utilitzats menystenen les capacitats intel·lectuals (*imbècil*, *idiota*, *subnormal*), la incultura (*analfabet*, *garrulo*, *ignorant*, *inculte*, *lerdo*, *paleto*), les qualitats morals (*traïdors*), etc. Han abundat també els insults de tipus polític (*futxa*, *feixista*, *franquista*, *hitlerià*, *nazi*) i els de tema econòmic (*lladre*, *aprofitat*, *subvencionat*). Molts d'aquests insults han estat compartits per tots els sectors del conflicte, però també n'hi ha alguns d'exclusivament unionistes, com ara *aldeano*, *rural* o els neologismes *lazi* o *tractoriano*. Ara bé, si hi ha una categoria d'insult en què l'unionisme ha destacat, és la que dubta del raciocini dels adver-

4 Donem els insults en forma catalana mentre siguin cognats (ex.: *desgraciat* versus *desgraciado*). En cas contrari, proporcionem els dos o almenys la forma que hem detectat; si escau, només en castellà.

saris, seguint el que denominarem la *metàfora de l'alienació mental*. A continuació enumerem, sense cap ànim d'exhaustivitat, alguns dels insults més freqüents lligats a aquesta metàfora: *adoctrinat*, *alienat*, *boig/loco*, *desequilibrat*, *disparatado*, *embogit*, *enfebrit*, [*alienat per*] *enamorament*, *lobotomitzat*, *malalt mental*, *manipulat*, *passió* [*per oposició a raó*], *sinrazón*, *talibà*, *trastornat*, [*afectat per un*] *virus*, *visceral*.

La majoria d'aquests qualificatius no s'han restringit a àmbits informals o a persones privades. Ben al contrari, molts d'aquests insults han estat proferits per personatges de la primera línia del món polític i intel·lectual en contextos de formalitat que *a priori* se suposen controlats. N'exposarem només alguns exemples (amb èmfasi nostre):

- Mariano Rajoy, president del Govern espanyol: «La Justicia prevalecerá frente a *la sinrazón*» (Rajoy 2017).
- Iñaki Gabilondo, periodista de prestigi en àmbits progressistes: «disparo desmedido, *disparatado* del independentismo catalán», «independentismo no *enloquecido*» (Gabilondo 2018).
- Alfonso Guerra, exnúmero 2 del PSOE, va dubtar que a Torra «*le funcione la cabeza*» i va titllar Puigdemont de trastornat (20Minutos 2019).
- Josep Borrell, ministre, va comparar l'independentisme amb un *virus* que caldria erradicar per sanar la societat catalana.⁵

L'intent de legitimar la metàfora de l'alienació mental ha arribat fins al món acadèmic. Així, un conegut psiquiatre hi ha dedicat un volum sencer (Tobena 2017). Val a dir que en aquest volum l'autor conclou que, més que una patologia, l'independentisme era simplement un trastorn comparable amb l'enamorament.

La metàfora de l'alienació mental ha assolit tanta popularitat que pot afirmar-se que és una de les centrals en el discurs unionista. De

5 www.youtube.com/watch?v=j5Pb8Nb-NyE.

fet, la idea del trastorn mental fins i tot va fornir la base de l'eslògan «Prou, recuperem el seny» de la marxa espanyolista del 5 d'octubre de 2017, aprovat pels partits unionistes.

ANÀLISI

El dret de tots els pobles a disposar del seu estat propi és una aspiració reconeguda per la legislació internacional, començant per la Carta de les Nacions Unides i pel Pacte Internacional dels Drets Civils i Polítics. De fet, al llarg de les darreres dècades el nombre d'estats no ha cessat de créixer: la gran majoria dels cent noranta-tres estats que són membres de l'ONU el 2019, no existien l'any 1945, quan aquesta organització va ser creada per cinquanta estats. D'altra banda, són molt nombrosos els autors amb solvència intel·lectual contrastada que han presentat els seus arguments racionals —econòmics, polítics, jurídics, lingüístics, etc.— a favor de la independència de Catalunya en centenars, per no dir milers, d'obres i articles tant especialitzats com de divulgació (Giral Quintana 2019). En altres paraules, la reivindicació independentista catalana pot ser analitzada, debatuda i, si escau, refutada de manera racional, però és impossible reduir-la a un trastorn mental. És obvi que la insistència unionista a plantejar el debat en termes d'alienació constitueix una estratègia destinada a evitar el diàleg, per tal com pretén llevar qualsevol legitimitat a l'adversari en presentar-lo com un ésser mancat de raciocini,⁶ i els intents de donar-hi una pàtina científica no són més que una baula de la deplorable

6 Aquesta no és, òbviament, l'única estratègia discursiva emprada pel sector unionista. Entre les altres que són fàcilment detectables i que no abordarem per manca de temps i d'espai hi ha la de reformular el conflicte Catalunya *versus* Espanya en termes de conflicte intern entre catalans, l'estratègia de plantejar el conflicte com la disjuntiva entre respectar o no l'estat de dret, o l'estratègia de dibuixar

tradició de collaboracionisme amb les autoritats a l'hora de vilipendiar la dissidència política. En aquest sentit, és lamentable constatar que el record ominós de José Antonio Vallejo-Nágera i els seus acòlits d'identificar el «gen roig» entre els presoners republicans no sembla que hagi vacunat el nacionalisme espanyol contra la pràctica de *desracionalitzar* els seus adversaris (Bandrés i Llavona 1996).

En tot cas i paradoxalment, més enllà de la seva inutilitat per comprendre l'independentisme català, l'èxit de la metàfora de l'alienació mental sí que obre una porta molt interessant en una altra direcció: la d'aclarir la base ideològica de bona part de l'unionisme espanyol. La pregunta escaient, en aquest sentit, és la següent: per què triomfa aquesta metàfora ofensiva i poc explicativa? La resposta més òbvia és que s'adiu amb el *sentit comú* de la societat espanyola, és a dir, amb el conjunt de creences compartides per aquesta societat (Van Dijk 1998).⁷ Ras i curt, la metàfora de l'alienació mental intenta «explicar» el perquè de l'independentisme a una societat espanyola que no entén com és possible que una part dels (presumptes) espanyols rebutgin la idea que Espanya és una nació indissoluble i basada en el consens nacional. Gràcies a la metàfora de l'alienació, hom pot entendre el que altrament seria inexplicable: aquests espanyols descreguts i esgarriats estan senzillament alienats.

Aquesta concepció essencialista de la nació espanyola té unes fortíssimes similituds amb la concepció de la divinitat i la religió catòliques hegemòniques a Espanya almenys durant els darrers cinc segles, i omple de sentit bona part dels insults proferits contra l'independentisme: si Espanya és una veritat evident per ella mateixa—com ho era el deu catòlic per al catolicisme tradicional—, qui no

l'independentisme com un totalitarisme violent i victimitzar els sectors no independentistes.

7 No deu ser casualitat que l'apel·lació al sentit comú (òbviament, espanyol) fos un dels tòpics discursius més emprats per Mariano Rajoy (Rojo 2018).

l'accepti no pot ser *normal*. Aquesta anormalitat pot explicar-se per diverses raons, i resulta simptomàtic constatar que els insults unionistes van com anell al dit per reconstruir-les:

- a) Hi ha en primer lloc gent que, tot i ser espanyola, no se'n sent senzillament perquè no ha arribat a conèixer la veritat: són *aldeanos, ignorants, primitius, tribals*. Com els indis americans, que havien tingut la *sort* d'haver esdevingut súbdits de l'Imperi catòlic per excel·lència, el que cal fer amb aquests ignorants és evangelitzar-los —és a dir, educar-los, formar-los, instruir-los en la veritat— fent-los arribar la bona nova d'Espanya fins i tot contra la seva voluntat.
- b) Hi ha en segon lloc gent que ha rebut la bona nova però, tot i això, no l'accepta. Són gent formada que no poden ser tractats d'ignorants, persones potser amb carrera universitària o amb experiència internacional que no poden ser titllats d'ignorants amb tanta facilitat. Cal per tant trobar una explicació al fet que no combreguin amb la veritat innegociable de la fe (espanyola). Atès que la ignorància no és versemblant, el relat unionista postula que el rebuig es produeix perquè aquests espanyols esgarriats tenen les facultats mentals pertorbades: estan *enamorats, trastornats*, són *bojos* o *han perdut el seny*. És la pertorbació de les seves facultats mentals el que els priva de veure les veritats indiscutibles, ja sigui de déu, ja sigui d'Espanya.
- c) Finalment, hi ha casos en què ni la ignorància ni el trastorn no són versemblants. Com s'explica la seva resistència a acceptar la veritat? Atès que per a l'unionisme essencialista la realitat de déu o d'Espanya és axiomàticament indiscutible, cal concloure que aquests espanyols desventurats estan *adoctrinats, abduïts* o *lobotomitats* per uns líders abjectes que, fent servir males arts, els han induït a error. Els causants d'aquest adoctrinament poden ser diversos: la pèrfida burgesia catalana i els

innobles intel·lectuals que treballen al seu servei, els exèrcits de mestres que adoctrinen des de les aules, la totpoderosa TV3, els agents russos que volen desestabilitzar la Unió Europea. D'aquí l'obsessió malaltissa de bona part de l'unionisme per identificar els *culpables* de la desviació doctrinal dels catalans, perquè si no fos per les negres arts del malèfic, la veritat resplendiria per ella mateixa.

La metàfora de l'alienació mental i la comparació del relat essencialista amb el catòlic tradicional són també il·luminadores pel que fa a altres pràctiques de l'unionisme. En el passat, en el seu combat contra judaisme, protestantisme i altres desviacions ideològiques, les institucions estatals espanyoles van rebutjar sistemàticament la possibilitat de contrastar les diferents doctrines per permetre que triomfés la més convincent. Ben al contrari, van aplicar-se a perseguir acarnissadament tant els instruments de difusió dels *errors* de doctrina com les persones que els produïen, sempre amb el noble objectiu de salvar les ànimes del poble. Avui, de nou, en comptes de promoure el contrast d'idees i la presa de decisions democràtiques, una part substancial de l'unionisme s'afanya a trobar *culpables* i exigeix castigar-los, ja sigui depurant l'escola catalana, clausurant els mitjans de comunicació catalans o bé emmordassant els líders independentistes. La llei, en aquest cas, és un aliat de la fe, perquè, com hem vist, el fonament de la Carta Magna és precisament un postulat nacionalista essencialista. O, en paraules de Carlos Lesmes, president del Tribunal Suprem espanyol, la unitat d'Espanya és «la base irreducible de tot el dret de l'estat» (324cat 2017). Qualsevol cosa és poc per mirar de retornar els catalans a la fe nacional correcta. I és que, per al nacionalisme essencialista, és impossible que l'independentisme pugui ser una opció racional i fins i tot debatible. Igual que Déu, Espanya és, senzillament, innegociable. Ha estat, és i serà, i està per sobre de la voluntat de les persones.

UN EXEMPLE PARADIGMÀTIC:
EL RESCAT DEL SAVI MALALT

Un exemple paradigmàtic del que diem ens el forneix l'obituari d'Eduard Punset. Exmilitant comunista exiliat durant el franquisme, antic ministre, divulgador científic supervendes, Punset era àmpliament respectat i estimat a Espanya. Però vet aquí que poc abans de l'1-O va pronunciar-se en els termes següents:

Es por esto que estoy completamente a favor de celebrar el referéndum del 1 de octubre, por el simple derecho democrático (el sustantivo es importante) que tenemos todos los ciudadanos de Catalunya a ejercer nuestro voto.

Pura y simplemente, no pueden impedir el mío ni el de nadie: *quiero que me dejen votar* (Punset Casals 2017).

Efectivament, l'1 d'octubre de 2017 Eduard Punset va votar i va fer-ne gala dient en un tuit que «la democràcia és imparable» (Europa Press 2017).

Eduard Punset resultava absolutament irreductible als tòpics unionistes: no era un *nazionalista* enfervorit, un pagesot *aldeano*, un polític pervers o un burgès manipulador, sinó un individu format amb credencials democràtiques irrefutables i criteri propi. A sobre, era tan popular que esdevenia un personatge difícil de demonitzar. Però la seva mort va permetre fer esforços per rescatar-lo i en la seva necrològica a *El Mundo* es va arribar a dir:

En los últimos tiempos, con el Alzheimer avanzando a gran velocidad en su cerebro, se reveló como firme defensor del procés. Pero desde su ámbito familiar más cercano aseguran a este diario que nunca tuvo esas inclinaciones y que, coincidiendo con los primeros estadios (sic) de su enfermedad neurodegenerativa, fue manipulado para apoyar unas tesis que jamás había abrazado (Gorral 2019).

L'autor de la necrològica emmarca el suport de Punset al procés en un moment de decadència en què la ment de l'intel·lectual estava essent derrotada per una malaltia que provoca degeneració mental i alienació. Per donar-hi versemblança, apel·la a unes informacions confidencials inaccessibles al lector que sorgeixen «desde su ámbito familiar más cercano» les quals assabenten el lector que, en realitat, Punset *mai* no hauria estat favorable al referèndum. I com s'expliquen, doncs, les seves pròpies declaracions i els seus actes repetits? És molt senzill: perquè *algú* que no s'aclareix qui és, l'hauria manipulat. Així, amb un simple paràgraf, Punset va esdevenir un avi senil víctima d'uns pèrfids manipuladors. Lògicament, el problema no era Punset, sinó la salvaguarda del relat. I és que en el relat unionista hegemònic és estrictament impossible que algú amb tot el seny pugui tenir «esas inclinaciones», expressió que suggereix que el dret a decidir és quelcom semblant a la zoofília o la necrofilia. El veritable objectiu de la necrològica era evitar que el mal exemple d'alguna ovella esgarriada pertorbés la pau espiritual dels fidels. Perquè si s'escampés la idea que es pot raonar amb els independentistes catalans, immediatament sorgiria la pregunta: i per què no es fa?

SÍNTESI I CONCLUSIONS

La finestra dels insults ha suggerit que el nacionalisme espanyol comparteix majoritàriament un relat en què Espanya és una entitat mítico-religiosa que no pot ser posada en dubte. Aquesta concepció essencialista converteix els discrepants en ignorants, trastornats o adoctrinats i impedeix, per tant, l'establiment de cap debat entre unionisme i independentisme que no sigui la rendició total i absoluta del segon.

Aquesta concepció de la realitat nacional d'Espanya és ara mateix majoritària en el nacionalisme espanyol, però no és de cap manera inevitable. De fet, algunes veus, sobretot de l'entorn de l'esquerra alternativa espanyola, propugnen una concepció democràtica d'Espa-

nya que admet el debat sobre la seva reconfiguració. L'evolució cap a un nacionalisme d'estat democràtic és el que ha dut, en els darrers temps, països com el Canadà, el Regne Unit, Dinamarca o França, a plantejar procediments referendaris per resoldre diversos conflictes nacionals. També l'independentisme català ja fa anys que ha evolucionat —de grat o per força— cap a plantejaments d'aquesta mena i accepta que la independència del que considera la seva nació —sigui Catalunya, siguin els Països Catalans— només es produirà sobre la base de la sobirania popular expressada en un referèndum. L'evolució del nacionalisme espanyol majoritari cap a posicions democràtiques no és, en principi, impossible. Tanmateix, molts signes fan pensar que, en qüestió d'espanyolisme, els laics són massa pocs i massa febles per fer-se valdre davant dels creients. Així doncs, resulta difícil d'albirar com es podran establir les bases d'un debat sobre el conflicte nacional català que s'estableixin sobre bases estrictament democràtiques.

BIBLIOGRAFIA

- 20MINUTOS (2019). «Alfonso Guerra duda de que a Torra “le funcione la cabeza” y llama “trastornado” a Puigdemont» [en línia]. *20minutos.es – Últimas Noticias*, 21 març 2019. <https://www.20minutos.es/noticia/3594345/0/alfonso-guerra-duda-torra-funcione-cabeza-llama-trastornado-puigdemont/>.
- 324CAT (2017). «Lesmes: la unitat d'Espanya és “la base irreductible de tot el dret de l'estat”» [en línia]. *CCMA*, 5 setembre 2017. <https://www.ccma.cat/324/el-rei-presideix-lobertura-de-lany-judicial-amb-totes-les-mirades-a-catalunya/noticia/2806968/>.
- BANDRÉS, Javier; LLAVONA, Rafael (1996). «La psicología en los campos de concentración franquista». *Psicothema*, núm. 8 (1), pàg. 1-11.
- BILLIG, Michael (1995). *Banal Nationalism*. Londres: SAGE. Trad. al català: *Nacionalisme banal*. Catarroja; València: Publicacions de la Universitat de València, 2006.

- CAGIAO Y CONDE, Jorge (2018). *Micronacionalismos: ¿no seremos todos nacionalistas?*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- CASULLERAS Nualart, Josep (2018). «John Carlin: “A Madrid no n’hi ha prou d’anar contra l’independentisme, s’ha de menysprear”» [en línia]. *VilaWeb.cat*, 15 març 2018, sec. País, >Principat. <https://www.vilaweb.cat/noticies/john-carlin-a-madrid-no-nhi-ha-prou-destar-contra-lindependentisme-sha-de-menyysprear-gairebe-odiar/>.
- CLIMENT, Laia (2006). *Anàlisi crítica del discurs. Mitjans de comunicació i llengua*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- EUROPA PRESS (2017). «Eduard Punset vota en el referéndum: “La democracia es imparable”» [en línia]. *Europa Press*, 1 octubre 2017. <https://www.europapress.es/catalunya/noticia-eduard-punset-vota-referendum-democracia-imparable-20171001155107.html>.
- FAIRCLOUGH, Norman (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Londres: Longman.
- GABILONDO, Iñaki (2018). «Iñaki Gabilondo: “Me pregunto cuál es la solución de Casado, Torra, Iglesias o Sánchez para Cataluña. Ninguno la tiene”» [en línia]. *laSexta.com.*, 15 desembre. https://www.lasexta.com/programas/sexta-noche/entrevistas/inaki-gabilondo-me-pregunto-cuales-la-solucion-de-casado-torra-iglesias-o-sanchez-para-cataluna-ninguno-la-tiene-video_201812155c1574910cf211af4da29ab4.html.
- GIRAL QUINTANA, Emili (2019). *Els 525 llibres del procés*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions.
- GORRAL, Miguel G. (2019). «Las caras más desconocidas de Eduard Punset» [en línia]. *El Mundo*, 22 maig 2019. <https://www.elmundo.es/ciencia-y-salud/ciencia/2019/05/22/5ce58b70fdddf33318b458a.html>.
- LAKOFF, George (2002). *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think, Second Edition*. 2a edició. Chicago: University of Chicago Press.
- (2011). *No pensis en un elefant!: Llenguatge i debat polític*. Barcelona: Viena. (*Don't think about an elephant. Know your values and frame the debate*. Londres: Chelsea Green, 2004).
- LAKOFF, George; JOHNSON, Mark (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAMUELA, Xavier (1994). *Estandardització i establiment de les llengües*. Barcelona: Edicions 62.

- MIRA, Joan Francesc (1984). *Crítica de la nació pura. Sobre els símbols, les fronteres i altres assaigs impetuosos*. València: Edicions 3 i 4.
- MORALES I GRAS, Jordi (2017). «Tabarnia y la construcción del adversario» [en línia]. *Naiz*:, 30 desembre 2017. <https://www.naiz.eus/eu/actualidad/noticia/20180101/tabarnia-y-la-construccion-del-adversario>.
- PERELMAN, Chaïm; OLBRECHTS-TYTECA, Lucie (1958). *Traité de l'argumentation: La nouvelle rhétorique*. París: Presses Universitaires de France.
- PUNSET CASALS, Eduard (2017). «Carta de Eduard Punset al president de la Generalitat: “Quiero que me dejen votar”» [en línia]. *Otras Miradas*, 19 juliol 2017. <https://blogs.publico.es/otrasmiradas/9663/carta-de-eduard-punset-al-president-de-la-generalitat-quiero-que-me-dejen-votar/>.
- RAJOY, Mariano (2017). *Declaración ante la propuesta de resolución independentista planteada por Junts pel Sí y la CUP en el Parlament* [en línia]. <https://www.youtube.com/watch?v=JHvX9k4S5Gw>.
- ROJO, José Andrés (2018). «Análisis | El sentido común de Rajoy» [en línia]. *El País*, 24 abril 2018, sec. «Opinió». https://elpais.com/elpais/2018/04/23/opinion/1524501504_944584.html.
- SOTELO, Ignacio (2004). «José María Aznar: España. La segunda transición y ocho años de gobierno» [en línia]. *Revista de Libros. Segunda época*, 1 desembre 2004. <http://www.revistadelibros.com/articulos/jose-maria-aznar-espana-la-segunda-transicion-y-ocho-anos-de-gobierno>.
- TAIBO, Carlos (ed.) (2007). «Sobre el nacionalismo español». A: TAIBO, Carlos. *Nacionalismo español, esencias, memoria e instituciones*. Madrid: Libros de la Catarata, pàg. 11-48.
- THIESSE, Anne-Marie (2010). *Faire les français: quelle identité nationale?* París: Stock.
- TOBEÑA, Adolf (2017). *La pasión secesionista: psicobiología del independentismo*. Barcelona: ED Libros.
- VAN DIJK, Teun A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. Londres: SAGE. <http://www.discourses.org/OldBooks/Teun%20A%20van%20Dijk%20-%20Ideology%20and%20Discourse.pdf>.

CINQUENA SESSIÓ

EL MODEL D'ESCOLA CATALANA

L'educació a Catalunya: reptes, processos i dificultats

ANTONI TORT I BARDOLET
Universitat de Vic-UCC

INTRODUCCIÓ

Tot just començar, voldria assenyalar que em resisteixo a utilitzar el concepte de model a l'hora de parlar del sistema educatiu català. És difícil parlar d'un model d'escola catalana, si no és que ens referim a aspectes específics, com ara el model d'immersió lingüística o, en paraules del nou document presentat a finals del 2018, el model lingüístic del sistema educatiu de Catalunya... Un sistema educatiu és una realitat més àmplia que inclou molts elements. Així, l'educació a Catalunya es configura com un sistema diversificat, tant per l'existència de diferents xarxes d'escoles (pública, concertada, privada), com per la varietat de plantejaments pedagògics explícits i implícits que es despleguen en els diferents centres, per les diferències entre etapes educatives, per un parc escolar molt heterogeni (des de l'escola petita d'una zona escolar rural fins a grans col·legis de les ciutats grans), etc. La diversitat de l'educació a Catalunya és un fet constatable amb un gran potencial, però no necessàriament configura un model com a tal que pugui ser presentat com a molt específic de manera equiparable amb el model educatiu de Singapur, Finlàndia, etc.

De fet, el concepte de model fa referència a una representació ideal d'un aspecte concret de la realitat, o també a una descripció d'aquesta

realitat. Així mateix, a una simplificació de la realitat que n'obvia els matisos o les variants. Sovint, en educació es busquen respostes als problemes i es cau en la temptació de voler fixar la realitat aspirant al mètode d'èxit, a la reforma definitiva, al model perfecte, però els fenòmens educatius són oberts, dinàmics, processuals i contextuals. Ja en alguna altra ocasió he analitzat com la insistència en un determinat i pretès model, per exemple en el cas de l'escolarització dels nens i les nenes en el marc de la intensitat dels fluxos migratoris (model Vic, model Manlleu), pot convertir aquell model en una marca política propagandística, però també en una diana on poder disparar. D'una banda, se li acaben adjudicant unes expectatives molt altes a l'hora de resoldre situacions socials que no són estables, i, de l'altra, quan aquestes no es poden solucionar definitivament perquè precisament són canviants, llavors es considera que el determinat model és buit, o bé fallit. És per això que m'incomoda utilitzar el concepte de model en un sentit molt ampli i acabat, sense que això tingui unes connotacions especials positives o negatives. Però sí que voldria remarcar el caràcter dinàmic, obert i heterogeni de tot el que succeeix en el sistema educatiu a Catalunya.

REPTES COMPLEXOS

L'escola i el conjunt del sistema educatiu a Catalunya viuen una etapa complexa, estimulante i difícil alhora. En molts aspectes comparteixen els problemes de l'educació escolar amb els països del seu entorn; és a dir, es troben immersos en un corrent ininterromput de transformacions de tot tipus per respondre a demandes socials, culturals i tecnològiques canviants i diverses. Atès el caràcter multifuncional (molt més del que sembla) de les institucions educatives, aquestes han d'assumir múltiples tasques que són encomanades pel sistema social existent. En la mesura que aquest es transforma i es diversifica, el sistema

educatiu necessita replantejar-se també el sentit i la pertinença de les seves pràctiques. La complexitat ve donada per la dificultat a l'hora de respondre, precisament, a alguns reptes que, si no es resolen, acaben essent un llast per al creixement harmònic de les nostres societats:

- L'estancament persistent pel que fa als resultats acadèmics de nois i noies, segons les proves internacionals. Un estancament que és comú, amb matisos, amb molts països del nostre entorn. (És cert que hi ha diferències entre comunitats autònomes i regions europees, però són menors del que l'agenda política i els lobbies mediàtics ressalten en funció dels resultats i del govern de torn quan es publiquen en els informes del Programa Internacional per a l'Avaluació d'Estudiants [PISA].)
- L'existència d'un abandonament prematur que, tot i que en els darrers anys s'ha reduït, continua estant molt per sobre de la mitjana europea (dades del 2018: 17% a Catalunya, 10,6% a la Unió Europea, segons l'Idescat).
- La persistència de processos de segregació tant pel que fa a la distribució d'alumnat estranger i en general com pel que fa al grau d'heterogeneïtat social en el conjunt de les escoles públiques i concertades del país.
- L'escassetat de processos i recursos en l'acompanyament d'infants i joves en risc d'exclusió a fi i efecte de reduir, entre altres objectius, el nombre dels qui no cursen estudis postobligatoris ni tenen accés al mercat laboral.
- La baixa participació de moltes persones, especialment de determinats sectors socials, en la formació al llarg de la vida, una dada també molt per sota dels estàndards europeus.
- La manca d'oportunitats laborals, no solament pel que fa a llocs de treball després de la formació bàsica, sinó per la manca de llocs treballs qualificats ajustats al nivell d'estudis d'un ampli sector de joves amb bona formació.

- L'accés i la freqüentació de les institucions educatives al primer cicle d'educació infantil (0-3 anys), que afecta especialment els sectors més desafavorits i que es configura com una font de desigualtat present i futura, ja que l'escolarització primerenca és més positiva quan la renda familiar és més baixa.
- La necessitat de construir una formació del professorat més agosarada i disruptiva, que dibuixi una relació entre universitats, escoles i altres actors del sistema més fluida, recíproca i en benefici del professorat del futur.

PROCESSOS ESTIMULANTS

Per altra banda, en aquests darrers temps s'ha constatat un gran dinamisme educatiu, amb la posada en marxa de múltiples processos de canvi als nostres centres. El mot clau és *innovació*, per bé que s'utilitza de maneres ben diferents (Hernández 2017). Hi ha qui parla d'una mena de «primavera pedagògica» o d'«una onada de canvi educatiu». L'escala, la profunditat i l'abast de les innovacions són àmplies, i es podria dir que estem davant un ecosistema de disrupció variable (Martínez-Celorrio 2017). El debat és notori i obert i la situació és estimulante; potser estem davant una nova etapa en la configuració dels nostres sistemes educatius. En un primer moment, les institucions escolars van ser concebudes com a centres tancats que s'autodefinien a partir d'una lògica institucional molt vertical, una clara jerarquització evident tant en les grans congregacions religioses com en els emergents sistemes escolars estatals. Un monolitisme que obstruïa la vitalitat i frenava els canvis. En un segon moment, aquesta tradició centralitzadora va anar modificant-se i es va prendre consciència col·lectiva respecte de la necessitat de connectar les institucions escolars amb l'entorn, amb una major racionalització en l'organització dels diferents actors intermedis del sistema educatiu

(inspecció, ajuntaments...) i amb l'aparició de serveis educatius per al conjunt de les escoles d'un territori.

Avui els processos de canvi recolzen sobre xarxes horitzontals, virtuals i físiques, per avançar en la construcció d'una cultura professional conjunta. És un tercer moment. Aquests grups d'escoles i de professorat se centren clarament en l'ensenyament i l'aprenentatge, a partir d'una posició col·lectiva professional compromesa, i on el centre educatiu estableix relacions amb la comunitat perquè aquesta sigui còmplice i acompanyi els canvis.

DIFICULTATS SOBREVINGUDES

Així doncs, reptes complexos, processos estimulants i, en tercer lloc, dificultats sobrevingudes. Efectivament, cal afegir algunes dificultats als desafiaments per respondre als reptes ja esmentats, que voldríem veure com a conjunturals però que, malauradament, acaben enquistant-se i esdevenint estructurals. La primera té a veure amb els nivells de despesa pública en educació a Catalunya, que són inferiors a la mitjana espanyola i europea, tant si prenem com a referència la despesa pública en relació amb el producte interior brut (PIB) com si mirem la despesa pública per estudiant. És un fet que ja ve de lluny i que no es reverteix. La situació no impedeix que es produeixin els processos d'innovació que hem esmentat, però de ben segur que impedeixen que els avenços puguin consolidar-se i el conjunt del sistema pugui millorar. L'equitat ha quedat malmesa en molts aspectes, com ara en l'oferta de l'educació 0-3, en l'abast de les beques en tots els nivells educatius, en la implementació de transport i menjadors gratuïts per fer una xarxa d'escoles equilibrada i reduir els processos segregadors, en l'atenció als menors migrants no acompanyats, en la generalització de les activitats en l'àmbit no formal, en les taxes universitàries i en la qualitat i confortabilitat mateixa dels processos

educatius en general. Un finançament insuficient i unes polítiques d'autoritat aprimen el múscul educatiu del país malgrat les seves potencialitats creatives i reformadores i el seu patrimoni històric acumulat en el camp pedagògic.

Una segona dificultat té a veure amb un fenomen encara més conjuntural però que persisteix i creix en la mesura que s'aguditza el conflicte polític en les relacions Catalunya-Espanya. I, per tant, arre-la en un fet més estructural que és la dificultat que té l'Estat d'assumir la seva qualitat plurinacional i plurilingüística en què els sistemes educatius que en formen part s'estructuren de manera diversificada amb característiques pròpies més o menys marcades en funció de les característiques nacionals o regionals específiques. Aquesta incapacitat per acceptar que en un mateix estat pot haver-hi sistemes diferenciats en les seves normes, en les seves pràctiques, en els seus currículums i en les seves dinàmiques té dues derivades: els atacs, les denúncies i la desconfiança envers la immersió lingüística, i les acusacions indiscriminades d'adoctrinament a l'educació catalana.

L'ESCOLA, SOTA EL VOLCÀ

Hi ha persones amb moltes més qualitats i coneixements especialitzats per abordar la qüestió lingüística; crec que no em pertoca entrar-hi. Tanmateix, aquesta qüestió es vincula a l'adoctrinament com si, pel fet d'escolaritzar-se en una determinada llengua, especialment quan es tracta de l'escolarització en català, això impliqués l'assumpció d'unes determinades creences o idees polítiques. Parlar una llengua ja implica un biaix ideològic o una adscripció política? La cosa és bastant xocant, per dir-ho lleugerament. Si anem a la qüestió de l'adoctrinament, val a dir que els atacs des dels altaveus polítics i mediàtics i l'escampada d'ombres de sospita respecte de l'adoctrinament sobre els centres educatius s'han incrementat al voltant de

tot el que ha succeït en els darrers anys i, especialment, al votant de l'1 d'octubre de 2017. Si l'agenda política i mediàtica no fos tan persistent i reiterativa, el tema de l'adoctrinament tindria un recorregut curt i banal. Però els esdeveniments extraordinaris de la tardor del 2017 han generat altres situacions excepcionals, que han arribat fins a processos judicials contra mestres d'escoles i instituts. Des d'aquells dies, s'han fet propostes educatives com la guia *Discrepància benvinguda* o s'han elaborat documents com el *Manifest per una educació democràtica en valors*, en què s'assenyalen dotze principis i dotze propostes per aprofundir en una educació democràtica com a alternativa a les inquietuds i els reptes de les institucions educatives. També podem llegir aportacions com les que fa el veterà periodista i professor Jaume Carbonell en el llibre *L'educació és política*.

En tot cas, i d'acord amb el catedràtic de la UB Jaume Trilla, «a primera vista, ara i aquí, semblaria que els que més acusen mestres i escoles d'adoctrinar són els que, pel to que gasten i pel contingut del seu discurs, més pretenen adoctrinar el personal. Això sembla a primera vista, però vistes successives probablement ho confirmarien».¹ En el fons, afegeixo, enyoren un sistema educatiu adoctrinador en mans d'un poder indiscutit. La incapacitat d'assumir una realitat que no agrada i que ha canviat porta en molts casos a buscar simplistes relacions causa-efecte. En aquest sentit, l'escola sempre ha estat un entorn propici, sobretot quan es tracta de qüestions polítiques. I és que «se suele esperar que al intervenir en la enseñanza escolar los problemas se solucionen y las circunstancias cambien. Ya que, cuando a la sociedad le pica algo, se rasca la escuela» (Cuban 1990; citat per Hernández i Sancho 1993).

En general, assumim la petitesa de l'educació escolar davant la puixança de l'«educació» sexual que proposen els portals pornogràfics a Internet. Declarem la impotència de l'educació escolar davant

1 <https://diarieducacio.cat/ladoctrinament-a-lordre-del-dia/>.

modes i usos socials. Ens preguntem sobre el futur dels mestres davant la influència incontrolable de tota mena de gurus, *frikis* i *influencers* precoços que campen sense fre per les xarxes socials. Però quan es tracta de la vida política, de cop i volta l'escola sembla eficient de manera absoluta i l'adoctrinament no solament és possible, sinó que es dona per fet. És curiós que alguns predicadors de la dreta més recalcitrant (també des de l'esquerra jacobina) abracin els postulats marxistes althusserians que determinaven el paper de la institució escolar com a aparell ideològic de l'estat. Tot i autodenominar-se liberals, el seu somni humit probablement només pren cos en un estat com Corea del Nord, perquè la capacitat d'adoctrinament és directament proporcional al grau de tancament d'una societat sota un règim totalitari. (I tot i així, segurament una gran part de la població d'aquell país viu la seva rebel·lia en silenci, enfront de la voluntat del règim d'adoctrinar, que no és el mateix que la seva efectivitat. Quantes persones no van créixer en la revolta gràcies a actuar en el sentit contrari del que l'adoctrinament franquista els proposava des de les aules, en la dictadura.) I no cal dir que la clau de volta sobre el que se suposa que adoctrina, o sobre el que caldria que fossin adoctrinats els que figura que són adoctrinats a hores d'ara, és la llengua i l'ensenyament de la història o, millor dit, dels llibres de text d'història. Com si els sentiments nacionals depenguessin de quatre editorials amb el *nihil obstat* del poder corresponent. Ja ho deia l'historiador Jaume Vicens Vives: «Hem d'anar amb molt de compte si ens volen aprovar el llibre de text, perquè amb la Història tenen una mania especial, quasi persecutòria» (citada per Segura *et al.* 2001). Certament, era l'any 1943, un altre context, però algunes dèries es mantenen.

L'arquebisbe de Canterbury d'ara fa una trentena anys assenyala que, davant l'onada de secularització de la societat, valdria més deixar d'impartir educació religiosa a les escoles, vistos els resultats aconseguits. Postulava que no se'n fes més. Declarava que la inefi-

càcia era absoluta. No aniria malament una mica d'ironia britànica per reduir l'abast d'això que anomenen adoctrinament. Una cosa és que es pretengui i una altra que s'aconsegueixi. En el nostre entorn, encara avui, cada setmana es proposa una nova assignatura davant mancances o realitats que no agraden, en comptes de llegir el món de cara i respectar mestres i alumnes com a persones amb criteri per analitzar la realitat basant-se en les eines del coneixement i el lliure intercanvi. Afortunadament, els currículums oficials dels millors sistemes educatius avui són més això, una caixa d'eines, que no pas un catecisme.

Com ja va assenyalar, entre d'altres, Wolfgang Brezinka, la connexió entre objectius educatius oficials i organitzacions educatives és molt més laxa i té menys racionalitat pel que fa a les finalitats del que es podria suposar des d'un esquema fi-mitjans. En una escola, mestres, pares i alumnes, pràctiques i currículums, són portadors i reflexos de contradiccions socials. Però els qui insisteixen en l'adoctrinament sistèmic (d'adoctrinament singular en alguna escola tancada i propera a entorns sectaris ultrareligiosos, o en excepcions aïllades en la xarxa pública i concertada, sempre n'hi pot haver) s'apunten a una idea vella i rònega de l'escola com a nucli atemporal d'un sistema educatiu compacte i abstracte, que funciona al marge de contextos socials i històrics concrets i depèn directament d'un aparell administratiu i d'estat. Un enfocament incomprensible enmig de xarxes, *influencers* i mitjans de comunicació que ofereixen tot tipus de missatges. Avui les institucions educatives no funcionen gràcies al tancament i la reclusió. Són institucions poroses que han de gestionar formes d'influència canviants. Les normes explícites de les institucions es barregen amb controls difusos que provenen de la societat de la informació; les relacions no s'articulen des d'un ordre establert per jerarquies i contextos, pauses i alternances, sinó que es reformulen per la comunicació continuada i pletòrica. No és que neguem la influència de l'escola en la construcció de valors i creences, però en les so-

cietats obertes avui l'escola actua al costat d'altres entorns d'influència, començant per la família, encara potentíssima en totes les seves formes, en l'educació política i en valors, del tipus que siguin.

Els qui acusen d'adoctrinament de manera genèrica pensen, en clau adoctrinadora, en una escola d'una gran simplicitat mecànica que fonamenta l'aprenentatge en el fet que existeixin un programa i un llibre i en el fet que el professor o la professora expliqui. En realitat, el procés d'ensenyament-aprenentatge és molt més ric i complex que tot això. Els recorreguts que van de les lleis a les administracions, i d'aquestes als currículums i a les aules, no són circuits automàtics. Enmig hi ha un món de mediacions i intermediacions. L'esquematisme amb què es considera que unes determinades lleis, algunes normes legals o alguns paradigmes teòrics canvien les aules (ergo, els alumnes, el professorat) és insostenible. S'ignora l'autonomia intel·lectual de molts docents i la forta resistència de l'estructura escolar, i tants i tants altres agents o camps recontextualitzadors (Bernstein, 1990).

Hi ha els camps oficials que estableixen les normes, les lleis i els currículums; hi ha els camps especialitzats i de les universitats a les editorials que confegeixen llibres de text, i hi ha també camps recontextualitzadors no especialitzats en el discurs educatiu i les seves pràctiques, però capaços d'exercir una influència enorme, amb una potència de foc considerable que els fa esdevenir altaveus influents. En connivència o no amb altres sectors hegemònics i amb les autoritats polítiques, accentuen discursos mitjançant l'articulació de missatges esquemàtics i concisos que, gràcies a aquestes característiques, es reelaboren i es difonen amb comoditat, però que difícilment expliquen la vida de les escoles i els instituts perquè el que determina i millora els climes i les cultures escolars té un nivell de complexitat que no es pot reduir a etiquetes, llocs comuns i eslògans. Per això cal prendre en consideració els camps recontextualitzadors, que ens permeten posar en relleu l'excessiva simplicitat amb què es va-

loren les pràctiques educatives enfront d'una complexitat negligida, perquè s'obvien el caràcter i els condicionants socials de l'educació escolar. I per això dediquem aquests escrits a les acusacions d'adocrinament, quan no caldria perdre-hi temps ni esforços perquè l'univers mediàtic i l'agenda política també configuren la vida de les escoles i la condicionen.

Per anar acabant, cal dir que les acusacions d'adocrinament menystenen d'una manera quasi obscena les capacitats del professorat a l'hora d'actuar amb criteris propis i l'imaginen monolític. Però, si bé és greu, encara ho és més la consideració de l'alumnat com a convidat de pedra que s'empassa tot el que li diuen. Probablement aquest alumnat ja ve menjat de casa pel que fa a creences i valors. Després les modularà amb el grup d'iguals. El llibre de text d'història tindrà un paper irrellevant. I segurament haurà clissat, abans que els mateixos adults se n'adonin, de quin peu calça el seu professorat.

Els infants segueixen i valoren allò que passa al seu voltant; no són un contenidor buit que s'omple d'informació a partir únicament de les fonts adultes. Òbviament, els adults, l'escola i els mitjans de comunicació continuen tenint la responsabilitat d'orientar els infants en la vida comunitària. Els infants viuen en la societat i han d'assumir els deures i exercir els drets d'acord amb les seves edats i circumstàncies. I no hi ha un món social i polític uniforme i harmònic al qual han d'arribar gràcies a les instruccions monolítiques dels adults. Hi ha dissens i conflicte. Les societats obertes són plurals i els infants han d'avançar-hi acompanyats. Avui, a diferència de fa uns anys, es reconeix no només la capacitat, sinó també el dret i la necessitat dels infants a expressar els seus punts de vista. Especialment en una època en què entren en crisi i es repensen els mecanismes de participació dels mateixos adults en els afers públics. Hi ha un interès dels infants pels temes polítics. Lògicament, i com assenyala la recerca en aquest àmbit, es fa palès que l'interès dels infants depèn de la situació de cada context. No és estrany, per exemple, que hi hagi més

discussions i debats sobre política a les llars israelianes que no pas a les nord-americanes, més protectores i reservades respecte dels seus fills pel que fa al seguiment d'informatius. Així mateix, els estudis assenyalen que els interessos dels infants envers el que passa al món no es redueixen als temes que els toquen de més a prop i que els adults entenen que són els més lògics (vida escolar, medi ambient...), sinó que els preocupen temes relacionats directament amb la vida social de la seva comunitat. Així mateix, els nens i les nenes tenen més probabilitats d'adoptar les opinions polítiques de la seva família quan la política és important per als seus pares, i els fills de pares políticament compromesos tendeixen a convertir-se en adults políticament compromesos (Dinas, 2014).

Probablement, les institucions educatives contemporànies representen més que en qualsevol altra època la comunitat que les envolta, amb totes les seves virtuts i els seus defectes. Aquesta és la qüestió.

BIBLIOGRAFIA

- APPLE, M. W.; Beane, J. A. (1997). *Democratic schools: Lessons from the chalk face*. Buckingham (UK): Open University Press.
- BARBEITO, Caireta (2018). *Discrepància benvinguda. Guia pedagògica per al diàleg controvertir a l'aula*. Bellaterra: Escola de Cultura de la Pau de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- BERNSTEIN, B. (1990). *La estructura del discurso pedagógico. Clases, códigos y control* (vol. IV). Madrid: Morata / la Corunya: Fundación Paideia.
- CARBONELL, J. (2019). *L'educació és política*. Barcelona: Octaedro.
- CARBONELL, J.; TORT, A. (2008a). «Discursos de la antipedagogía». *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 384, pàg. 82-86.
- (2008b). *L'educació catalana a la premsa*. Barcelona: Fundació Bofill.
- DINAS, E. (2014). «¿Why does the Apple Fall Far from the Tree? How Early Political Socialization Prompts Parent-Child Dissimilarity». *British Journal of Political Science*, vol. 44, núm. 4 (octubre 2014), pàg. 827-852.

- HERNÁNDEZ, F. (2017). «Afavorir innovacions que canviïn la gramàtica de l'escola i les relacions pedagògiques, i que qüestionin la creació d'un subjecte neoliberal». *Revista Catalana de Pedagogia*, núm. 12, pàg. 17-37.
- HERNÁNDEZ, F.; SANCHO, J. M. (2004). *El clima escolar en los centros de secundaria: más allá de los tópicos*. Madrid: Ministerio de Educación.
- Manifest per una educació democràtica en valors* [en línia]. Barcelona: Diari de l'Educació, 2018. <http://manifestoeducaciondemocraticaenvalores.unaux.com/wp/catala/>.
- MARTÍNEZ-CELORRIO, X. (2017). *Innovació i equitat educativa*. Barcelona: Octaedro.
- SEGURA, A. et al. (2001). *Els llibres d'història, l'ensenyament de la història i altres històries*. Barcelona: Fundació Bofill.
- SIMÓ-GIL, N.; TORT, A. (2018). «Democracy and Participation in Secondary Schools in Spain». A: FEU, J.; PRIETO-FLORES, O. *Democracy and Education in the 21st century*. Dordrecht: Peter Lang, pàg. 141-156.
- SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA (2018). *El pluralisme a les escoles de Catalunya com a garantia del no-adoctrinament*. Barcelona: Síndic de Greuges.
- TORT, A. (1997). *Opinions públiques sobre l'educació*. Barcelona: CEAC.
- (2009). «Autoridades comprensibles». *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 395, pàg. 27-31.
- «Escoles, territori, treball en xarxa i innovació en educació». A: MARTÍNEZ, M.; JOLONCH, A. (2019). *Les paradoxes de la innovació educativa*. Barcelona: Horsori, pàg. 193-210.

L'escola a Catalunya.
Una mirada cap al futur

JULI PALOU
Universitat de Barcelona

NO SENYORS, NO ADOCTRINEM.
NOSALTRES DOMESTIQUEM!

Era difícil d'imaginar, però ha passat. Fa pocs anys, la manera de fer escola a Catalunya, la manera de construir l'escola catalana, era un referent arreu d'Espanya i ara, per raons de caire polític, s'ha convertit en l'ase dels cops. Algú va decidir que s'havien d'obrir esquerdes enmig d'un territori on regna el consens en una qüestió tan fonamental com és l'ensenyament de les llengües, per posar només un exemple. L'escola a Catalunya adoctrina, s'han apressat a cridar als quatre vents. L'escola a Catalunya margina part de la població. L'escola a Catalunya... Quina incultura pedagògica! Quin poc coneixement del que és i del que ha estat la nostra tradició escolar! Sembla mentida que per raons partidistes, de vol gallinaci, es vulgui fer tant de mal a una institució que és de tots i per a tots.

La resposta a una situació com aquesta no pot ser la primera que ens ve al cap; com sempre, és millor respirar a fons i buscar el segon pensament, no tan impetuós i, per tant, molt més efectiu. En aquest cas, el segon pensament ens porta a tres qüestions importants, la primera més anecdòtica, mentre que la segona i la tercera volen anar una mica més al fons de la qüestió.

La primera és reivindicar un terme: *domesticar*. Pot semblar estrany, però la nostra és una escola que, com totes les bones escoles, domèstica. Si atenem l'etimologia —que sempre fa de bon consultar—, podrem recordar que el mot en qüestió prové del llatí *domesticus*, és a dir, 'que viu a casa'. A l'escola, com a casa, els ensenyem les beceroles del que es trobaran pel món, els ensenyem a respondre-hi de manera no agressiva, perquè l'agressivitat, com defensa Lledó (2018), sempre s'alimenta de la por i destrueix la capacitat d'unió, afecte i solidaritat.

I aquí, quan tractem sobre la voluntat de fer por a l'altre, ja podem entrar en la segona de les qüestions: la necessitat de distingir entre un pensament totalitari (que és el que adoctrina) i un pensament democràtic (que és el que ensenya el valor de la casa, com a pas previ a l'espai públic). Què caracteritza el totalitarisme? Tots sabem que és la necessitat de suprimir la pluralitat. El totalitarisme no vol dissidents i per això té pànic de la incertesa, de l'obertura; per això sotmet la capacitat de discurs a allò que ja s'ha dit i exigeix neutralitat. Un pensament democràtic, en canvi, s'obre al debat, posa sota sospita allò que ja s'ha dit, allò que el sentit comú aconsella. Per al pensament democràtic, la neutralitat no és possible perquè paralitza; la subjectivitat és alhora el risc i el repte, la subjectivitat no es focalitza en l'acord, sinó en la veritable escolta de l'altre. Els homes i les dones lliures no se sotmeten a la voluntat dels altres, sinó que els escolten de manera atenta, perquè saben que sense l'escolta no hi ha diàleg possible.

Però aquesta escolta ha de promoure espai de pensament creatiu si no vol quedar ofegada pels que actuen des de la mala fe, que són els que pensen només el que els convé pensar. En aquest punt, quan constatem la necessitat de no deixar-se atrapar per la mala fe, entra en joc la tercera de les qüestions que hem anunciat. Si en la primera, més anecdòtica, hem analitzat el terme *domesticus* i en la segona hem distingit entre pensament totalitari i pensament democràtic, ara estudiarem la importància dels marcs mentals. Lakoff (2004) ho explica de

manera clara: un marc és més potent que un fet; per tant, si el vols tombar, només denunciant les mentides no ho aconseguiràs, ja que per tombar-lo has de crear tu el teu propi marc. El sentit comú —aclaireix aquest expert en l'estudi del llenguatge polític— no és res més que raonar dins d'un marc comú; per tant, el que toca fer és reemplaçar un marc per un altre, practicar una política clara de canvi de marcs.

Fetes aquestes primeres reflexions, és hora de centrar-se en la construcció d'aquest nou marc que ha de caracteritzar la nostra escola, un nou marc que no té res a veure amb el terme *adoctrinar*, perquè qui adoctrina pensa que no tot ha de ser pensable. I aquí, justament el que proposem per a la nostra escola és tot el contrari, és una mirada que s'atreveixi amb la complexitat i, quan convingui, amb la conflictivitat. L'escola catalana ha estat un punt de referència quan ha sabut construir i defensar nous marcs mentals des d'on pensar l'educació, quan no s'ha doblegat davant les imposicions i quan ha sabut explicar el camí que s'ha de recórrer. Avui les escoles aconseguixen la complicitat amb les famílies (sense les quals és impossible domesticar) quan expliquen amb intel·ligència i imaginació projectes que generen bones expectatives. I aquest és, sense cap mena de dubte, un dels punts forts de l'escola del nostre país.

EXISTEIX UNA TEORIA SENSE PRÀCTICA?

I UNA PRÀCTICA SENSE TEORIA?

Ja fa anys que el sociòleg Bourdieu (1994) va plantejar la necessitat de formular la filosofia de la ciència des d'una perspectiva *relacional*. El propòsit que l'animava era trencar amb la manera clàssica d'entendre determinats conceptes (com ara *subjecte* o *motivació*) i apartar-se també de tota una sèrie d'oposicions socialment poderoses (individu/societat; conscient/inconscient; objectiu/subjectiu, etc.). Ens interessa aturar-nos aquí en una d'aquestes oposicions, la que s'acos-

tuma a establir entre teoria i pràctica, perquè una llarga i arrelada tradició ens empeny a entendre la teoria com l'espai del pensament i la pràctica com l'espai de l'acció. És evident que aquesta manera de concebre pensament i acció està més lligada a allò que el mateix Bourdieu considera com una mentalitat substancial, és a dir, com una mentalitat segons la qual cada element ocupa el seu lloc i des d'aquesta posició compleix sempre una funció determinada. Una altra cosa és entendre que hi ha una activitat que és pròpia del pensament i un pensament que està íntimament lligat a l'activitat, i que, per tant, el que hem de prendre en consideració és l'espai on es troben pensament i acció i les relacions que en aquest espai es construeixen.

Des d'una perspectiva *relacional*, entenem que per avançar en el camp educatiu hem de deixar de pensar en termes de teoria *versus* pràctica, per estudiar de manera més detinguda les connexions que s'estableixen entre el *pensament de l'acció* i l'*acció del pensament*. En aquest punt, no podem passar per alt una paradoxa que apareix una vegada i una altra (Perrenoud 2004) quan es parla de processos d'innovació. Es tracta d'una paradoxa que podem formular de la manera següent: mentre que en altres ciències, com ara la medicina, hi ha una connexió directa entre els sabers de la recerca i les actuacions, en el camp de l'educació els ensenyants poden continuar actuant al marge dels coneixements que aporten les recerques. És a dir, que tenim un discurs ben elaborat sobre com s'aprèn i com s'ensenya, que no té una correspondència directa amb les pràctiques d'aula.

Hi ha moltes raons que ens ajudarien a explicar aquesta escletxa, però, a parer nostre, n'hi ha una que sobresurt més que les altres i que té a veure amb el binomi teoria/pràctica que hem criticat més amunt. En el camp de l'educació sovint es genera un saber que manté a l'ombra la realitat del que succeeix en els centres educatius; sovint, també, hi ha massa condescendència amb els docents que actuen seguint una tradició que es mostra esquiva a qualsevol procés reflexiu. L'única alternativa que tenim per fer que conflueixin els sabers que es cons-

trueixen en la recerca (*acció del pensament*) i en l'acció (*pensament de l'acció*) és trobar espais de confluència en els quals verticalitat i horitzontalitat es puguin complementar. La verticalitat la poden representar els sabers més acadèmics, extrets de processos de recerca que ajuden a construir noves mirades i, en conseqüència, nous marcs conceptuals. L'horitzontalitat remet als processos de comunicació entre els mateixos docents (figura 1).

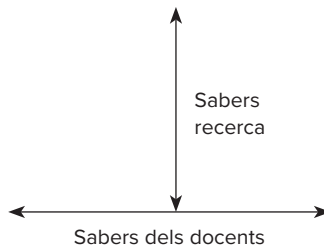

Figura 1. Pensament de l'acció i acció del pensament.

Per exemple: *inferència* —quan parlem de la lectura— o *planificació* i *revisió* —quan parlem de l'escriptura— són termes que van trobar el seu espai en el camp de la didàctica en un moment determinat; aquests termes calia explicar-los als docents per mitjà de cursos de formació. És això el que anomenem verticalitat. Ara bé, si aquest procés vertical no es complementa amb un altre d'horitzontal, allò que en potència podia generar noves maneres de concebre processos de recepció o de producció textual es tradueix en una simple operació cosmètica. Ningú no gosa menystenir el saber més acadèmic, però no tothom l'interioritza fins al punt de transformar la seva pràctica. El saber no només es contempla; el saber, perquè sigui efectiu, s'ha de transitar (Hernández i Herraiz 2019).

És obvi que ens interessa mantenir-nos atents als nous conceptes que es generen des d'una activitat científica que situï en primer ter-

me el que succeeix en els entorns educatius. Però en el nostre camp ens interessa saber com els docents fan seus aquests conceptes, com generen marcs mentals que els ajudin a pensar l'activat des d'una nova perspectiva. Si no hi ha reconceptualització, el canvi és efímer i insubstancial; fins i tot pot arribar a un punt de perversió que detectem, per exemple, quan alguns docents confonen avaluació inicial amb un seguit de proves classificatòries que serveixen per separar els alumnes en grups de nivells, o quan partir dels interessos dels infants es tradueix a escollir un projecte en funció d'una curiositat puntual, passatgera, i no d'un interès que comporti una implicació en les feines que s'han de fer.

No hi ha espais on es produeix saber i espais on s'aplica. Hi ha espais de trobada oberts a la reflexió i a l'anàlisi de situacions concretes, on s'ha de contrastar allò que es pensa i allò que es fa. Quan les escoles són receptives a les recerques i quan les recerques són receptives a allò que passa a les escoles, és quan es generen dinàmiques potents de canvi.

DE LA Lògica DE LA QUALIFICACIÓ A LA Lògica DE LES COMPETÈNCIES

Com recorda Bronckart (2010), les aproximacions fetes des de les ciències del treball al camp de la formació ens ajuden a entendre que hem passat de la lògica de la qualificació a la lògica de les competències. Aquest canvi potser és fàcil d'explicar, però no és fàcil de fer, entre altres raons perquè requereix anar més enllà de les disciplines i perquè obliga a crear espais per a la reflexió.

Tant la tradició pedagògica com propostes reeixides ben actuals ens mostren que la innovació sempre ha tingut en compte la connexió entre centre educatiu i entorn. Amb aquesta idea de fons és més senzill comprendre que des de la lògica de les competències s'han de

reconceptualitzar les disciplines en termes de *metadisciplines*. Això vol dir que quan pensem en la formació, i sobretot en la formació inicial, hem de tractar no només sobre els continguts de les matemàtiques, sinó en l'aplicació que poden tenir aquests continguts en l'àmbit social i personal, en la manera com poden contribuir a fer un món més just i a evitar la misèria al nostre planeta; al mateix temps, l'ensenyament de la matemàtica, així com el de qualsevol altra àrea del saber, ha de considerar la capacitat de compromís, la implicació en la feina conjunta, l'habilitat per comunicar els nous sabers i el raonament crític. Estem parlant de tot això —i la llista podria encara continuar— quan ens referim a aquest anar més enllà de la disciplina que anomenem *metadisciplina*. Si no es consideren aquestes dimensions, el que hem anomenat com a lògica competència és, senzillament, paper mullat.

Aquest pas d'una lògica a una altra ha de situar en un lloc rellevant el pensament reflexiu. Quan tractem sobre els processos d'aprenentatge, ens trobem en un camp del saber en què les orientacions són necessàries i les receptes, inútils. Ens explicarem. Quan ensenyem a podar un arbre o cuinar un plat, o a fer un empastament dental, apellem a uns raonaments i a una experiència. En el cas de l'acció educativa això no és tan senzill, perquè els raonaments sempre passen pel filtre de les representacions dels docents i perquè l'experiència per si mateixa no és garantia de coneixement. És per això que entre el saber i el saber fer, entre el que manifesten els docents que volen fer i el que realment fan, és imprescindible bastir un pont. I les peces per bastir aquest pont només poden extreure's del que anomenem *processos reflexius*.

La bondat dels currículums no ens assegura res; saber que hi ha uns mètodes que afavoreixen més l'aprenentatge significatiu que d'altres no estalvia maneres de fer rutinàries; la capacitat d'elaborar un discurs on una vegada i una altra es fa esment de l'*avaluació formativa* no comporta haver fet el pas cap a una lògica de les competències. Convé rel·ligar-ho tot: el currículum (nivell macro), les programa-

cions de centre (nivell meso) i les actuacions a l'aula (nivell micro). I la manera de relligar-ho amb sentit requereix moviments en el discurs dels docents, perquè sense moviments discursius no hi ha moviments reflexius.

Un cop més, hem de saber llegir el passat per no oblidar que l'escola innovadora al nostre país sempre ha sabut obrir-se a l'entorn, per aprendre i per col·laborar, i ha sabut crear espais de debat entre els mestres. L'estudi del barri, les visites a les biblioteques públiques, la implicació en les festes populars, les sortides per descobrir el món, les visites a les escoles de tota mena de professionals, etc., formen part d'un paisatge lligat de manera íntima a les escoles més actives. Altres exemples ben actuals: l'aprenentatge servei (ApS) i el programa Magnet. Fixem-nos com es defineixen. En primer lloc, l'ApS:

Es tracta d'una proposta educativa que combina processos d'aprenentatge i de servei a la comunitat en un sol projecte ben articulat. Un projecte en el qual els participants es formen treballant sobre necessitats reals del seu entorn amb l'objectiu de millorar-lo. L'alumnat alhora que ofereix un servei comunitari, aprèn a ser ciutadà/ana i a desenvolupar el compromís cívic.¹

I en segon lloc, el projecte Magnet:

[...] té per objectiu acompanyar els centres educatius en el desenvolupament d'un projecte educatiu en aliança amb una institució. Aquesta aliança ha de permetre al centre educatiu desenvolupar un projecte educatiu innovador i de qualitat, un projecte atractiu, que tingui magnetisme i que es converteixi en un projecte de referència en el seu territori, tant per les famílies com per la comunitat educativa.²

1 <http://xtec.gencat.cat/ca/comunitat/serveicomunitari/aprenentatgeservei/>.

2 www.fbofill.cat/magnet-aliances-lexit-educatiu.

L'escola se situa i pensa en l'entorn, i l'entorn contribueix a construir escola. És des d'aquesta perspectiva que podrem parlar dels continguts que no se ceneixen de manera estricta a la disciplina. Hem de rememorar per poder anticipar el futur. Per això hem de fer memòria de quina ha estat la nostra millor tradició quan ens proposem parlar de l'escola que preveiem per al futur. En aquest sentit, també hem de buscar la continuïtat que han de tenir els espais de reflexió dels docents. Hem comentat més amunt que els moviments discursius i els moviments reflexius són indissociables. Ara bé, la capacitat de promoure aquests moviments s'apaga quan els claustres són inestables, quan els equips de gestió són febles i quan l'Administració ofega els centres amb tràmits burocràtics. La capacitat de reflexió conjunta, per tant, la veiem relacionada amb equips que puguin consolidar un projecte, amb direccions que sàpiguen portar el pes d'un projecte col·lectiu i, finalment, amb una Administració que promogui de manera decidida espais no de formació, sinó de transformació.

El treball de les escoles d'estiu i dels grups promoguts pels instituts de ciències de l'educació de les universitats poden ser un bon exemple del que acabem d'apuntar. I ho és també el Programa de Millora i Innovació de la Formació de Mestres (MIF), un programa que, amb la voluntat de contribuir a la millora de la formació inicial de mestres, promou la recerca en docència universitària en els graus de mestres i incentiva l'intercanvi d'experiències. En alguns d'aquests projectes s'ha pogut constatar que l'anar i venir dels centres educatius a la universitat i de la universitat als centres educatius és la millor manera de compartir reflexions que, seguint la idea de Bronckart, condueixen de l'*agir formatif* a la formació per a l'*anàlisi de l'agir*, de l'acció formativa a la formació per a l'anàlisi de l'acció.

MESTRES DEL NOSTRE FUTUR,
NASCUTS AL SEGLE XXI

Avui en sabem molt, sobre com s'ensenyà i com s'aprèn. Hem après, i encara estem aprenent, a fer ciència en un camp relativament nou com és el de la didàctica. Però, com hem apuntat en més d'una ocasió, en el nostre àmbit del saber la recerca no es tradueix en una millora substancial i global de l'acció educativa. Per això és imprescindible que ens aturem un moment a reflexionar sobre la formació dels futurs docents, de les generacions que avui entren a la universitat —generacions que van començar a anar a escola quan ja érem al segle XXI— amb voluntat d'exercir de mestres. Ells i elles són el futur. I les nostres escoles, d'una manera o altra, són a les seves mans.

Olga Esteve (2015) apunta amb gran agudesà que en el procés de desenvolupament professional d'un docent hi ha dos tipus de brúixola: la interior i la científica. La primera es construeix a partir de l'experiència personal, com a alumne; la segona és la que indiquen els paràmetres de la recerca. Per això és important que, en la formació inicial, la connexió amb el que succeeix a les aules dels centres educatius sigui sempre un punt de referència, i que ho sigui d'una manera especial en les pràctiques. La formació inicial ha d'incloure *saber ensenyar* i *saber per ensenyar*, i aquest segon remet a qüestions com ara conduir un grup, considerar els aspectes afectius, treballar la manera d'interactuar i de moure's per l'aula, etc. L'alumne que fa pràctiques no hi va per observar, sinó per generar pensament sobre allò que observa. Ricœur (2017), en un dels seus escrits sobre hermenèutica, apunta que la construcció de coneixement sobre un sistema dinàmic no és senzilla de fer. L'observació no és suficient, perquè no explica; i la comprensió sovint és massa empàtica amb la mateixa activitat, és a dir, que entre l'una i l'altra a vegades falta dis-

tància. Per això s'ha de practicar una *suspensió de la comprensió* per tal d'iniciar un procés d'interpretació. En el cas que ens ocupa, això es pot traduir en la creació d'un espai on es pugui interpretar l'activitat un cop aturat el seu fluir natural.

En aquest procés d'interpretació és on entren en joc totes les brúixoles: les dels sabers de referència que s'han adquirit a la universitat, les dels sabers de la mateixa experiència i les dels sabers que provenen del lloc on s'han realitzat les pràctiques (figura 2).

Figura 2. Sabers que entren en joc en un procés d'interpretació.

Els futurs mestres han de fer una mena d'immersió en cada un d'aquests sabers per descobrir de quina manera els han adquirit i la petjada que han deixat en els seus marcs mentals. Això es pot fer a través de diversos recursos: per exemple, una anàlisi de la mateixa trajectòria d'aprenentatge, la creació d'imatges multimodals en els quals apareguin situacions d'aula viscudes i desitjades, amb textos orals o escrits en els quals s'exposin records d'experiències positives relacionades amb alguna situació d'aprenentatge concret (per què m'agrada o no llegir?, com actuava la mestra que sempre he admirat?, com em sentia a l'hora de fer música?, etc.). Prendre consciència de com s'han adquirit determinats sabers ajuda a prendre la distància justa i necessària per interpretar les noves situacions viscudes. No es tracta d'acumular sabers, sinó de contemplar-los de manera assossegada, sense presses ni urgències, buscant coincidències i con-

trastos entre ells, per tal d'articular-los i de tenir-los disponibles a l'hora d'interpretar qualsevol situació nova.

Els formadors d'aquests futurs docents no som una peça qualsevol d'aquest procés. No ens podem limitar a acompanyar-los, sinó que també hem de saber orientar-los, no fos cas que es pensessin que la seva veu és original. Els formadors hem de fer el que diem i dir el que fem. Hem de fer les classes des d'una lògica competencial i de dissenyar processos d'avaluació que estimulin, més que no pas sancionar. I a tot plegat hi hem de posar paraules, per ajudar a construir un discurs sobre què vol dir ensenyar, un discurs que pot ser altra cosa que una reconstrucció d'allò que altres ja han apuntat abans. En un món en què tothom busca receptes, apostem pel valor de les paraules, de les paraules que ja han estat dites i per les que avui ens ajuden a construir un discurs de futur sobre l'educació.

CODA

Allà on l'escola tradicional parla d'aula, avui parlem d'entorn. Allà on l'escola tradicional només veu disciplines, hi veiem metadisciplines. Allà on l'escola tradicional aboca informació, hi volem descobrir processos comunicatius. Allà on l'escola tradicional només es planteja objectius de tipus cognitiu, busquem l'equilibri entre les necessitats del món i les de l'infant. Allà on...

La llista pot continuar i a fe que seria llarga. L'escola que volem per al futur ha de ser agosarada perquè els reptes que planteja la nostra societat així ho exigeixen. No es tracta de reproduir el món que tenim, sinó de transformar-lo. Si mirem enrere, podrem constatar que molts dels grans experts en el camp del pensament han tingut sempre els ulls posats sobre què convé ensenyar i com. Plató mateix mostrava serioses reticències a l'ensenyament de l'escriptura, ja que, segons el seu paper, l'escrit destruiria la memòria. Com sabem, l'ensenyament de

l'escriptura no només no es va aturar, sinó que molts segles més tard va trobar una manera de difondre's. A Europa, Gutenberg va introduir la impremta. I no ens ha d'estranyar que uns anys després de la seva aparició, Montaigne sentenciés que val més un cap ben fet que un cap ben ple; amb tota probabilitat, ell va ser un dels primers a adonar-se que si la informació ja era a l'abast de tots els que podien i volien accedir-hi, el que convenia era saber organitzar aquesta informació; per tant, l'acumulació i la reproducció perdien pes, mentre que en guanyaven la connexió i la construcció de significats. En una obra recent i breu, amb un títol (*Ditona*) i uns continguts ben suggeridors, Michel Serres (2014) constata que avui el subjecte ha canviat perquè les seves neurones «crepiten dins de l'ordinador». L'educació d'aquest subjecte, que pot accedir quan vol i com vol a la informació, ha de posar el focus en la *intel·ligència inventiva*.

Aquest tipus d'intel·ligència és el que convé avui també als nostres centres educatius, des de l'escola bressol fins a la universitat. Volem entendre-la com una intel·ligència que es construeix a partir de processos comunicatius que es mouen en sentit vertical i en sentit horitzontal, és a dir, amb la complicitat dels mateixos centres, de la universitat, de l'Administració i dels centres de formació. Com que defensem una perspectiva relacional, no entenem que gosar construir una escola que reculli el millor de la nostra tradició pedagògica i sàpiga projectar-se cap al futur pugui generar cap mena de rànquing. Més aviat som del parer que per mesurar el que molts anomenen excel·lència ens convindran aparells que captin la qualitat de la comunicació, aparells que obtinguin registres de la capacitat de reflexionar i, finalment, aparells que siguin sensibles a la capacitat que tenen les diverses institucions de generar confiança. Sí, parlem de confiança en l'educació, que és confiança en el futur.

BIBLIOGRAFIA

- BRONCKART, Jean-Paul (2010). *Une introduction aux théories de l'action* (3a ed.). Ginebra: Universitat de Ginebra, Carnets des Sciences de l'Éducation, <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:75061>.
- ESTEVE, O. (2015). «Aprender del aula: aprender a indagar». *Textos de Didáctica de la Lengua y la Literatura*, núm. 68, pàg. 57-66.
- HERNÁNDEZ, F.; HERRAIZ, F. (2019). *Compartir docencia en la universidad. ¿Cómo es que venís juntos a clase?*. Barcelona: Octaedro-ICE-UB.
- LAKOFF, G. (2004). *No pienses en un elefante. Lenguaje y debate político*. Madrid: Complutense.
- LLEDÓ, E. (2018). *Sobre la educación. La necesidad de la literatura y la vigencia de la filosofía*. Barcelona: Taurus.
- PERRENOUD, Ph. (2004). «Adosser la pratique réflexive aux sciences sociales, condition de la professionnalisation». *Éducation Permanente*, núm. 160, pàg. 35-60.
- RICŒUR, P. (2017). *Hermenéutica. Escritos y conferencias 2*. Madrid: Trotta.
- SERRES, M. (2014). *Ditona*. Barcelona: Gedisa.

Model d'escola catalana.
Reptes i amenaces
de l'escola pública catalana

BELÉN TASCÓN

Presidenta de la Federació d'Associacions de Mares i Pares
d'Alumnes de Catalunya (FaPaC)

DE QUÈ PARLEM QUAN PARLEM
DEL MODEL D'ESCOLA CATALANA?

En la definició del model d'escola catalana hi ha consens des dels moviments de renovació pedagògica, l'Administració pública, entitats i agents socials, d'associar certs adjectius per dotar de contingut un model pedagògic caracteritzat per ser democràtic, inclusiu, laic i respectuós amb la diversitat i la societat actuals. Aquesta identificació recau en gran manera en el model lingüístic defensat, que el diferencia d'altres models que han fet una aposta diferent en el terreny lingüístic.

L'origen de la diferència ens apropa a la manera d'entendre els efectes de la llengua en un entorn segregador. Prové del llegat deixat als anys vuitanta per les famílies migrades, de classe treballadora i castellanoparlants de Santa Coloma de Gramenet, que van intuir que la millor manera de crear una societat cohesionada era eliminant les segregacions d'origen. Es va percebre que la llengua podia generar discriminacions, i davant de la possibilitat que s'institucionalitzés una realitat lingüísticament segregadora, amb escoles en català per a catalanoparlants i escoles en castellà per a castellanoparlants, sorgí el que s'ha conegut com a model d'immersió lingüística,

que, partint d'un ampli consens polític, va fer del català la llengua vehicular d'aprenentatge de tot l'alumnat. La lluita contra la segregació lingüística que sobrevolava el cinturó barceloní va ser en aquell moment la clau per entendre que la convivència s'ha de basar en la cohesió social. Així, doncs, les escoles van ajudar a generar una societat plural, diversa i amb sòlids principis de convivència.

Posteriorment, la Llei de normalització lingüística del 1983 va establir les bases per a la generalització de l'ensenyament del català i en català i es va començar a blindar a la vegada el model d'immersió lingüística. Aquesta Llei evita la separació de l'alumnat en grups segons la seva llengua familiar i a la vegada garanteix que tot l'alumnat, sigui quina sigui la seva llengua habitual en iniciar l'ensenyament, pugui utilitzar correctament les dues llengües oficials al final de l'educació obligatòria. El model ha estat avalat internacionalment i es percep com un model d'èxit.

Més endavant, el model lingüístic de l'escola catalana va ser ratificat per l'Estatut d'autonomia de Catalunya (EAC) del 2006 i per la Llei d'educació de Catalunya del 2009. Aquestes normes estableixen el català com a llengua vehicular d'aprenentatge, cosa que garanteix el coneixement general de la llengua, la cohesió social i la igualtat d'oportunitats, i alhora ha evitat segregar l'alumnat en dues comunitats lingüístiques.

L'escola catalana, hereva d'aquesta tradició, ha fet un gran esforç en la darrera dècada per acollir infants i joves vinguts de diferents cultures del món. Així, doncs, estem caracteritzant el model d'escola catalana a partir del model lingüístic, inicialment cohesionador. ¿Però podem dir que el model d'escola catalana, més enllà del model lingüístic, és un model democràtic, inclusiu, laic, que no produeix segregacions? Mirant la realitat de les nostres escoles, difícilment podem respondre afirmativament a aquesta pregunta.

INFRAFINANÇAMENT DE L'ESCOLA CATALANA
I RETALLADES PRESSUPOSTÀRIES

Per analitzar la realitat del model d'escola catalana començarem per aportar informació sobre el seu ecosistema. En quines condicions està? El sistema educatiu disposa de recursos suficients per dur a terme les funcions que li han estat encomanades?

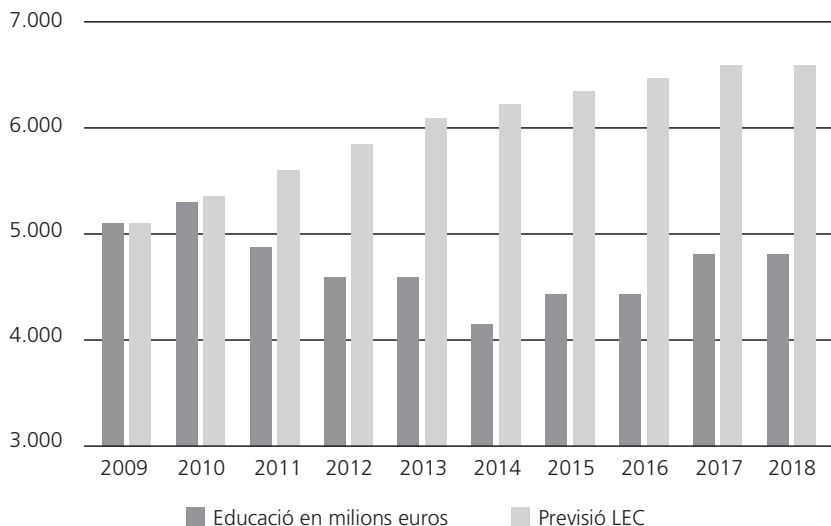
Respondrem a aquestes preguntes a partir de les dades recollides en els pressupostos de la Generalitat de Catalunya en els darrers anys pel que fa a la inversió en educació i veurem també que aquesta respon a la ideologia que hi ha al darrere dels nostres governants.

L'any 2009, el Parlament català va aprovar la Llei d'educació de Catalunya (LEC). La disposició final segona de la LEC recull el compromís que el Govern incrementarà progressivament els recursos econòmics destinats al sistema educatiu per tal de situar en vuit anys la despesa educativa pels volts, com a mínim, del 6% del producte interior brut (PIB). La Llei anava acompanyada d'una memòria econòmica que recollia una projecció de la inversió derivada del desplegament de la normativa. En quatre anys, els pressuposts educatius s'incrementarien en mil milions d'euros respecte al pressupost del 2009, i en vuit anys l'increment seria de mil cinc-cents milions d'euros.

Què és el que ha passat? En el quadre 1 es pot veure l'evolució del pressupost del Departament d'Educació des de l'any 2009 i la projecció d'increment que havia previst la LEC.

A partir de l'exercici del 2011, però sobretot en el del 2012, el pressupost del Departament d'Educació es redueix, ja que apareixen les retallades en educació que afecten tots els nivells educatius.

El 2010, el pressupost era de 5.318 milions d'euros. L'any 2014 es va reduir fins a 4.157 milions, és a dir, un 22%. Tot i que en els dos últims exercicis pressupostaris s'han incrementat els recursos, el pressupost del 2018 és encara quasi un 10% inferior al del 2010.

Gràfic 1. Evolució del pressupost en educació de la Generalitat de Catalunya (2009-2018).

Font: elaboració pròpia a partir de *Pressupostos de la Generalitat de Catalunya*, estat d'ingressos i despeses (2009-2018).

El pressupost de la Generalitat per al 2018 (igual que per al 2019, ja que el pressupost del 2017 està prorrogat) és de 4.821 milions d'euros, molt inferior al 6%¹ del PIB d'inversió en educació que preveia la LEC.

SISTEMA EDUCATIU SEGREGADOR

L'origen de les discriminacions es pot trobar en les creences que té una societat respecte del que es valora més i del que es valora menys.

¹ El 6% del PIB l'any 2017 correspon a 14.079 milions d'euros, molt lluny dels 4.821 milions d'euros pressupostats.

Aquestes discriminacions es tradueixen en lleis, institucions, actituds i prejudicis que tenen arrels molt profundes en la història (patriarcat, colonialisme, etc.). A la vegada, en cada persona interaccionen diferents eixos que li atorguen privilegis o li generen discriminacions: classe, capacitat, gènere, origen, ètnia, etc.

Parlem, així, de segregació: per raó de llengua, basada en el poder adquisitiu de les famílies, basada en les capacitats, en eixos culturals com la religió, per raó de gènere, etc.

El model d'immersió lingüística no discrimina ningú per la seva llengua i evita la segregació per aquest motiu. Per garantir-ho, ja hem comentat que tant l'EAC com la LEC estableixen que el català és la llengua vehicular i d'aprenentatge del sistema educatiu. A més, prohibeix que els alumnes siguin separats en centres o en grups classe diferents per raó de la seva llengua habitual. També el projecte lingüístic de centre recollit en la LEC estableix que aquest ha de considerar el tractament del català com a llengua vehicular i d'aprenentatge.

L'informe de la Sindicatura de Greuges del 2016² estableix que les dades estadístiques de distribució de l'alumnat estranger corroboren que, en termes agregats per al conjunt de Catalunya, no hi ha hagut en la darrera dècada una millora significativa en els nivells de segregació escolar del sistema i que existeix un gran desequilibri entre centres públics i concertats, amb una escolarització tres vegades superior de l'alumnat estranger en el sector públic i amb mancances de corresponsabilitat en l'escolarització de l'alumnat socialment desafavorit per part del sector concertat.

En aquest punt ens preguntem: ¿per què és inadmissible la segregació per raó de llengua i no ho és la segregació per raó de gènere, de renda econòmica o de creença religiosa?

² *La segregació escolar a Catalunya (I): la gestió del procés d'admissió d'alumnat*. Barcelona: Síndic de Greuges, juny 2016.

Paral·lelament, la inclusió en el sistema educatiu d'empreses i fundacions educatives de titularitat privada però sostingudes amb fons públics que generen com a efectes col·laterals les segregacions per raó socioeconòmica, de gènere o de religió, també està blindada per llei.

És a dir, el nostre ordenament jurídic blindava la inclusió lingüística i blindava les segregacions basades en el poder adquisitiu de les famílies, la religió o el gènere. La primera segregació no s'ha produït; les segones, sí.

«Dret» d'elecció de centre

Però l'element que ha permès la no-segregació per raó de llengua i que sí que permet les altres segregacions és el mal anomenat dret d'elecció de centre.

El «dret» d'elecció de centre no és considerat com a tal en la Constitució espanyola (CE), deriva d'un apartat de la mateixa CE on es regula el dret a l'educació i on s'estableix que les famílies tenen dret a escollir l'educació religiosa i moral de les seves filles i fills. D'aquest apartat no podem deduir que les famílies tinguin dret a escollir els centres educatius en què estudiïn els seus fills. Quan el legislador va establir el «dret» d'elecció, no estava pensant en el dret a escollir una escola en concret ni a subvencionar amb fons públics determinats centres. Es referia que totes les escoles finançades per l'Estat han de respectar la formació religiosa de cadascú i també la formació no religiosa que implica les persones atees. Aquest «dret» d'elecció l'hem de posar en relació amb el dret a l'educació. Ambdós són drets fonamentals i, en cas que entrin en col·lisió, la teoria jurídica ens remet a la ponderació dels dos drets prenent com a base el principi d'igualtat: dret d'elecció *versus* dret a l'educació, universal, gratuïta, igual per a totes les persones. En aquest enfrontament de drets fonamentals, el dret col·lectiu, el dret a l'educació, preval.

En el mateix informe de la Sindicatura de Greuges citat anteriorment es recull que «la llibertat d'elecció de centre no és un dret il·limitat ni té caràcter absolut perquè la seva aplicació incondicionada reproduïx la segregació escolar i el mateix ordenament jurídic el condiciona a l'escolarització equilibrada de l'alumnat».

Hem aconseguit la cohesió social i la formació d'una única comunitat lingüística precisament perquè no hem aplicat el «principi d'elecció», però patim la resta de segregacions perquè sí que l'hem aplicat.

La doble xarxa i els concerts educatius

Va ser també en la dècada dels anys vuitanta quan es van acceptar els concerts educatius com a mesura transitòria per donar cobertura a l'escolarització universal, atès que la xarxa d'escoles públiques no cobria tota la demanda. Era una mesura temporal, però s'ha anat naturalitzant i institucionalitzant.

L'educació concertada inclou l'educació impartida en centres privats que, mitjançant concerts econòmics, reben finançament públic per tal d'adequar el seu funcionament al dels centres públics. L'Administració realitza una transferència corrent a centres de titularitat privada, traspàs que inclou dues partides: la nòmina delegada, que es paga cada mes directament al professorat dels centres privats, i una altra partida per a despeses de funcionament i altres. A part, els centres privats concertats també poden rebre altres subvencions.

El concepte de doble xarxa sorgeix perquè l'escola pública i la privada concertada no operen de manera equivalent. Mentre que l'escola pública acapara més del 80% de l'alumnat amb necessitats educatives específiques, o bé per raó de capacitat, per raons socioeconòmiques o perquè es tracta d'alumnat nouvingut, les escoles privades sostingudes amb fons públics poden escollir l'alumnat i reben subvencions addicionals si escolaritzen alumnes amb necessitats educatives específiques.

Per altra banda, l'existència de la doble xarxa ha consolidat i institucionalitzat, *de facto*, el principi de llibertat d'elecció, cosa que ha donat entrada a la lògica de mercat. El dret a l'educació es transforma en un bé de mercat, la ciutadania es transforma en persones consumidores i les relacions s'estableixen entre oferents i demandants. Quina escola vull per als meus fills i filles? Els oferents fan campanyes de màrqueting per captar demanda, les persones consumidores busquen l'escola que més els convenç segons el seu utilitarisme i la seva capacitat de cerca. Buscar l'escola més adient als nostres desitjos depèn de variables com la disponibilitat de temps per fer una cerca acurada, el capital cultural i social de la família, la renda disponible, etc. L'equitat en el sistema educatiu i el principi d'igualtat d'oportunitats desapareixen.

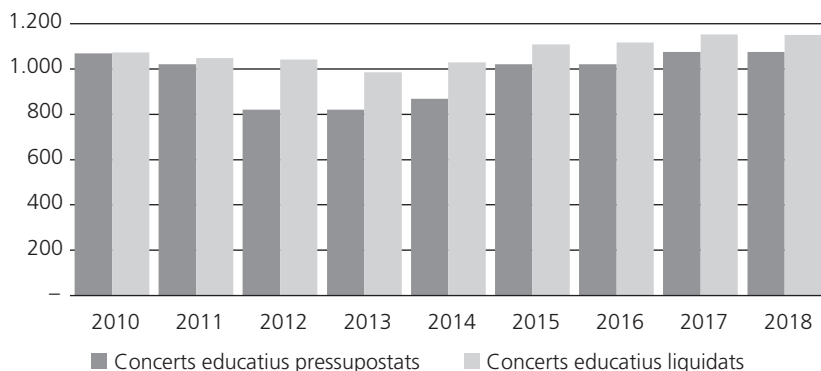
Pel que fa al finançament, l'estudi dels pressupostos de la Generalitat ens informa que mentre que la despesa per alumne en l'escola pública s'ha reduït un 20,3% des del curs 2010-2011 fins a l'actualitat, la despesa en concerts educatius és l'única partida que en aquest període de temps s'ha vist incrementada.

En el gràfic 2 s'observa l'evolució de la partida pressupostària relativa al finançament del Govern de la Generalitat en matèria de concerts educatius. Com succeeix també en el pressupost d'educació, aquesta partida es redueix a partir de l'exercici 2011, però ho fa sobretot en el 2012. Però, a diferència de la resta de partides pressupostàries, a partir del 2014 aquestes assignacions es recuperen i el 2017 el pressupost públic destinat als centres privats concertats és de 1.075,5 milions d'euros, xifra que supera el valor del 2010.

Si analitzem el pressupost liquidat i executat en el període considerat, constatem que, per la via de modificacions pressupostàries, el pressupost executat s'ha incrementat en 914,4 milions d'euros, un increment del 10,3% de la quantitat pressupostada. A la vista dels resultats podem afirmar que les retallades pressupostàries en «concerts educatius» s'han vist compensades per les modificacions pressupostàries realitzades pel Govern de la Generalitat.

Gràfic 2. Evolució de la partida «Concerts educatius», 2010-2018.
Font: elaboració pròpia a partir de *Pressupostos de la Generalitat de Catalunya*, estat d'ingressos i despeses (2009-2018).

Gràfic 3. Pressupost executat i liquidat de la partida «Concerts educatius», 2010-2018.

Font: elaboració pròpia a partir de *Pressupostos de la Generalitat de Catalunya*, estat d'ingressos i despeses (2009-2018).

Aquesta constatació ens duu a afirmar que la prioritat dels nostres governants ha estat assegurar el funcionament dels centres privats concertats, protegint-los i fent inclús modificacions pressupostà-

ries, que no estan subjectes al control parlamentari, per afavorir-los. La caiguda del pressupost per a beques i ajuts a l'estudi, del pressupost destinat a l'educació de zero a tres anys, de les assignacions per al funcionament dels centres o per a la construcció d'equipaments educatius, no fa més que incrementar la bretxa entre l'alumnat amb una composició social més desafavorida i l'alumnat procedent de famílies amb més capital econòmic i cultural, que tradicionalment van a l'escola concertada. Les aportacions econòmiques realitzades per les famílies en resposta a la reducció del pressupost en educació (copagaments) també és una nova font de segregació, alhora que es configura una *triple xarxa* dins del sistema que marca la tendència cap a tres diferents tipus de centres: l'escola privada finançada amb pressupost públic, els centres educatius públics en què les famílies aporten recursos econòmics via copagaments sovint *innovadors o avançats*, i els centres públics en els quals les famílies no poden fer aquestes aportacions i que, si no hi ha un canvi de tendència en els pressupostos, potenciaran l'aparició d'una escola pública de caràcter assistencial.

PRIVATITZACIÓ DEL SISTEMA EDUCATIU CATALÀ

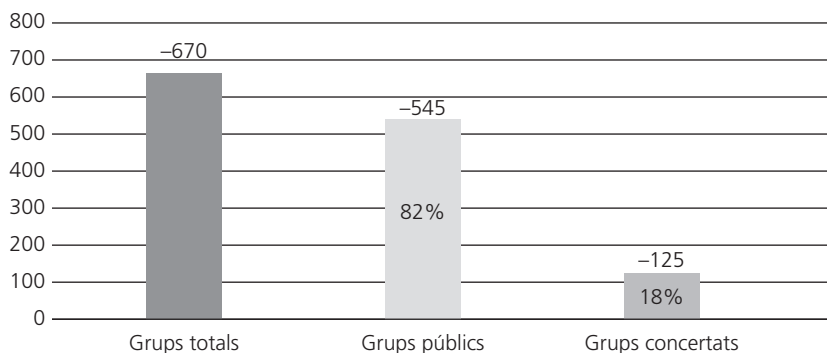
Tant la LEC com la Llei orgànica 8/2013, de 9 de desembre, per a la millora de la qualitat educativa (LOMCE), són lleis de tall neoliberal. Ho podem veure en la regulació de diferents conceptes, entre d'altres: la limitació de la participació de la comunitat educativa en les decisions en els centres educatius (el consell escolar com a mer espai d'informació); la introducció de proves externes amb l'objectiu d'aconseguir la competència entre les escoles; el decret de direccions i el decret de plantilles, que introdueixen el model gerencial de l'empresa privada en els centres educatius, cosa que redueix el funcionament democràtic de l'escola a un principi d'intencions i deixa els claustres

sense veu; la reducció en el currículum de les matèries que desenvolupen el pensament crític de l'alumnat, com ara la filosofia o la literatura; la igualació de l'escola de titularitat pública i la de titularitat privada finançada amb fons públics creant el servei educatiu de Catalunya o «obligant» les entitats locals a cedir sòl per a la construcció d'escoles privades concertades i possibilitant l'increment del nombre de concerts si hi ha *demanda social*.

Els principis recollits en les lleis educatives, junt amb la reducció pressupostària dels governs en l'àmbit educatiu, aconsegueixen crear les condicions idònies per introduir el control de currículum, la mercantilització i la privatització del sistema educatiu. A poc a poc, però sense pausa. Vegem-ne alguns exemples.

Evolució dels tancaments de grups de P3

En el gràfic 4 es detalla el nombre de grups de P3 tancats en el període 2011-2019.

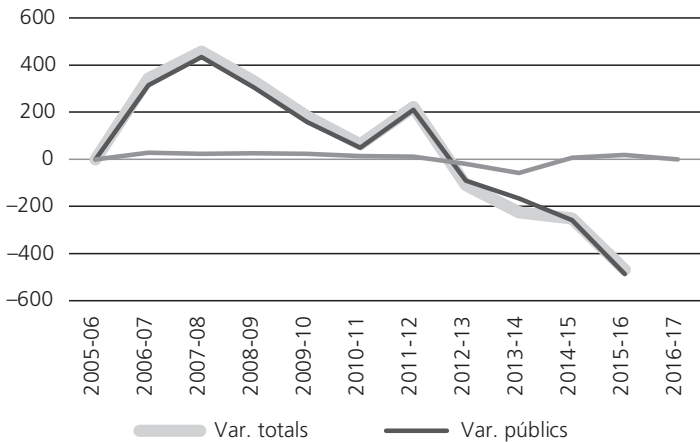
Gràfic 4. Tancaments de grups de P3, en percentatge i en valor absolut, 2011-2019.

Font: FaPaC, nota de premsa durant la campanya de preinscripció de l'any 2019
(www.fapac.cat).

El gràfic 4 mostra que en el període 2011-2019, el 82% de tots els tancaments de grups de P3 ha recaigut en l'escola pública i només el 18% ho fa fet en grups de l'escola privada concertada.

L'escola privada concertada, lluny de tenir caràcter subsidiari, com les normes educatives estableixen, es configura com la xarxa que s'ha de protegir: el Govern de la Generalitat inverteix el mandat legal i tanca grups d'escola pública però manté els grups de l'escola concertada.

El gràfic 5 mostra que l'escola concertada es manté al llarg dels anys força constant i que la seva evolució és independent de la demografia. En canvi, l'escola pública recull clarament les variacions, amb una forta tendència a la baixa respecte als grups de la concertada.

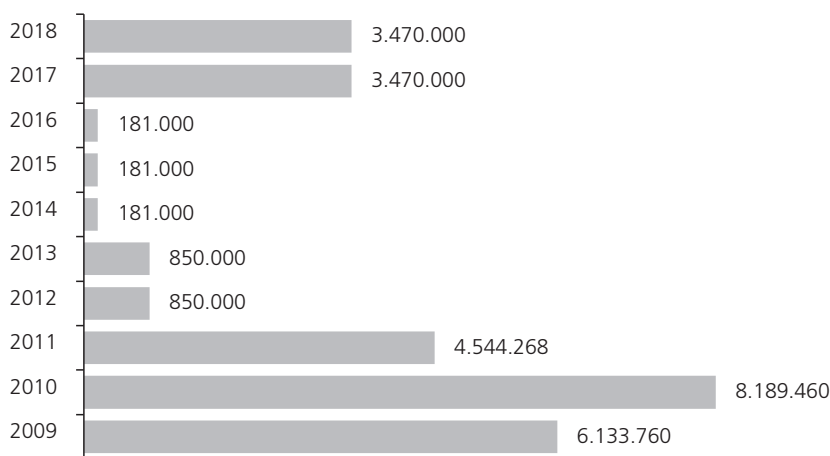
Gràfic 5. Evolució de les variacions en el segon cicle d'educació infantil, 2005-2017.

Font: FaPaC, nota de premsa durant la campanya de preinscripció de l'any 2018 (www.fapac.cat).

Les dades analitzades corroboren la intencionalitat del Departament d'Educació de garantir el manteniment de les escoles privades concertades per davant de l'escola pública. Un gran pas per a la privatització exògena del sistema educatiu.

*Formació del personal docent i privatització
de la innovació educativa*

Estudiem ara l'evolució de la despesa «Formació del personal docent». Aquesta partida ha sofert considerablement els efectes de les retallades pressupostàries. El 2010, l'assignació destinada a la formació del personal docent va ser de 8.189.460 euros; els anys 2015 i 2016 aquesta quantitat s'havia reduït fins als 181.000 euros, una reducció del 98%. En el pressupost del 2017 la partida es recupera fins als 3.470.000 euros, de manera que es manté encara un descens del 58% respecte a l'any 2010.

Gràfic 6. Formació del personal docent.

Font: elaboració pròpia a partir de *Pressupostos de la Generalitat de Catalunya*, estat d'ingressos i despeses (2009-2018).

A més de la reducció de la despesa, també s'observa en el pressupost que l'any 2017 s'executen 2.703.000 euros i l'any 2018, 2.531.295 euros, de manera que es deixa d'executar cada any gairebé un milió d'euros de la quantitat pressupostada.

Sobre els efectes de la reducció d'aquesta assignació pressupostària, el 2013 l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE)³ recomanava als governs invertir els recursos públics destinats a educació de manera més eficient i destacava que calia evitar reduir la partida de formació del personal docent, ja que les assignacions per a la formació —tant la inicial com la continuada— són beneficioses per al rendiment dels sistemes educatius.

Paral·lelament a la desinversió en la formació del personal docent, l'any 2016 neix el projecte privat Escola Nova 21 amb l'objectiu d'introduir la innovació educativa en els centres dels serveis educatius de Catalunya, que inclouen, com hem dit, els centres de titularitat pública i els de titularitat privada sostinguts amb fons públics.

La iniciativa la promouen el Centre Unesco de Catalunya, la Fundació Jaume Bofill, la Universitat Oberta de Catalunya i EduCaixa per «aconseguir una onada de canvi que transformi el sistema educatiu català cap a un model centrat en l'aprenentatge significatiu i en el desenvolupament de competències. Es tracta d'un programa que pretén acompanyar aquells centres educatius que tenen voluntat de repensar i transformar el seu model educatiu cap a un model que respongui millor a les necessitats educatives actuals».⁴

Posteriorment, el 19 de desembre de 2018, el Departament d'Educació anuncia que s'incorporarà Escola Nova 21 a les xarxes de millora del Departament amb l'objectiu d'impulsar la innovació i la millora educativa per respondre a les necessitats educatives de tot l'alumnat. La mateixa nota de premsa⁵ diu que a partir de les xarxes locals d'Escola Nova 21 es traspasarà el coneixement sobre el procediment de canvi al personal del Departament d'Educació. D'aques-

3 OECD, *Education Indicators Focus*, 2013.

4 www.fbofill.cat/escola-nova-alianca-un-sistema-educatiu-avancat.

5 <https://govern.cat/salaprensa/notes-premsa/318393/departament-educacio-entitats-municipalistes-promouran-xarxes-actualitzacio-educativa>.

ta manera, la innovació educativa als centres educatius de titularitat pública de Catalunya es privatitza i passa a ser liderada per entitats privades. Vegem com es reproduceix la mateixa seqüència. El 2016, la partida pressupostària de «formació al personal docent» va ser de 181.000 euros, un 98% menys que el 2010. Mentre que al personal docent se li retalla la formació, unes entitats privades creen un programa d'innovació pedagògica (privat) per portar la innovació a les escoles públiques i dotar els i les docents de capacitat per dur a terme el canvi de model. Les retallades pressupostàries signifiquen la manca de recursos públics per desenvolupar la funció encomanada i a continuació el Govern externalitza el servei, que es prestarà des d'entitats privades.

Ni els programes polítics dels partits que concorren a les eleccions, ni el discurs d'investidura del president del govern de la Generalitat, ni el Pla de govern, ens aporten tanta informació veraç sobre l'acció real del govern com la Llei de pressupostos. S'ha volgut aportar una anàlisi de la informació recollida en els pressupostos de la Generalitat de Catalunya en els darrers anys pel que fa a la inversió en educació i constatar com aquesta respon a la ideologia que hi ha al darrere dels nostres governants. El model d'escola catalana és en aquests moments un model que es caracteritza també, com hem vist, per la desinversió i la privatització, i que ha generat, com a efecte col·lateral, la segregació en el sistema educatiu.

SISENA SESSIÓ

LA POLÍTICA:
L'ESPAI DE RESOLUCIÓ DE CONFLICTES

Buscant la sortida de l'atzucac.
La política: l'espai de resolució de conflictes

JOSEP M. VALLÈS

Universitat Autònoma de Barcelona

El títol d'aquesta intervenció del cicle «Debats UB: Catalunya i Espanya» m'ha estat adjudicat pels organitzadors i l'he acceptat sense objecció. Però, abans d'entrar en l'anàlisi del tema, em sembla necessari fer algunes precisions sobre el títol. Seguiré després amb un intent de caracteritzar el conflicte territorial nacional que és objecte d'aquest cicle de conferències. Continuaré amb l'exposició i l'anàlisi de les possibles solucions o regulacions que s'han intentat sense èxit per donar-hi una resposta viable. I acabaré apuntant com hauria de ser l'itinerari que podria conduir a partir d'ara a una regulació política efectiva del contenciós que ha provocat la crisi que vivim.¹

POLÍTICA, RESOLUCIÓ I REGULACIÓ

El terme *resolució* del títol assignat evoca la pretensió de donar una resposta definitiva i per sempre més a una situació conflictiva o

¹ Aquesta intervenció va tenir lloc el dia 17 de gener de 2019. No he cregut necessari modificar el text de la transcripció després dels esdeveniments produïts amb posterioritat a aquella data perquè considero que les conclusions de la meva presentació segueixen essent vàlides en línies generals.

d'enfrontament que pateix en un moment determinat una societat concreta. *Resolució* em sembla un terme enganyós, perquè aquesta pretensió de solució definitiva és excessivament ambiciosa. La funció de la política és més modesta i per això mateix prefereixo associar-la al concepte de *regulació* o al de *gestió*. Ordinàriament i a mitjà termini, la política s'aplica per regular o controlar les tensions experimentades en una comunitat i prevenir que la radicalització d'aquelles tensions posi en risc la pervivència de la mateixa comunitat. És aquesta funció preventiva la que caracteritza i justifica l'existència de la política. És una funció que serà exercida —segons els casos i els moments— amb la utilització d'instruments diferents. De vegades serà la invocació del valor positiu de l'interès general i dels valors de solidaritat i justícia que superen l'interès d'una facció. Altres vegades serà l'aplicació d'eines de coacció o de violència per imposar la preferència d'un sector sobre un altre. Més sovint serà la combinació d'ambdós elements: per una part, mobilització solidària buscant l'interès comú, i per una altra, pressió i coacció per forçar una resposta favorable a les posicions pròpies. És aquesta combinació la que caracteritza l'acció reguladora de la política.

Per això mateix, hem d'acostar-nos a la política amb una doble convicció que expressaré en dues afirmacions. La primera: la política és indispensable en societats com les nostres, on abunden els conflictes. La segona: la política té capacitat per regular aquests conflictes, però no per eliminar-los del tot. Les nostres societats són cada cop més plurals i complexes perquè hi augmenten les diferències i les desigualtats. Com més diversitat, més probabilitat de discrepància, tensió i conflicte entre interessos, sentiments i aspiracions. Per això mateix, és indispensable donar un paper central a la política com a reguladora de les tensions provocades per aquelles diferències i evitar que la seva intensitat posi en risc la continuïtat de la mateixa comunitat. La política, en certa manera, actua —o hauria d'actuar— com

a vàlvula reguladora de la tensió social, econòmica, religiosa o de qualsevol altra mena.

Assumeixo, a més, que estem tractant de política democràtica. És a dir, de la política que, sense renunciar del tot a l'ús de la coacció, intenta reduir-la al màxim i basar la seva intervenció en la producció d'acords voluntaris entre les parts oposades. En altres paraules, estimular la transacció entre discrepants és la clau de la regulació dels conflictes en els sistemes democràtics. Procurar teixir compromisos que impliquin el major nombre d'actors. Es tracta, en realitat, de basar la convivència en compromisos dinàmics que el màxim nombre de membres de la comunitat estan disposats a assumir. Per això, cal tenir presents les possibilitats i les limitacions de la política davant dels conflictes socials. Se li pot demanar que els reguli durant un cert temps i que els vagi actualitzant. Però no se li pot exigir que trobi «solucions» plenament satisfactòries per a totes les parts, ni que aquestes «solucions» tinguin assegurada una vigència il·limitada.

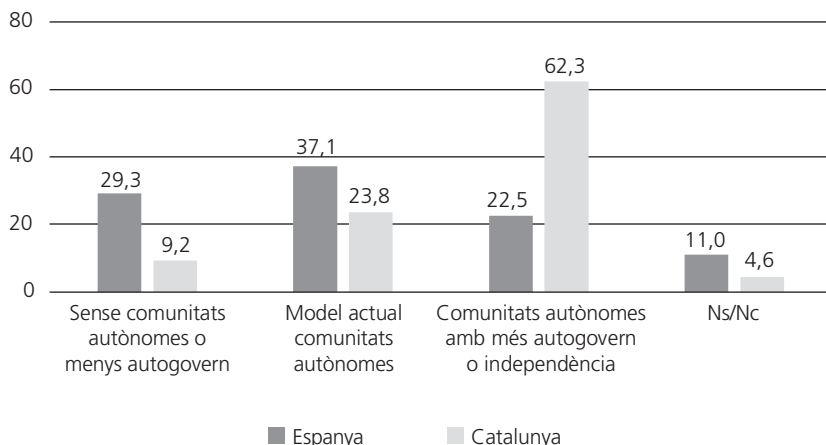
CATALUNYA-ESPANYA:

LA COMPLEXITAT D'UN CONFLICTE

Cal tenir presents, doncs, aquestes consideracions prèvies quan examinem què pot fer la política davant del conflicte territorial nacional que afecta Catalunya i Espanya. Es tracta d'un conflicte complex. I val la pena recordar-ho i tenir-ho present perquè massa sovint tendim a simplificar-ne els orígens, les motivacions i les dimensions. No és el lloc per explicitar-les totes.

Però sí que cal recordar el doble nivell o doble àmbit en què es manifesten les discrepàncies sobre quina ha de ser la relació politicoinstitucional entre Catalunya i Espanya.

- Hi ha discrepància entre la majoria de l'opinió pública a Catalunya i la majoria de l'opinió pública a Espanya (gràfic 1). A Catalunya, la majoria de l'opinió reclama més descentralització del poder polític i, per tant, més autogovern del que actualment té a escala territorial. Aquesta demanda inclou l'aspiració a la independència, una vinculació federal amb l'Estat o una ampliació del règim actual. A Espanya, per contra, la majoria de l'opinió s'inclina per mantenir el mateix grau de descentralització de l'actualitat o, fins i tot, per disminuir-lo. Aquesta discrepància entre tendències d'opinió és persistent en el temps i explica la tensió o conflicte que estem vivint.

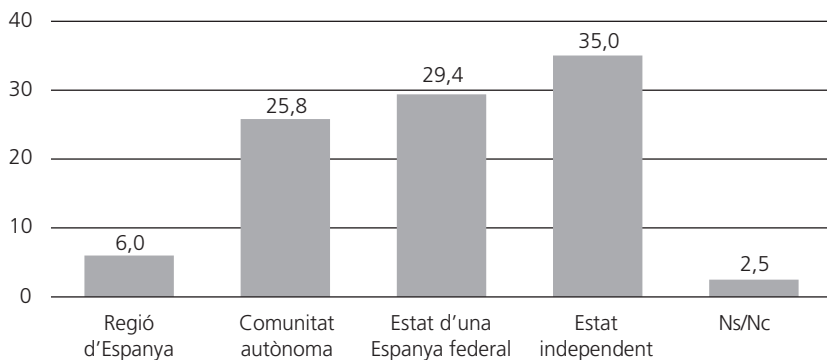

Gràfic 1. Preferència comparada sobre el model territorial (2018).

Font: Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS).

- Però també hi ha discrepància a l'interior de Catalunya sobre la relació preferida amb Espanya. Es poden distingir tres col·lectius: els partidaris de trencar la relació, els partidaris de modificar-la sense trencar-la i els partidaris de mantenir-la sense canvis. I aquests tres col·lectius no poden ser integrats en les dues preteses meitats que alguns defineixen superficialment

a l'efecte dialèctic com «una Catalunya dividida al cinquanta per cent». Són, en realitat, tres col·lectius de dimensions diferents, però equiparables i de prou entitat. Cadascun d'ells pot pressionar en favor de la seva opció i pot generar també tensions internes a Catalunya que no haurien de ser ignorades o menystingudes (gràfic 2).²

Gràfic 2. Preferència d'opinió a Catalunya sobre la relació amb Espanya (2019).
Font: Centre d'Estudis d'Opinió (CEO).

Aquest doble nivell o doble escenari incrementa la complexitat de la qüestió que la política intenta regular sense gaire èxit des de fa temps. La intensificació del conflicte s'ha produït per una acumulació de factors. Alguns tenen dimensió global: la gran crisi del 2008, l'erosió continuada dels estats en el procés de globalització econòmica i cultural, o, per reacció, la reactivació defensiva dels nacionalismes, grans i petits. Altres factors responen a desajustos del sistema institucional espanyol, com ara un disseny inadequat de la coordinació interterritorial i els desequilibris en el finançament

² Els gràfics utilitzen les dades més actualitzades provinents de tres fonts diferents: les enquestes periòdiques del CIS, les del CEO i les de l'ICPS. Amb lleugeres diferències, solen marcar les mateixes tendències en els seus resultats.

autonòmic. Un tercer grup de factors deriven de les estratègies oportunistes i interessades de dirigents i partits polítics i de mitjans de comunicació, disposats a manipular el conflicte en benefici propi. Finalment, hi ha fets i episodis que impacten sobre l'estat de l'opinió i marquen el curs dels fets posteriors: per exemple, el referèndum andalús del 1980 o la Sentència del Tribunal Constitucional sobre l'Estatut del 2006.³

Cap d'aquests factors pot ser ignorat i tots han influït en l'agreujament del conflicte, sense que sigui possible imputar a un sol factor la conflictivitat del fenomen i la seva conversió en un problema de difícil tractament. Per això em sembla equivocacat, per exemple, que alguns analistes acadèmics o mediàtics hagin volgut atribuir l'origen de la crisi a la responsabilitat dels dirigents polítics —catalans i/o espanyols— en buscar la seva utilitat electoral. D'altres s'han fixat en l'actuació del Tribunal Constitucional. És cert que podem atribuir a aquests actors una influència significativa en algun moment del conflicte, però és una explicació simplista atribuir a un sol factor la gènesi i l'evolució d'un fenomen d'origen multifactorial i que s'insereix en el conjunt de crisis que estan afectant els sistemes polítics europeus i de l'Amèrica del Nord.

Una qüestió d'aquesta naturalesa obliga la política, per tant, a generar respostes complicades i a descartar «solucions» falsament senzilles, com podrien ser el manteniment de l'*statu quo* o la separació unilateral de Catalunya. Des del meu punt de vista, ni l'una ni l'altra són en realitat «solucions» practicables en les circumstàncies actuals.

3 En un altre text he fet una aproximació a l'origen multifactorial del problema territorial entre Espanya i Catalunya i a la seva inserció en una crisi més general de les democràcies liberals: J. M. VALLÈS (2018), «¿Cómo se ha llegado hasta aquí?», *La Maleta de Portbou*, núm. 27, pàg. 40-46.

- El manteniment de l'*statu quo* només és possible per la via d'una manipulació forçada dels recursos legals, judicials o policials de què disposa l'Estat. Ja s'ha intentat i se n'han comprovat els efectes negatius, amb un increment de la radicalitat del conflicte i una expansió dels costos socials, sentimentals i econòmics que ha generat. És una solució aparentment senzilla: l'aplicació de la llei o de la Constitució, interpretades d'una manera determinada. Però és una sortida clarament il·lusòria, perquè ni la llei ni la Constitució per elles mateixes tenen capacitats màgiques per modificar una realitat social que ha evolucionat més enllà del que la llei havia previst quan fou formulada.
- La separació unilateral és també una alternativa clara i aparentment senzilla. Però implica la ruptura sobtada d'un feix molt dens de relacions polítiques, socials, econòmiques i simbòliques que —amb més o menys tensions— han persistit durant segles. Fer efectiva aquesta ruptura seria una operació d'alta dificultat i hauria de fonamentar-se, almenys, en tres factors: una àmplia majoria social a Catalunya que hi donés suport, una complicitat internacional que la protegís i, finalment, una capacitat de coerció superior a la dels seus adversaris. Cap dels tres factors no ha estat disponible fins ara. No és sorprenent, per això, que la separació unilateral s'hagi revelat també com una falsa «solució», tal com s'ha fet visible després de l'intent més o menys decidit de la tardor del 2017.

Han fracassat, per tant, les dues solucions senzilles —fonamentalisme constitucional i independentisme exprés—, que poden ser igualment adjectivades de màgiques per l'esperança dels seus defensors respectius en una efectivitat fora del que és normal i capaç de superar totes les resistències de la realitat.

EXPLORANT LES PISTES DE SORTIDA

Després d'aquestes experiències políticament fallides i socialment tan costoses, el repte de la democràcia és donar una resposta a la complexitat del problema. Aquesta resposta tindrà un contingut tan complicat com el mateix problema i requerirà un procés d'elaboració lenta. No m'ocuparé aquí del contingut de les possibles sortides. Sobre el paper, conflictes territorials d'aquesta mena s'han regulat amb fórmules politicoconstitucionals diverses. Les probabilitats d'aplicar-les a la nostra situació depenen de condicions polítiques i culturals que s'imposen sobre la perfecció tecnicojurídica de l'elaboració acadèmica i que sovint no són tingudes en compte quan es fa una aproximació estrictament jurídica a la qüestió. En un altre lloc he fet un examen d'aquestes fórmules ideals i de les probabilitats que siguin aplicades al nostre cas.⁴

Em centraré aquí en el que considero que són les condicions de possibilitat per arribar a una fórmula de tractament de la qüestió suficientment efectiva per recuperar un cert grau d'estabilitat en les relacions recíproques i per garantir-ne una continuïtat raonable. De manera molt general, podem distingir en primer lloc dues condicions generals que orienten qualsevol intent de trobar una sortida a un conflicte en l'àmbit de la política democràtica. En segon lloc, existeixen condicions específiques pel que fa al conflicte territorial concret que examinem aquí.

Les condicions generals són les següents:

- La política democràtica requereix el reconeixement de l'altra part com a interlocutor tan legítim com un mateix, tot i la cons-

4 Vegeu J. M. VALLÈS (2019). «¿Dónde está la salida del laberinto?», *La Maleta de Portbou*, núm. 34, pàg. 74-80.

ciència de les discrepàncies profundes que existeixen entre les parts. La dialèctica democràtica parteix precisament de l'existència d'aquestes discrepàncies. És un viatge compartit amb qui no resulta un company de viatge còmode. No es busca l'acord amb qui ja es coincideix de partida, sinó amb aquell de qui es discrepa. I sovint profundament.

- La política democràtica s'orienta a la negociació, no a la imposició. És la via de la transacció, del compromís, del possibilisme. Exclou el tot o res, el blanc o negre, el sí o sí. Exigeix el càlcul realista de la situació i dels recursos de cadascuna de les parts, sense autoenganyar-se sobre la seva proporció. Obliga a retirades i cessions per anar delimitant el punt de trobada que sigui possible compartir.

Més en concret, les condicions específiques del conflicte territorial que reclama un tractament polític democràtic poden condensar-se en les tres clàusules següents:

- Una negociació democràtica que porti a una via de sortida del bloqueig actual ha de tenir caràcter bilateral entre l'Estat i la Generalitat. Perquè la relació Catalunya-Espanya és la font principal de la problemàtica principal que s'ha de tractar. Però també seria irreal ignorar que hi ha altres actors interessats i amb capacitat d'influir en el procés de negociació, especialment altres comunitats autònomes. El procés negociador, per tant, s'haurà d'establir en dues taules paral·leles, combinant bilateralitat i multilateralitat. Voler desconèixer la primera —des de l'Estat— o la segona —des de Catalunya— és limitar o impedir la possibilitat d'un acord efectiu.
- La via de la negociació democràtica defineix un recorregut gradualista. No aspira a resultats immediats, instantanis, totals i definitius. És una carrera per etapes, amb objectius parcials i esca-

lonats. No exclou la revisió del format i del ritme conforme s'avaluïn sobre la marxa els rendiments assolits. Ha de preveure obstacles imprevistos i ha d'acceptar la conveniència de fer aturades o pauses, més o menys llargues, per recuperar energia i evitar el perill d'esgotar-se en l'esforç.

- La consulta directa a la ciutadania serà un element d'aquest itinerari negociador. En el moment actual —aquí i en situacions similars d'altres societats— no és concebible la consolidació d'un acord d'aquesta mena sense la intervenció de la voluntat popular. El compromís entre dirigents i elits més o menys representatives no satisfà ja les exigències de qualitat democràtica expressades per una societat que reclama, amb les seves mobilitzacions socials, més protagonisme. La forma i el moment d'aquesta consulta o referèndum s'hauran de definir i acordar durant el procés negociador. Però una consulta o un referèndum seran imprescindibles per legitimar i consolidar durant un temps raonable qualsevol sortida pactada.

Aquest itinerari democràtic cap a una sortida del bloqueig actual demana una preparació per iniciar-la amb expectatives d'obtenir resultats positius. De la mateixa manera que una expedició marinera o una excursió muntanyenca reclamen més preparació com més gran és el risc o la dificultat dels seus objectius, l'intent de trobar una regulació adequada a una qüestió tan complexa com la que tractem requereix algunes actuacions prèvies. En distingeixo dues.

La primera hauria de ser el reconeixement del fracàs que han representat les dues pseudosolucions aplicades fins ara: l'intent d'assolir una independència unilateral i instantània per part del denominat procés sobiranista, per una banda, i la defensa rígida i maldestra de l'*statu quo* mitjançant l'ús barroer dels instruments legals, judicials i policials de l'Estat, per l'altra. Sense l'acceptació d'aquest doble fracàs que hauria de comportar la renúncia a insistir en estratègies equi-

vocades, serà pràcticament impossible explorar noves vies de sortida de l'atzucac. Senyals d'una mala preparació són l'«ho tornarem a fer» d'alguns i la reclamació d'un «155 permanent» d'altres, justament els dos tractaments que han demostrat no solament la seva ineficàcia, sinó la seva capacitat d'agreujar la crisi. No estic reclamant un acte públic de reconeixement solemne i formal dels errors comesos pels seus protagonistes, cosa que, per altra banda, seria molt positiva. Podem conformar-nos a detectar senyals prou clars que existeix la disposició bàsica d'evitar aquells errors en els plantejaments futurs.

El segon component d'un període de preparació hauria de ser l'esforç compartit d'autocontrol en l'ús del llenguatge polític. La desqualificació grollera de les posicions del discrepant i de la seva persona, la injúria directa i la ironia despectiva, són un factor negatiu per entrar en el camí de la necessària negociació. Són un pes mort que s'alimenta en gran part de l'acció dels mitjans de comunicació convencionals i de l'ús desvergonyit de les xarxes socials. Mitjans i xarxes han estat un estímul per a la simplificació i la deformació de la qüestió i per a la polarització emocional i partidista entre els actors implicats. Reproduint i multiplicant missatges negatius, han anat intoxicant el clima i fent cada cop més confús i difícil el debat públic. Polítics, professionals de la comunicació, gestors de les xarxes socials i ciutadania en general, hauríem de pactar un desarmament verbal com a condició prèvia a qualsevol intent de tractament democràtic de la crisi. És innegable que es tracta d'una aspiració ambiciosa. Però formular-la obertament i començar a difondre-la pot constituir el primer pas d'un compromís que s'hauria d'anar ampliant progressivament.

Des de la perspectiva catalana, a més a més, existeix un punt de partida obligat en aquesta exploració prèvia del camí cap a una nova regulació de les relacions que ara són objecte de conflicte. Aquest punt de partida és l'assoliment d'un acord tan ampli com sigui possible entre els agents polítics i socials que representen l'opinió de la ciutadana catalana. Sense aquest acord ampli, la posició de Catalu-

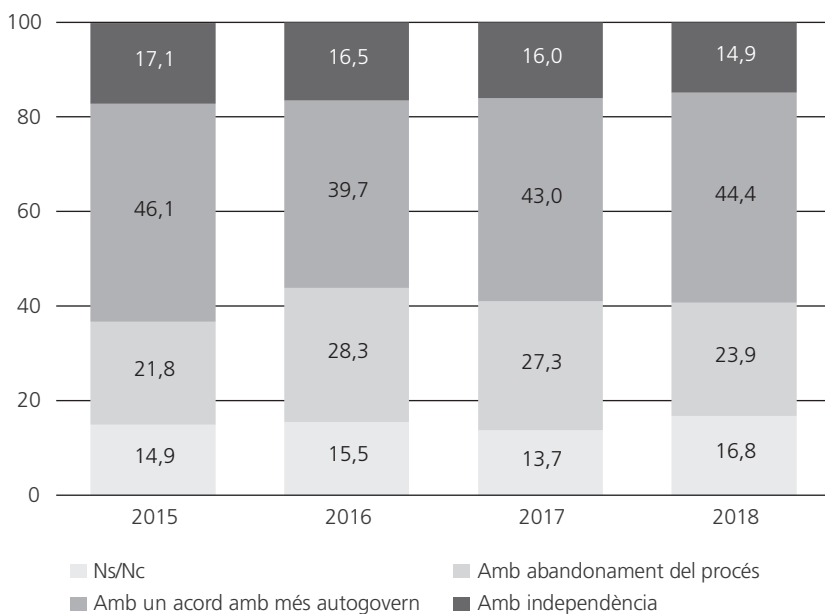
nya tindria poca capacitat per arrossegar l'altra part a una taula de negociació. Igualment, es fa necessari tenir el suport o la complicitat d'altres actors en l'àmbit de l'Estat, especialment quan és molt poc realista esperar un suport a escala internacional, ateses les circumstàncies geopolítiques del moment, a Europa i al món. Procurar l'acostament a alguns d'aquells actors en lloc d'allunyar-los per la via del menysteniment o de la provocació eliminaria obstacles en l'aproximació a la via negociadora que ens cal.

TEMPS D'ESPERA ACTIVA

És fàcil arribar a la conclusió que les condicions exigides no seran assolides en un termini curt. Són difícils i requereixen un temps de maduració llarga. A més, hi ha episodis que juguen i jugaran en contra d'aquestes condicions. Ho són la llarga presó provisional dels dirigents independentistes, el procés judicial al qual han estat sotmesos i les sentències que previsiblement es dictaran sobre ells. A més, la successió de campanyes electorals durant el 2019 introdueix també un factor de tensió per la necessitat de competir i marcar diferències que tenen els partits. Fins que els resultats de les convocatòries electorals permetin l'estabilització de les majories de govern, tant a Espanya com a Catalunya, no hi haurà possibilitat d'internar-se en el camí ineludible de la negociació. Per tant, és necessari preparar-se per a una etapa preliminar bastant llarga abans que la política institucional pugui iniciar de manera directa aquell camí.

Sembla, doncs, que la política, que hauria de regular les tensions que experimentem, es manifesta encara sense capacitat per fer-ho. Això és el que es pot concloure d'una visió d'aquesta limitada a l'escena de les institucions. La política, però, no es redueix a aquest escenari més visible i més agitat. La política democràtica també la fa la ciutadania, més enllà de l'àmbit institucional.

Crec, en conseqüència, que aquest previsible temps d'espera no pot ser un temps d'inactivitat política, perquè els ciutadans tenen a la seva disposició una sèrie d'espais de debat social en els quals poden exposar les posicions respectives i on aniran afermant-se les expectatives de negociació que la societat catalana ha expressat de fa temps, malgrat l'estridència de les actituds més radicals i intransigents. Ho registren de manera persistent els estudis sobre l'opinió dels catalans i les seves expectatives respecte de l'evolució de la crisi (gràfic 3).

Gràfic 3. Opinió a Catalunya sobre com acabarà el procés sobiranista.
Font: Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS).

En aquest temps d'espera activa és important aprofitar, obrir i fomentar espais de conversa democràtica, com ha fet la Universitat de Barcelona amb la iniciativa d'aquest cicle de conferències. Ho fan altres entitats de la societat catalana amb iniciatives semblants. Ho

han fet i ho fan altres entitats a la resta de l'Estat. En aquests espais de conversa democràtica es pot iniciar la superació de les simplificacions, les falsedats i els estereotips que són un obstacle per encetar un diàleg efectiu en l'escenari institucional.

De manera sintètica, podem recapitular les consideracions anteriors sobre les funcions de la política en la regulació del conflicte territorial.

- La política democràtica condueix forçosament al camí d'una negociació orientada cap a la transacció i el compromís entre les posicions inicials de les parts, que han d'abandonar qualsevol projecte d'imposició unilateral.
- El recorregut d'aquesta negociació es preveu de llarga durada i serà pertorbat per incidents negatius, com poden ser les equivocacions en el rumb adoptat o les operacions de sabotatge dels qui volen continuar la situació conflictiva en benefici propi.
- Abans de trobar el camí del diàleg, serà indispensable una etapa de preparació per desbrossar els obstacles mentals generats per les descàrregues emocionals que s'han acumulat en els darrers anys.
- El resultat final de la negociació no podrà ser una fórmula senzilla, perquè la qüestió que s'ha de resoldre és complexa. Requerirà, per tant, un esforç posterior per explicar-la i aconseguir la seva acceptació pel major nombre possible de ciutadans.
- Amb aquesta fórmula tampoc no s'eliminaran definitivament totes les tensions: les fórmules polítiques són equilibris en adaptació constant al canvi de circumstàncies socials, econòmiques i culturals. És aquest dinamisme d'adaptació el que assegura una certa continuïtat en el temps, però mai una solució definitiva i sempiterna.

Torno al començament d'aquesta intervenció. La política democràtica no produeix receptes màgiques d'efectes instantanis quan es tracta de resoldre un conflicte. La política democràtica ens ofereix un camí —un mètode, segons els grecs— per debatre conjuntament sobre alternatives disponibles i per anar produint a partir d'aquest debat les fórmules que poden regular les tensions de la comunitat. És urgent, per tant, acostar-se al més aviat possible al punt de partida d'aquest llarg camí. És una responsabilitat que correspon no solament als dirigents polítics i socials, sinó també a tota la ciutadania que vol recuperar les condicions per assegurar el treball col·lectiu per la justícia i la llibertat que ha de caracteritzar una democràcia de qualitat.

La responsabilitat de les elits polítiques i el procés sobiranista

ASTRID BARRIO
Universitat de València

Un dels fenòmens que més crida l'atenció en el cas del procés sobiranista és que la política no ha estat un espai de resolució de conflictes. Més aviat, en el cas català, la política ha estat una gran generadora de conflictes, cosa que he pogut constatar en els diversos treballs acadèmics que he dut a terme en els darrers anys sobre el procés.

A l'hora d'analitzar el procés sobiranista es pot fer des de dues perspectives. Una que està molt instal·lada, tant en l'àmbit acadèmic com en l'àmbit social, és que el procés sobiranista és el resultat de la demanda d'un sector molt majoritari de la ciutadania i que bàsicament es concreta en el fet que la majoria dels catalans volen fer un referèndum d'autodeterminació, o, en la terminologia que ha encunyat el mateix procés, volen exercir el seu dret a decidir, encara que no necessàriament s'identifiquin com a independentistes. Partint d'aquesta concepció, s'interpreta que tot el que ha succeït des del 2012 és una successió d'esdeveniments en els quals la societat ha empès els dirigents polítics a adoptar unes determinades decisions que van culminar amb la consulta del 9 de novembre (9N) de 2014 i amb el referèndum del 1 d'octubre de 2017.

L'altra perspectiva, la que jo he adoptat a l'hora d'analitzar el procés sobiranista, parteix d'una altra mirada, no necessàriament contradictòria amb l'anterior, que pot ser completada per altres

punts de vista i que es basa en la idea que per explicar el procés sobiranista s'ha de centrar l'atenció en els dirigents polítics sobiranistes, perquè no només són els responsables del que ha succeït, sinó també els seus principals impulsors. I no tan sols s'ha d'analitzar el que han fet des del 2012, data en què s'acostuma a situar l'inici del procés, sinó bastants anys abans. Sostindré, per tant, que no es pot entendre la resposta a la Sentència de l'Estatut el 2010 i la reacció que té lloc en diferit a partir del 2012, moment a partir del qual la qüestió del referèndum se situa al centre de l'agenda política, sense tenir en compte tot el que havia succeït anys abans.

Efectivament, a Catalunya, com reiteradament han posat de manifest les enquestes, des de les de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS), la sèrie de dades més antiga existent, fins a les més recents del Centre d'Estudis d'Opinió (CEO), la majoria dels ciutadans aspiren a una millora de l'autogovern. A partir d'aquí, però, la gamma de matisos és immensa: uns es consideren autonomistes; altres, regionalistes i d'altres, federalistes, i molts d'altres també aposten per la independència, una preferència que des de mitjan dècada passada ha anat augmentant fins a experimentar un enorme increment a partir del 2012, quan segons el CEO s'arriba a situar, amb algunes oscil·lacions, entorn del 40%. El que també diuen les enquestes, entre altres coses, com reiteradament s'ha recordat, és que el 80% dels catalans volen un referèndum, i a partir de l'èmfasi posat en aquest desig, convertit des dels partits i de les entitats sobiranistes en una autèntica prioritat, s'ha d'interpretar l'evolució de la política catalana des del 2012.

La demanda de millora de l'autogovern ha estat una constant a Catalunya, però en el moment en què es va plantejar la reforma de l'Estatut d'autonomia del 1979 això no era una prioritat per a la majoria dels ciutadans. Aquesta proposta no va sorgir des de baix, des de la base, sinó que la van fer els dirigents polítics a partir dels seus interessos estratègics. Començant per Pasqual Maragall, que és qui

la va plantejar amb l'objectiu d'aconseguir el suport d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) en un moment en què sabia que CiU tenia les mans lligades perquè s'havia compromès amb el Partit Popular (PP), de qui depenia al Parlament de Catalunya, a no plantejar-la. Maragall, que el 1999 s'havia quedat a les portes de la victòria, era conscient que per guanyar unes eleccions autonòmiques havia de competir amb Convergència i Unió (CiU) mostrant-se com el partit que millor defensava els interessos dels catalans. Un cop assumida la demanda de reforma per part de CiU arran del relleu de Jordi Pujol per Artur Mas i després de la constitució del govern d'esquerrers (PSC, ERC, ICV) liderat per Maragall, el 2003 s'inicià el procés de reforma de l'Estatut, però no es pot oblidar que no va ser un procés de reforma institucional consensuat. El Partit Popular en restà exclòs i això explica en bona manera la reacció ulterior d'aquest partit, que s'havia oposat a la reforma, i la presentació d'un recurs d'inconstitucionalitat. Menys explicable, però, va ser la seva recollida de signatures en contra de l'Estatut fora de Catalunya, tot abonant la catalanofòbia.

Durant les discussions parlamentàries es va fer palesa la competència existent entre els partits catalanistes —tots ells, no només els considerats sobiranistes— per veure qui apareixia als ulls dels electors com el campió en la defensa dels interessos dels catalans, cosa que va donar lloc a una veritable subhasta, com després van reconèixer alguns dels seus protagonistes, com el president Montilla.¹ Això és justament el que va suposar el procés de reforma de l'Estatut, que, com ja s'ha assenyalat, no era una prioritat de la ciutadania, tal com va palesar l'escàs interès que va despertar el referèndum de ratifica-

1 «Tú sabes la subasta que significó la elaboración del Estatut. Tú, cuando veías que había un acuerdo, subías el listón, los de ERC se acojonaban y subían... No nos hagamos trampas. El Estatut no lo hicimos bien», *La Vanguardia*, 20-01-2019. «Mas y Montilla debaten salidas a la crisis catalana».

ció, en el qual va participar menys de la meitat de la població catalana. No hi va haver un suport entusiàstic dels ciutadans a un procés al qual les elits van atribuir molta importància. Però, en canvi, quan es va dictar la Sentència del Tribunal Constitucional, i més enllà de tota la problemàtica al voltant de la legitimitat del mateix Tribunal per la no-renovació dels membres el mandat dels quals havia expirat i per les sospites de politització, una part molt important de la ciutadania, malgrat l'escàs interès que havia mostrat per la seva redacció, va reaccionar en forma d'una protesta multitudinària encapçalada pel mateix president Montilla sota el lema «Som una nació, nosaltres decidim».

Des d'aleshores, molts catalans van començar a percebre que aquella vella idea del catalanisme que Espanya era reformable per permetre un encaix favorable a les aspiracions de Catalunya deixava de ser vàlida. Espanya ja no era reformable perquè el procés de reforma institucional havia estat un fracàs, i més després de l'anomalia que representava que, després d'un referèndum de ratificació, el Tribunal Constitucional esmenés allò que havia estat aprovat per la ciutadania. Tot plegat va generar un profund malestar i una gran frustració. Una anomalia, però, que ha estat corregida i que ja no es podria tornar a repetir, circumstància que el sobiranisme hauria de tenir present en comptes de negligir qualsevol proposta de nou pacte entre catalans en forma de nova reforma de l'Estatut que sigui fruit d'un ampli acord, si pot ser de tots els partits, sense exclusions.

A partir d'aquestes consideracions és on situo quina és la importància de les elits i la seva capacitat a l'hora de modular les preferències de l'electorat. Això va passar el 2010, però les eleccions al Parlament de Catalunya celebrades aquell mateix any no van ser en clau de la Sentència del Tribunal Constitucional, viscuda com un greuge per molts catalans, sinó que, ja plenament immersos en la crisi econòmica i les polítiques d'austeritat, no es pot oblidar que les eleccions van tenir lloc pocs mesos després del paquet més gran de re-

tallades fet mai a Espanya, impulsat pel govern del PSOE amb el suport de CiU. Les eleccions van ser, doncs, exclusivament en clau econòmica; només cal recordar el plantejament del president Artur Mas de fer un govern *business friendly*. L'eix central d'aquelles eleccions va ser la situació econòmica, el mateix plantejament que es va reproduir a les eleccions generals del 2011, amb la proposta de pacte fiscal com a antídote per a les retallades econòmiques a les quals havia de fer front el govern de CiU. Però aquesta proposta era difícilment assumible pel govern del PP tenint en compte la situació en què es trobava: a les portes del rescat econòmic. Així, doncs, l'escàs criteri d'oportunitat política del sobiranisme resulta fonamental i no es pot menystenir.

De fet, no va ser fins al congrés celebrat el 2012 que Convergència Democràtica de Catalunya (CDC) va fer un viratge respecte als seus postulats tradicionals i va assumir la demanda del referèndum com a qüestió prioritària. Aleshores s'introduí en l'agenda el que seria el punt programàtic fonamental per competir amb una ERC en hores molt baixes, per tal d'assolir l'hegemonia en l'espai independentista. Però aquesta competència, que ja s'havia iniciat amb la reforma de l'Estatut, va acabar en una escalada entre els partits sobiranistes —de la consulta del 9N a les eleccions plebiscitàries del 27 de setembre de 2015 i fins al referèndum de l'1 d'octubre i la declaració d'independència— de la qual cap d'ells va voler o va poder escapar per por de ser titllats de tous o de traïdors per part de l'altament mobilitzat moviment sobiranista. Sobre això, resulta paradigmàtic el tristament famós tuit de Gabriel Rufián —«Les 155 monedes de plata»— del 26 d'octubre de 2017, quan s'especulava sobre la possibilitat que Carles Puigdemont convoqués anticipadament les eleccions amb l'objectiu d'evitar l'aplicació de l'article 155.

Així, el que hem viscut a Catalunya des del 2012, des de la meua perspectiva, s'explica des de la banda de l'oferta partidista, i no des de la banda de la demanda, encara que el protagonisme de les enti-

tats socials, com ara l'ANC o Òmnium Cultural, hagi estat notable, des de la manifestació de la diada del 2012 fins al «President, posi les urnes» que Carme Forcadell, líder de l'ANC, va etzibar a Artur Mas el dia abans del 9N i fins a la constitució de la candidatura quasi unitària de l'independentisme de Junts pel Sí, amb la inclusió de les qui fins aleshores havien estat dirigents de les entitats socials esmentades, com la mateixa Forcadell o Muriel Casals, líder d'Òmnium. Es tractava, bàsicament, d'una disputa entre ERC i el que aleshores era CiU —i que a hores d'ara encara no sabem exactament què és, per l'heterogeneïtat a què ha donat lloc aquest espai polític— per aconseguir el control i esdevenir hegemònic en l'àmbit sobiranista. Però no només això. No oblidem que esdevenir hegemònic en un espai electoral es tradueix, al final, en capacitat per controlar les institucions, un control que és el principal mecanisme per obtenir recursos i repartir incentius selectius. De tot plegat es pot deduir que, en el fons, la lluita per la independència no ha estat res més que la lluita per l'hegemonia i pel control de la molt sucosa Administració autonòmica.

Ara bé, no es pot negligir que, encara que la disputa entre ERC i CiU i successors hagi estat per l'hegemonia, no respon a un profund convenciment ideològic del seu nucli dirigent. En aquest sentit, un dels aspectes més singulars dels partits nacionalistes catalans és el posicionament ideològic dels seus dirigents. Normalment, i així ha quedat demostrat en nombroses investigacions, principalment pel que fa a la divisòria esquerra-dreta, els líders dels partits acostumen a tenir unes posicions més moderades que els militants i que s'assemblen més a les de l'electorat. Això és justament el que en ciència política es coneix com la Llei de May sobre la disparitat curvilínia (May 1973). A Catalunya, en canvi, pel que fa a la fractura nacional, ja des de finals dels anys noranta s'observa que els dirigents dels partits tenen posicionaments més radicals no només que els electors, sinó també que els mateixos militants, cosa que constitueix

una veritable excepció respecte a l'habitual moderació ideològica dels líders (Baras *et al.* 2010). I encara que no es pot inferir una relació de causalitat entre els posicionaments dels dirigents i l'evolució del procés sobiranista, sí que es pot assenyalar com un dels factors que cal tenir en compte per explicar-la.

En conclusió, la competència entre ERC i CiU per fer-se forts en l'espai sobiranista, que es correspon amb una notable radicalitat de les seves elits dirigents, és la hipòtesi general amb la qual tracto d'explicar per què som on som i també de la qual es pot deduir com es podria resoldre el conflicte, o almenys destensar la situació i mirar de sortir de l'atzucac en què ens trobem actualment. Però mentre aquesta competència es mantingui, difícilment es podrà resoldre.

El panorama és molt poc esperançador. Si la dinàmica de competició del sobiranisme es manté, difícilment es podrà arribar a assolir un acord intern, plantejava el professor Vallès. Perquè el conflicte no és entre Catalunya i Espanya, com el sobiranisme, apropiant-se de la veu de tots els catalans, ha volgut fer creure. I tampoc no és al voltant del referèndum. Hi ha un conflicte entre els mateixos catalans, que tenen posicions molt variades pel que fa a l'autogovern, és a dir, el repartiment del poder polític. I hi ha una disputa molt intensa dins de l'espai sobiranista que gairebé cada dia es veu reflectida en els mitjans de comunicació i que possiblement en el judici i el postjudici es farà més evident. I si els sobiranistes no són capaços d'assolir una estratègia conjunta, és molt difícil que puguin fer el necessari exercici de realisme i responsabilitat, perquè continuaran competint entre ells per aparèixer als ulls dels electors com els millors defensors dels catalans.

Des d'una perspectiva normativa, el que convindria és que els partits sobiranistes decidissin cooperar no només com van fer el 2015 amb la constitució de Junts pel Sí, quan ho van fer de manera obligada perquè no els quedava altre remei a causa de la pressió del seu propi entorn, sinó per ajudar a construir un consens intern que tingués

un ampli suport parlamentari i aportés una proposta que, encara que no satisfaci plenament una part important dels catalans, sí que almenys pugui ser acceptable. Aquesta seria una primera fase, una condició necessària però no suficient per avançar en la resolució del conflicte, perquè no hi ha res que garanteixi que un ampli consens a Catalunya pugui comportar la resolució del conflicte amb la resta d'Espanya, que és qui hauria d'avaluar la proposta dels catalans.

Però sembla difícil avançar per aquest camí mentre persisteixi la divisió interna en el sobiranisme, una divisió que ha alimentat una subhasta per una pura qüestió de patronatge, és a dir, qui controla més recursos de l'Administració autonòmica, una Administració que a alguns els sembla poca cosa però que permet disposar de molts recursos i de molts incentius selectius. Aquesta competició pels recursos és fonamental, del tot legítima i del tot pròpia dels sistemes democràtics, per la qual cosa el que succeeix a Catalunya no es pot considerar cap excepció. Però el que sí que es pot considerar una anomalia és que aquesta competició hagi fet trontollar els fonaments del mateix sistema democràtic, com va succeir a la tardor del 2017. Aquest joc és legítim en democràcia, però s'ha arribat a un punt en què el procés català ha significat una amenaça per a la mateixa democràcia, per la seva clara deriva populista (Barrio, Barberà i Rodríguez-Teruel 2018).

A més, una dinàmica de competició en forma de subhasta, l'*ethnic outbidding*, prediu que la disputa en un dels espais nacionalistes acaba donant lloc no només a una radicalització de les posicions en aquell espai polític, sinó que alimenta una dinàmica similar en la seva contrapart. Aquesta teoria, que ja ha estat testada en altres contextos de competència ètnica (Rabushka i Shepsle 1972), assenyala, doncs, que la rivalitat en un espai nacionalista acaba alimentant la disputa en l'espai nacionalista oposat, i això és justament el que ha començat a succeir a Espanya. A la competència en l'àmbit sobiranista s'hi ha afegit recentment una disputa creixent en l'espai espanyolista, en el

qual es comencen a reproduir els mateixos patrons observats a Catalunya; és a dir, s'acaba alimentant i fent créixer el que fa propostes més radicals en defensa de la seva comunitat.

A Catalunya hem pogut constatar aquesta evolució. La competència entre ERC i CDC va alimentar un tercer, la Candidatura d'Unitat Popular (CUP), que tenia unes posicions molt més radicals i rupturistes que els dos partits anteriors i que va acabar arrossegant-los. Convé no oblidar que després del 9N tant CDC com ERC consideraven el referèndum una pantalla passada i que si van acceptar impulsar un referèndum, legal o il·legal, sintetitzat en la frase de Carles Puigdemont «Referèndum o referèndum», va ser per superar la qüestió de confiança amb el suport de la CUP a la qual Junts pel Sí es va veure abocat pel rebuig dels mateixos cupaires als pressupostos. Aquesta mateixa dinàmica s'ha traslladat al conjunt d'Espanya, on la competència nacionalista entre el PP i Ciutadans també ha alimentat un tercer, Vox, que va experimentar un important creixement organitzatiu coincidint amb la crisi catalana del 2017 (Barrio 2019) i que en les primeres eleccions que s'han fet a Espanya després d'aquella crisi, les andaluses del 2019, no només ha accedit a la representació, sinó que ha assolit una posició rellevant per a la formació de govern. I, des d'aleshores, les enquestes preveuen que accedirà a tots els nivells de govern a Espanya. Vox és eminentment un partit nacionalista espanyol que aposta per la unitat d'Espanya i per la fi de l'estat de les autonomies que ha fet possible la descentralització política.

I quin és el resultat de tot plegat? Un increment de la polarització que ha buidat els espais centrals, més proclius a la moderació i de recerca de consensos, un fenomen que ja fa temps que s'observa tant a Catalunya com al conjunt d'Espanya (Barrio i Rodríguez-Teruel 2018; Rodríguez-Teruel i Barrio 2018). El més preocupant és que, a la llarga, aquesta polarització pot amenaçar l'estabilitat del sistema democràtic, tal com ja van advertir Rabushka i Shepsle (1972).

Enfront d'aquesta amenaça i sobretot tenint en compte la nostra història i el fet que tant a Catalunya com al conjunt d'Espanya el que estem vivint en els darrers anys és una situació excepcional, ja que la convivència pacífica no ha estat l'habitual en la política espanyola i que, per molt perfectible que sigui, el sistema democràtic actual és el millor que hem tingut mai, cal fer una crida a la responsabilitat de les elits polítiques. Tots els dirigents polítics, sense excepció, no haurien de menystenir la fita assolida i haurien de fer tot el possible per preservar-la, i, sobretot, haurien de començar a ser conscients que les seves actuacions no són gratuïtes i que, a la llarga, poden acabar amenaçant la nostra convivència. A les elits polítiques els correspon actuar amb responsabilitat i amb realisme, un camí en el qual és ben segur que trobaran el suport de la majoria dels ciutadans. Només així la política a Catalunya podrà tornar a servir per resoldre conflictes, en comptes de generar-los.

BIBLIOGRAFIA

- BARAS, Montserrat; BARBERÀ, Oscar; BARRIO, Astrid; RODRÍGUEZ-TERUEL, Juan (2015). «How Does May's Law Work in Multi-dimensional Competition? Intra-party Opinion Structure in Catalonia». *World Political Science*, vol. 11, núm. 2, pàg. 205-226.
- BARBERÀ, Oscar; BARRIO, Astrid; RODRÍGUEZ-TERUEL, Juan (2011). «Political developments and party changes in Catalonia». A: VAN HAUTE, Emilie (ed.). *Party membership in Europe: Exploration into the anthills of party politics*. Brussel·les: Éditions de l'Université de Bruxelles, pàg. 109-128.
- BARRIO, Astrid (2018). «La rivalidad soberanista». A: ARIAS MALDONADO, Manuel; COLL, Joaquim; MOLINA, Ignacio (coords.). *Anatomía del Procés*. Barcelona: Debate, pàg. 139-158.
- (2019). «¿Objetivo independencia u objetivo hegemonía?». *Grand Place*, núm. 11, pàg. 101-110.
- (2019). «Vox, la fin de l'exception espagnole». *Fondapol*, www.fondapol.org/etude/vox-la-fin-de-lexception-espagnole/.

- BARRIO, Astrid; BARBERÀ, Oscar; RODRÍGUEZ-TERUEL, Juan (2018). «“Spain steals from us!” The “populist drift” of Catalan regionalism». *Comparative European Politics*, <https://doi.org/10.1057/s41295-018-0140-3>, online first.
- BARRIO, Astrid; RODRÍGUEZ-TERUEL, Juan (2018). «El sistema de partits». A: UBASART GONZÁLEZ, Gemina; MARTÍ-PUIG, Salvador (coords.). *Política i govern a Catalunya*. Barcelona: Catarata, pàg. 217-242.
- BARRIO, Astrid; RODRÍGUEZ-TERUEL, Juan (2017). «Reducing the gap between leaders and voters? Elite polarization, outbidding competition, and the rise of secessionism in Catalonia». *Ethnic and Racial Studies*, vol. 40, núm. 10, pàg. 1776-1794.
- BARRIO, Astrid; RODRÍGUEZ-TERUEL, Juan (2014). «Pour quelles raisons les partis politiques en Catalogne se sont-ils radicalisés? Le système des partis et la montée du souverainisme (1999-2012)». *Pôle Sud*, vol. 40, núm. 2, pàg. 99-119.
- RODRÍGUEZ-TERUEL, Juan; BARRIO, Astrid (2018). «El sistema de partidos multinivel en España». A: RENU, Josep Maria (ed.). *Sistema político español*. Barcelona: Huygens, pàg. 343-361.
- MAY, John D. (1973). «Opinion Structure of Political Parties: The Special Law of Curvilinear Disparity». *Political Studies*, vol. 21, pàg. 135-151.
- RABUSHKA, Alvin; SHEPLSE, Keneth A. (1972). *Politics in plural societies: A theory of democratic instability*. Columbus (OH): Charles E. Merrill.

Des de fa un temps, la societat catalana viu immersa en el debat sobre quin ha de ser l'encaix de Catalunya a l'Estat espanyol, i les diferents posicions s'han polaritzat per la complexitat d'un moment polític marcat pels esdeveniments dels darrers anys. En aquest context, la col·lecció Debats UB aporta una visió acadèmica a les qüestions que més preocupen la ciutadania, així com elements d'anàlisi que fomentin la reflexió col·lectiva.

Aquest segon volum recull les aportacions de deu autors de diverses universitats i institucions que, des del seu compromís amb la llibertat i l'honestedat intel·lectual, analitzen alguns aspectes cabdals de la relació entre Catalunya i Espanya: l'organització territorial, la llengua, l'educació i, també, la política, l'únic espai en què serà possible el diàleg i la resolució dels conflictes.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions